

Б 3-70

Ба 50321

НАЁМЫ

БІЯГРАФІЯ
МАЙТО
ГЕРОЯ

Ба 50321

Сяргей Знаёмыч

БІЯГРАФІЯ

МАЙГО

ГЕРОЯ

Znaomy, Sjargej.

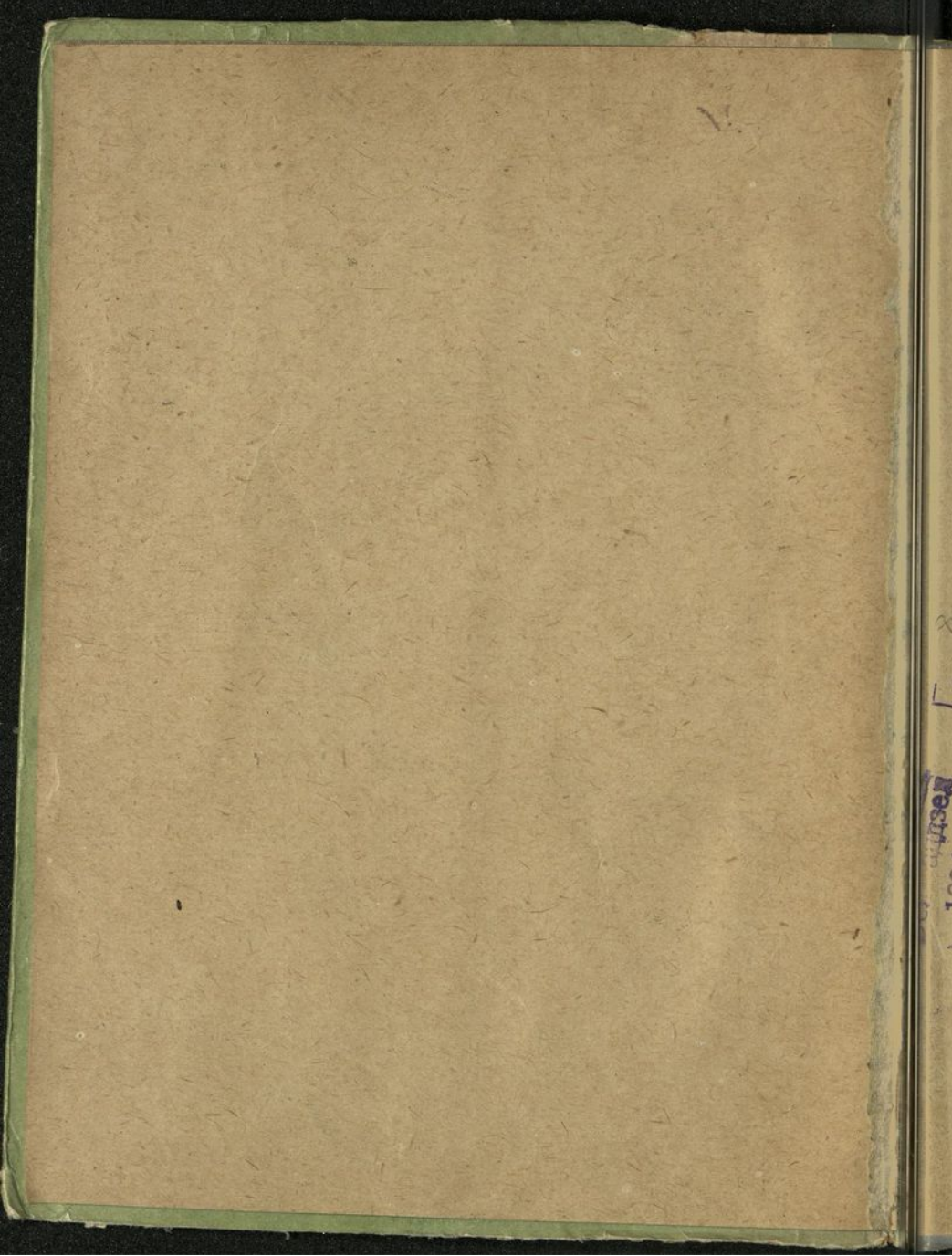
№ 557

Biografija naško geroja.
Mensk-1935 god.

Lebenslauf meines Helden.
Minsk-1935.

5-3-70

Ба 50321

СЯРГЕИ ЗНАЁМЫ

БІЯГРАФІЯ МАЙГО ГЕРОЯ

554

8
50321
A

1994 г.

Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі
Менск ЛІМ

Рэдактар *М. Клімковіч*
Тэхрэдактар *Абрамава*
Карэктар *Нейфах*

Афармленне *А. С. Каржанеўскага*
Адк. кар. друк. *Л. Кучынская*

Здана ў друкарню 10/VIII—34 г.

Падпісана да друку 13/1—35 г.

Папера 72×105^{1/2} см. Друк. арк. 4^{8/8} Знакаў у друкаваным аркушы 46080.

Тыраж 3.000 экз. Уп. Галоўлітбела № 1377. Заказ № 4628.

Друкарня «ПАЛЕСДРУК», Гомель, Совецкая, 1.

25. 11. 2009

Сказаць, каб што-небудзь асабліва непакоіла Казіма—нельга. Ат, як і заўсёды, надворна вясёлы і бесклапотны, ён ішоў удоўж вуліцы і насвістваў „Маруся атравілась“. Ён спыніўся каля акна булачнай. Вітрына была завалена рознымі булачкамі, піражкамі, крэндзелямі і доўгімі маткамі баранкаў. Абапёршыся аб парэнчу, ён устаў і паглядаў на вуліцу. Нельга сказаць, каб ён аб чым-небудзь думаў, ён проста глядзеў і час ад часу глынаў слінкі, што набягалі к глотцы. Дзверы ў булачную раз-по-раз адчыняліся і з нейкім асабліва сытым павольным рыпам зноў зачыняліся. Казім павярнуў да дзвярэй галаву і, убачыўшы чалавека, папрасіў:

— Дзядзечка, дай капеечку.

Той нават і не зірнуў у бок хлапчука. Ён спакойна ступіў на тратуар і знік у людскім натоўпе.

На вуліцы рабілася шумна і людна. Трамвай, як і заўсёды, снавалі адзін за адным, бразгаючы глухімі званкамі. Казім зірнуў яшчэ раз у акно булачнай, плюнуў і са свістам, надворна бескла-

потным і вясёлым, пайшоў вуліцай. Ён ішоў і ці то глядзеў пад ногі, як-бы шукаючы чаго, ці то зазіраў у твар людзям і так пільна, што, здавалася, хоча пазнаць знаёмага яму чалавека.

Каля трамвайнай астаноўкі ён спыніўся. Воддаль стаяла жанчына з двума невялічкімі дзяўчаткамі. Казім, прыгледзеўшыся, нацэліўся, ён узяў сваю падраную шапчонку, збедніўся і, падышоўшы да жанчыны, папрасіў;

— Цётка, дай капеечку... Ад учарашняга нічога не еў.

Жанчына, захінаючы сабой дзяўчатак, нервова кінула на брук мядзяшку, якая, трапіўшы на трамвайную лінію, пакацілася ўдоўж яе. Казім, ёмка павярнуўшыся, рынуўся ўздагон манеты і, зачэпіўшыся нагой за падарваную штаніну, расцягнуўся. І ўжо бяручы ў рукі трохкапеечную манету, ён чуў, як весела смяяліся дзяўчаты над яго нязграбнасцю. Ну, і што-ж, няхай пасмяюцца. Казім мацней сціснуў у руцэ мядзяшку і, пасвістваючы, пайшоў назад, мяркуючы купіць невялікі кавалак хлеба, каб хоць панашчыцца.

Але ён так хутка і так безуважна ішоў, што пераблытаў вуліцы і на скрыжаванні пойшоў зусім у другі напрамак. Ён ішоў, не заўважаючы сваёй памылкі. На вуліцы станаўлілася ціха. Рэдка-рэдка праедзе рамізік, ці пройдзе які-небудзь нягеглы чалавек. Казім азірнуўся і памкнуўся павярнуць назад, як раптам на другім баку вуліцы дзверы адчыніліся і на брук шыбанулі п'яныя га-

ласы і мацюканне. Ён рынуўся туды. А калі зірнуў у адчыненыя дзверы, то ад радасці ажно прычмокнуў. Гэта быў звычайны ўскраінны шынок.

На дварэ пачынала цямнець, і ў шынку запалілі святло. Два хлопцы падвялі да дзвярэй і выпіхнулі на вуліцу абшарпанага п'янага чалавека. Калі ён бразнуўся на тратуар, то Казім убачыў, як з кішэні вылецела і лягла каля ступенькі залатоўка. Ён нядоўга думаючы, хапіў яе і горда пераступіў парог шынка. Узяўшы кавалак „дзяшоўкі“ і добры кавалак чорнага хлеба, Казім сеў за столік насупроць нейкіх двух п'яных мужчын. Адзін, здавалася, ужо драмаў, а другі, прыплюшчыўшы вочы, цягнуў нейкую курню. За другім столікам трое п'яных хлапцоў гулялі ў карты. З цёмнага суседняга пакоіка даносіліся мужчынскія галасы і жаночы рогат. Казім неўпрыкмет падсунуў да сябе куфаль суседа і спакваля выцягнуў піва. Ён ужо крыху перакусіў і цяпер больш уважліва прыслушаўся і прыгледзеўся да навакольнага. Сусед з прыплюснутымі вачыма цьмяна некуды глядзеў і паціху пяў:

Жызнъ мая нялёгкая,—
У Маскве цяжка пражыць.
Сям'ю сваю радную
Даводзіцца забыць.

Хлапцы, што гулялі ў карты, нешта заспрачаліся між сабой. Шынкар за стойкай паласкаў шклянкі. А сусед пяў:

З вёскі пісьмы пішучь—
Раскошнай сын жывець,

Палучку палучаць,
Дамоў дзеньг не шлёць.

Увайшла новая пара. Ё шынкар заняўся імі. Карцёжнікі зірнулі ў іх бок і, як здалося Казіму, адзін затоена ўхмыльнуўся і падмігнуў жанчыне. А сусед усё спяваў:

Якая гэта палучка—
У месяц рублёў пяць...
Ідзе сын рассуждае,
Куды грошы дзяваць.
Зіма ідзець халодная,
Пальто трэба купіць...
А грошы гэтых мала,
Давай-ка, брат, прапіць.

Увайшоўшая пара, пагутарыўшы з шынкар, накіравалася ў другі пакой. Насустрэч ім рынуліся прывітальныя галасы. Гэтыя прывітанні на-толькі былі гучнымі, што сусед Казіма, як-бы абудзіўшыся ад сну, сказаў:

— Цыц там, замры...

Ё зноў заспяваў. Толькі зараз слоў яго песні нельга было разабраць—чуліся сіпаватыя п'яныя гукі. Хутка і яны змоўклі. Ё тады добра было чуваць, як шлёпаюць хлапцы картамі па сталу, і цуркамі сцякае з кляёнкі разлітае піва. Казім асушыў куфлі суседзяў і заўчасна „без тумака, як звычайна, вышаў на вуліцу. Ён быў сыт і п'ян. Цяпер трэба было на буферы трамвая прабрацца на Трубную і там каля цёплых асфальтных катлоў пераначаваць. А не

Ўдасца—прагоніць гарадавы, тады на вакзал, ці ў які пёмны калідор. І, напяваючы нейкую песеньку, ён пайшоў у напрамку трамвайных званкоў.

II

Малы і абшарпаны Казім хадзіў па вуліцах, капаўся ў ямах адкідаў ездзіў пад паравозамі, на тэндэры ад горада к гораду; бледны і хілы ён жыў і дыхаў сярод бруду і жабрацтва, рады куску скрадзенага чорнага хлеба, ці колькі выпрашаным капейкам. Яго, малога і слабага, вельмі часта і многа білі, але ніхто ніколі яго не жалеў і ніхто ніколі яго не вучыў. Беднатою і галадэчаю выцснуты з роднай сям'і, ён не ведаў мацярынскай ласкі і прыхільнасці. Ён запамятаў нават на тое, што ў яго дзесьці ёсць маці і стары, прапіўшы сваё жыццё, бацька. Ён помніць гэтае худое і страшэннае бацькаўскае аблічча, крывёю наліты твар і касцістыя моцныя кулакі. Ён памятуе і мусіць ніколі не забудзецца пра адзін выпадак.

Неяк на рынку ён імкнуўся ўкрасці кавалак „дзяшоўкі“. І калі ён схапіў гэты кавалак і, праскочыўшы праз натоўп, стаў пад другой крамай і пачаў есці, чыясьці моцная рука хапіла яго за шыварат. І Казім, прызвычайны да клін і штодзённых здэкаў, пачуўшы боль, не заплакаў, ён ціха і вінавата папрасіў;

— Дзядзечка, пусці.

Але шырокаплечы, качаргаваты гарадавы, даўшы

колькі тумакоў галоднаму хлопчыку пад бок, вырваў з яго рук „дзяшоўку“ і, працёгшы яе ў руцэ перад сабой, павёў, горда ступаючы пасярод вуліцы, абшарпанага, галоднага злачынца ва ўчастак.

Там ён хлопчыка піхнуў у цёмны і брудны катух, ды так далікатна піхнуў, што хлопчык з усіх чатырох грывнуўся ў куток. Неўзабаве туды-ж упіхнулі нейкага п'янага страшэннага чалавека. Ён упіраўся і крычаў, ён мацюкаўся на чым свет стаіць, а калі ўсё-ткі апынуўся за зачыненымі дзвярыма, ён доўга са злосцю і абурэннем біў у дзверы кулакамі. Але вось гэты страшэнны п'яны твар заўважыў Казіма. Нейкую хвіліну ён прыглядаўся, а потым разважна з пенай на вуснах падышоў да малога, узяў яго ў касцістыя рукі і скрозь зубы са злосцю сказаў:

— Дык вось дзе ты, с-сын мой, дык вось чаму ты навучыўся.

І ён пачаў біць малога. Так можа біць толькі азвярэўшы чалавек, які згубіў апошнюю літасць. Ён біў сына аж датуль, пакуль той самы качаргаваты гарадавы не выцягнуў Казіма ў халодны калідор.

— Ты не хліпай там... Развялося вас, шкарадзі гэтай... Калі не біць вас, дык вы нічаму і ніколі не навучыцеся,—сказаў ён.

Хлопчык змоўк. Але ён назаўсёды запомніў гэта. І калі вышаў зноў на вуліцу, пачаў жыць і дыхаць трухой і жабрацтвам, капацца ў адкідах. Ён пачаў прыглядацца, прыслухоўвацца і разам з тым рагатаць. Яму было весела. Але

дарэмна было-б думаць, што ён бесклатны і гатовы па-роўнаму над усімі і ўсім смяцца. О, не, далёка не. Ён падаўся на ўскраіну. Але часам заглядваў і ў гарадскі цэнтр. Ён усё бачыў, дармо што дзёцё. Ён усё прымаў глыбока да сэрца, на яго асядала твань жыцця. Бачыў ён няроўнасць, жорсткасць і несправядлівасць, бачыў гвалт, голад і холад, бо ён рос на вуліцы. На ўскраіне пазнаваў жыццё, на рынках адкідамі і скарынкамі праганяў голад, у хлявах пастаялых двароў туляўся ад холаду, пад паравозамі пераязджаў ад аднаго да другога горада, але яго ўсюды сустракала адно і тое. Яго жыццё ўсюды было аднолькавым. Толькі ён бачыў, ён разумеў, што не ўсе жывуць па-роўнаму, што не ўсе жывуць так, як ён, як гэтыя ўскраіны. Бо ёсць-жа такія, якія маюць што праз акно выкінуць. Яны дарослыя, яны багатыя. Але ў роскашы і багацці яны забыліся падумаць, што і хлопчык вуліцы расце, расце і мацнее на ўскраіне, і што ён не адзін, а шмат іх такіх, што вырастуць на вуліцы, у брудных цэхах, на вакзалах, пад платамі неабмежаваных вясковых прастораў. Ім цяжка, ім цясна. Але яны растуць. І яны будуць дарослымі.

А пакуль яны бегаюць па вуліцы абшарпаняны і галодныя, бадзяюцца па завуголлі гарадоў, спяць па цёмных халодных калідорах і па вакзалах.

III

Казім, адбіўшыся ад таварышоў, раптам апынуўся без ніякай падтрымкі і вось, як заўсёды

Ў такіх выпадках, ён рушыў на ўскраіну. Яму давялося начаваць у нейкай разламанай краме на Праэбражэнскім валу. Гэта была звычайная крама нейкага падупаўшага купчыка. Казім улез туды праз невялічкае выбітае акенца. Зірнуўшы ў куток, ён убачыў нейкія лахманы і кавалкі паперы. Яму было добра. Ён праз сон радаваўся, што знайшоў сабе надоўга куток для начлегу.

Апоўначы, калі хлопец вуліцы спаў моцным сном, калі толькі водгукам быў чуваць шум і лямант вялікага горада, асцярожна адчыніўшы засаў, у краму ўвайшла жанчына. Яна адразу пачула сапенне і нейкі неспакойны луск паперы ў кутку. Яна асцярожна зірнула туды, прыгледзелася і пад воблескам цьмянага луннага святла, што ўрывалася праз выбітае акно, убачыла невялічкі камячок. Счакаўшы колькі хвілін, жанчына прыгнулася і пачала будзіць малога. Той не спудзіўся. Не закрычаў. Прывыкшы да вулічных незвычайнасцей, ён ціха запытаў:

— Хто ты?

— Я жанчына... Ты заняў маю плошчу... і лёг на мае рэчы.

— Калі не маніш, то гэта праўда... Я не ведаў, што гэта будка належыць табе. Але калі так, то мы ўжо сёння як-небудзь удваіх змесцімся...

Ён па-даросламу пацягнуўся і пачаў навакол мацаць рукой. Падумаў, а потым яшчэ дадаў:

— Ці можа мэнта пазавеш?

Жанчына пачула, як ён гіранічна ўсміхнуўся. По-

тым яны доўга абодва маўчалі, толькі ў кутку пад хлопцам ціха шапацела папера, і ў нейкай нерасшучасці стаяла ў змрочнай цемені жанчына.

„Хто яна? Адкуль? Што ёй трэба?“—думаў Казім.

„Хто ён, звычайны вулічны хлопчык, ці знарокам пасланы шпik?“ Яна прысела каля яго і хутка яшчэ мацней зашапацела пад імі папера. Казім адчуў, што жанчына шарыць па яго лайтуззю рукамі.

— Ты не шніпар,—папярэдзіў Казім.

— Ты зусім яшчэ дзіцё...

— Я трэція суткі не спаў і цэлы дзень нічога не еў...

Жанчына нервова занепакоілася.

— Я нічога пры сабе не маю... Але я знайшла сабе новую кватэру і калі ты дапаможаш мне перабрацца туды, я знайду што-небудзь, каб накарміць цябе.

— Дапамагчы—гэта можна... Ты... напонт не бярэш?

— Не, я шчыра кажу. Ва ўсякім разе ты нічога не згубіш.

— Гэта то так.

— Ну, дык а чаго-ж табе баяцца?

— Рэчаў у цябе многа?

— Не-е. Табе давядзецца несці толькі адзін жлумачак... Устань, я вось зараз... падрыхтую яго.

Ноч была ціхая, пад восень. Луна стулілася за хмары, і змрок навіс над горадам. Яны вышлі і цёмным завулкам накіраваліся ўдоўж вала. Жожны з іх нёс нешта закручанае ў лахманы.

Што там было, Казім не думаў, ён здагадваўся, што гэта за жанчына. Ну, дык, а якія-ж у яе могуць быць рэчы? Звычайна, колькі там спадніц ды яшчэ хусцінак якіх. Не даходзячы першага вулічнага ліхтара, яны сустрэлі нейкага чалавека і раз-жа павярнулі ў невялікі двор. А там праз другія двары, нават праз нейкі цёмны пад'езд прышлі да пагорбленай старой хаты. Ём адчынілі. Здзіўлены Казім спыніўся ля парога. Пры цьмяным святле ён убачыў колькі мужчын, якія, задуменна седзячы, павольна курылі. Калі хто пускаў дым адразу з усяго рта, то дым непрыкметна дрыжэў, ад чаго ўсё воблака ціха гойдалася пад столлю. Казім паклаў скрутак лахманаў на рог услона і сам зноў адышоў да парога. Ён па-дзіцячаму спакойна і глыбока глядзеў на гэтых людзей, баючыся прамінуць кожнае іх слова. Людзі гаварылі ціха, і ўсё больш намёкамі, часам пазіралі на Казіма, ад чаго яму рабілася неякавата. Ён адчуваў сябе крыху чужым, далёкім. Але ён па-дзіцячаму спакойна і глыбока разумеў, што гэта за людзі. Ён бачыў, як учора такіх-жа хмурых і моцных вялі ўдоўж вуліцы гарадавыя. А колькі дзён таму назад ці не такіх-ж самых каменнем і палкамі адбіваліся ад узброеных салдат? Тады і ён, Казім, выбраўшы зручную хвіліну, стоячы за тумбай, запусціў у салдата камень... А вось гэты, што сядзіць за сталом, падцяты і худы, ці не ён колькі дзён таму назад даў Казіму два пятакі за тое, што Казім прыляпіў да сцен дамоў колькі ней-

кіх абвестак. Казім не думаў тады чытаць іх. Яму важны былі грошы, бо ён хацеў есці. Ён вельмі шкадаваў, што такія заробкі бывалі для яго рэдкімі...

У хаце пачаўся настарожаны рух. Прынесеныя жанчынай і Казімам лахманы былі развязаны, і адтуль людзі бралі нейкія паперы. Бралі, хавалі іх пад вопратку і хутка разыходзіліся. Жанчына ветліва частавала Казіма кавалкам хлеба і кілбасой. Потым, калі ўсе разышліся, яна паклала хлопчыка спаць. І Казім назаўсёды запомніў гэтую ноч і гэтую жанчыну. Паклаўшы яго, бруднага хлопчыка вуліцы, на чыстую пасцель, яна доўга і ласкава гладзіла яго па скудлачаных валасах і шчыльна накрывала ад холаду. Яна шмат, цёпла і ласкава гаварыла. Але дзе, хіба можна што-небудзь помніць у такія хвіліны? Казім ляжаў, яму было вельмі хораша, так хораша, што, здаецца, першы раз у жыцці ён заплакаў. Але плакаў так, што жанчына не бачыла і не чула. Вуліца яго навучыла нават затоена плакаць, не паказваючы людзям сваіх слёз...

...Казім прачнуўся бадзёрым і ўзрушаным. На дварэ свяціла добрае, яснае і цёплае сонца. У хаце было цёпла і ўтульна, ціха і пуста. І вось дзверы расчыніліся, увайшла жанчына. Яна нават не сказала яшчэ, як зваць яе. Праз адчыненыя дзверы Казім чуў нейкі незвычайны лямант і, як здалося яму, рэдкія-рэдкія стрэлы. Так, гэта стрэлы. Ён чуў іх колькі раз, калі расчуў іх, калі разганялі рабочую дэманстрацыю.

— Ты будзеш, хлопчык, у хаце, пакуль я ці хто іншы з нашых не прыйдзе. Ты харошы, паслухаеш, пасядзі, вось тут у шафе хлеб, кілбаса; захочаш есці—еш, а я пайду на вуліцу... Чуеш? Там страляюць.

Яна не запытала ў Казіма, ці хоча ён заставацца ў хаце, яна нават не зірнула на яго, а проста павярнулася і пайшла. Казім асалавеў ад нечаканасці, са здзіўленнем глядзеў ёй услед. Дзіўна яму было, не верылася. Як гэта, каб яму, звычайнаму вулічнаму хлопцу, раптам даверылі кватэру? Ён агледзеўся кругом. Потым узяў з шафы кавалак хлеба, пачаў есці. Ён прыслухаўся да вулічнага ляманту і ўсё чакаў, што вось-вось хто-небудзь прыйдзе...

Мінаў дзень. Вечарэла ўжо. На вуліцы ўсё мацней і мацней чуліся стрэлы. Казіма агортвала нецяярлівасць, яго цягнула на вуліцу, яму хацелася ведаць, што робіцца там, на шырокіх і вузкіх вуліцах, у завулках вялікага горада. Ён узяў сабе ў кішэню кавалак хлеба, узяў кавалак кілбасы, паглядзеў на хату і, зачыніўшы дзверы, вышаў. Ён пайшоў на вуліцу.

Ён доўга ішоў пустымі і вузкімі вуліцамі ўскраіны. Ён углядаўся ў вокны, але яны былі шчыльна зачынены акіяніцамі. Ён хацеў сустрэць і запытацца ў каго-небудзь, што здарылася, але рэдка-рэдка прабягалі людзі, і ўсё заклапочаныя: кожны некуды спяшаўся. На вуглах не было паставых. А воддаль усё чулася страляніна. Рап-

там ён убачыў людзей, якія зніклі ў завулку. Казім засвістаў у тахт сваіх крокаў і хутчэй падаўся за імі. Ён бег шпарка; яму хацелася дагнаць, даведацца, яму хацелася пагаварыць з людзьмі. І вось ён выбег на плошчу. І ўбачыў, убачыў, як на вуліцы, што спускалася ўніз ад плошчы, людзі загрузалі яе розным ламаччам. Ламалі агарожу, здымалі з крукоў вароты, аднекуль выносілі шафы і канапы, выкачвалі калёсы, нават бярвенне аднекуль з'явілася. Нехта адпіхнуў Казіма ўбок, сарваў акяніцу і грывнуў яе на ламачча. А страляніна мацнела, і вулічная агарожа расла. Людзі з вінтоўкамі снавалі навокал яе, потым пачулася ціхая каманда. Усе зніклі ў двор, і зноў насцярожаная цішыня агарнула ўсё, толькі чуліся стрэлы і лёскаць конскіх капытоў па бруку. Цемень вечара павольна насоўвалася. Казім прысеў за бочкай і прыслухаўся. Ён пачуў, як ляскаюць конскія капыты па бруку і яшчэ пачуў і ўбачыў, як адзін за адным са двара выбягаюць людзі і хаваюцца за загарожай. Хвіліна... Лёскаць капытоў бліжэй... бліжэй... вось ён зусім недалёчка і раптам, нібыта громам, грывнулі стрэлы. Цемень асвятлілася і потым як-бы пагусцела. Задрыжэлі ў вокнах шыбы. І потым зноў стрэлы, зноў, зноў... Эх, і захацелася Казіму таксама... Але ён абвёў навокал рукой—толькі нічога пабліску не было. Тады ён адскочыў убок, намацаў невялікі камень і з усёй сілы запусціў яго цераз вулічную агарожу... Яго нехта паклікаў. І вось Казім на дварэ.

Чалавек просіць Казіма, каб ён, узяўшы колькі патронаў, падаў іх туды на барыкаду. Казім зірнуў на чалавека, а потым махнуў рукой і, падставіўшы шапку, сказаў.

— Сyp...

Сэрца яго ад радасці білася мацней і, здавалася, ногі самі бегаюць. Ён доўга са здавальненнем насіў патроны, не чуючы пад сабой зямлі. Ён забыўся на ўсё. Ён чуў толькі адно—галасы, якія звалі яго ў ціхай цемні: „Сюды, малы, сюды“.

А калі адлягла страляніна, калі зацокалі падковы коняў воддаль, вецер прайшоўся па верхавінах дрэў недалёкага саду, дым рассяўся, і хмара спакойна спаўзла некуды ў бок, тады вышла і стала над горадам такая вялікая і ясная луна. І ўбачыў Казім, што стаіць ён з патронамі ў шапцы перад сваёй знаёмай жанчынай. І сорамна яму стала і радасна. Ён прысеў, і яе рука зноў апусцілася на яго дзіцячую галоўку.

IV

Цесная і душная цяплюшка туга набіта людзьмі Салдаты, матросы і людзі з мазалістымі рукамі ў абшарпанай вопратцы едуць на Заходні фронт. У цяплюшцы цесна і душна, так што нават не чутно рыпу гармоніка, а песня, нібы ў зачыненай бочцы, глуха абрываецца і нікне. Пад нарамі ў кутку на нейкіх рэчах у падранай рамізніцкай хламідзе ляжыць Казім. Ён таксама едзе на фронт. Узрошчаны вуліцай, ён разумеў ужо навакольнае.

Атрымаўшы штуршок, ён з імкліваасцю аддаўся гэтай хвалі і зараз юнаком смела ішоў уперад. Але яму хацелася бегчы. З ім было тое самае, што часам бывае з чалавекам, які трапіць у багну, у балота. Ён ідзе па балоцістай дрыгве і адчувае, як вязне, не паспеўшы пераставіць ног. І тады ён чатырма карабкаецца, хапаецца за кожную купінку, за кожную галінку, шукаючы паратунку. Але вось ён выбіраецца на цвёрды бэраг, бачыць перад сабой неабсяжныя прасторы, чуе пад нагамі цвёрдую глебу. І яму хочацца, хочацца шпарка-шпарка бегчы да імклівай мэты. Такі чалавек самы моцны і самы радасны. Ён ніколі не спыніць сваёй хады і не збочыць з дарогі, не пабаіцца голаду ці холаду. Для яго гэта не страшна, ён перажыў большае, перанёс цяжэйшае. І гэта яму ніпачым. Ён моцнаю хадою ідзе па цвёрдай глебе. Ён будзе ісці і нікому не саступіць з свайго шляху і ён прыйдзе, будзьце ўпэўнены, ён прыйдзе да вызначанай мэты. Натое ён і чалавек, узросшы на ўскраіне, на вуліцы, на цесным фабрычным дварэ, у цеснаце, брудзе, голадзе і халадэчы.

Казім пераварочваўся з боку на бок і час ад часу ўспамінаў то жанчыну, якой некалі падаваў патроны, то родную маці, абрысы твара каторай ён імкнуўся аднавіць у сваёй памяці.

Але ўсё, што хоць крыху прыпамінала гэты родны вобраз, у самым пачатку сваім знікала, рассеівалася. І замест яго зноў паўставалі знаё-

50321

мыя брудныя вуліцы Нямігі, цесная і сырая канурка сутарэння, брудная падлога і абшарпаная сцены, голая і галодныя дзеці і заўсёды п'яны і страшэнны бацька. Дзе яны цяпер, што з імі? Цягнік ішоў павольна, і думкі запляталіся ў сне. Цыбаты гвардзеец расцягнуўся попlech з Казімам і нязносна хроп. У цяплюшцы было цесна, накурана і душна. А па целу Казіма пачалі сноўдацца нейкія халодныя мурашкі, дрыжыкі цікаваліся вакол яго. А між тым, у цяплюшцы было вельмі накурана і душна. Казім цясней падкурчыў ногі і шчыльней прысунуўся да суседа, які нязносна хроп, і памкнуўся заснуць. Але ногі стылі, цела працінаў холад, а на ілбе выступіў ледзяністы пот. Хлапец дрыжэў, моцна ляскаючы зубамі. Потым раптам яму зрабілася гарача, млосць агарнула і вельмі, вельмі захацелася піць. Яму здалася, што ён чуе пах вады і нейчы ласкавы голас.

— П-і-іць,—папрасіў ён.

Але ў цяплюшцы стаяла цемень і ў цішы толькі чуваць было тахканне колаў і нейкі дакучлівы рып рэсор. І вось здалася Казіму, што на яго павольна сунецца нейкая страшэнная сіла, якая вось-вось гатова працяць яго. Вось яна ўжо звісае над ім і сваімі агромністымі рукамі хапае яго за вопратку. Ён бачыў недзе гэты страшэнны твар і гэтыя кроўю налітыя вочы. Яму здалася, што страшыдла ўжо давіць яго, нібы абцугамі, сціскаючы грудзі і галаву. І як-бы, адчуваючы сваю пагібель, Казім неяк

па-асабліваму жалобна заплакаў. То быў не плач, а бездапаможны энк чалавека, што гінуў.

Калі цяплушка абудзілася, то ў хлапца была страшэнная жара, яго паліла, у непрытомнасці яго калаціла і кідала ва ўсе бакі. Яго імкнуліся сутрымаць, санітар праз сілу даваў яму нейкія лекі. Але, дарэмныя патугі, ён бездапаможна кідаўся ва ўсе бакі. Яму рабілася то млосна, то вельмі сцюдзёна, то непрытомнасць агортвала ўсё цела. А цягнік па-ранейшаму павольна ішоў наперад—туды на Заходні фронт, на дапамогу ў вызваленні бацькаўшчыны Казіма. Праз які час цягнік спыніўся, і хворага хлапца клапатлівыя таварышы здалі санітарнай камандзе. Каманда ішла на фронт, лазарэтаў пабліску не было. Хлапца вырашылі пакласці ў Асінаўскай больніцы.

V

Ён ачунаў вясной. На дварэ стаяла добрая пагода. Было цёпла, было ціха, было хораша. Ап'янялі і вабілі далёкія светлыя прасторы. Нясмела шаستاючы голлем, рассыпалі прыемны пах зялёныя дрэвы. Было так лёгка і радасна. А ён, бляды і хілы, ледзь перастаўляючы ногі, выцягся на двор. Ён быў больш падобны на кашчэя, чым на чалавека. Худы і жоўты, ён выцягнуўся, твар падоўжыўся, а вочы глыбока ўпалі, і гэта надавала яму нейкі незвычайны выгляд. Здавалася нібыта ўзялі чалавека, ды пераліцавалі. Ён зусім не паходзіў на хлопчыка. Гэта быў акрыжцеушы

падлётак, які моцна паў, не паспеўшы ўтрымацца на ўласных скрыдлах. І вось ён зараз выцягся і прысеў, каб адагрэць на цёплым сонцы зазяблае цела. Ён яшчэ не мог доўга стаяць на ўласных нагах, яны падкашваліся, цела млела, ныла нутро і вельмі хацелася есці. А есці то і не было чаго. Гарбата з сахарынай і кавалак макухі—вось і ўся спажыва. Ды каб хоць гэтага ўволю. А то... падкашваліся ногі і ныла нутро, бо вельмі хацелася есці.

І ўсё-ткі Казім акрэп. Змалку трапіўшы на вуліцу, ён навучыўся цярпець і зносіць усё, што толькі мог звесці і выцярпець калі-небудзь чалавек. Худы і слабы, у падраным жупане, што даў доктар, ён прыехаў у Менск. Ён асцярожна адчыніў дзверы ў бацькаўскае сутарэнне. Але бацькі ўжо даўно не было, а старая маці з братам дзень у дзень сядзелі на Саборнай пад касцёлам з выстаўленымі да людзей худымі рукамі і з худым запаўшым тварам. Яны былі галодныя і праслі, праслі толькі кавалачак хлеба ці макухі, каб перабіць голад, каб не памерці ад страшэннай галоднай смерці. І вось перад слабым збалелым Казімам паўстала пытанне—куды? Зноў на вуліцу, на Ніжні? Ён вышаў на двор. З суседняга дома даносіліся нейкія блытанья галасы. Казім здагадаўся, звычайная рэч, яго пацягнула, яму вельмі хацелася туды, к гэтым галасам, зліцца з імі, далучыць свой і забыцца на ўсё, на ўсё.

Як і звычайна, пасля ўдалай ночы, весялілася

кампашка Бонькі Гарбака. Казім адчыніў дзверы і спакойна зайшоў, як да сваіх даўно знаёмых сяброў.

— Ты чый?—запыталася гаспадыня.

— Казімых.

— Што, маеш ахвоту да справы прыкладацца?

— Так, маю, толькі вось яшчэ людзей не ведаю,—адказаў Казім.

— З людзьмі мы можам звесці, у такіх малодчыках, як ты, патрэба ёсць... Эй, Марфуша, чуеш, прасі госця да стала... Частуй госця.

А нейкі п'яны, сіплы голас пяўся на ўвесь накураны пакой. Гэта быў даўнейшы спадручны гаспадыні—Бонька Гарбак. Цяўшы колькі чарак палітурнага перагону, ён цягнуў сваю любімую песню:

Палюбіў Кацю, паверце,
І кварцеры Каці зняў...
Перад людзьмі ліцамерыў,
Вараваў, Каці таскаў...

— Ёш, сцерва,—кідаў рыжаваты сусед.—Чаго ёй захацелася...—А Бонька, не слухаючы, цягнуў:

Завушніцы, бранзалеты,
Плацце лёгкае, як пух,
Італьянскія карцінкі
Захацела Каця ўдруг.

— Ой, сволач,—кідаў неўгамонны сусед. Марфуша занялася Казімам. Бонька, не зважаючы ні нашошта, пяяў:

Ну ўзяць, усё праверыць,
На паперцы запісаць...

А Кацюша плакаць стала—
Ідзі, мілы, вараваць.

Гаспадыня некуды вышла. Рыжаваты сусед,
нязграбна аблакаціўшыся на стол, моцна спаў.
Марфуша, песна тулячыся да Казіма, нешта лас-
кавае шаптала яму на вуха. Цяпер Бонька мог
спакойна канчаць сваю заўсёдашнюю песню. І ён
цягнуў:

Дзе заб'еш, а дзе зарэжаш,
А дзе вазьмеш наверняка..
Па грашах купца зарэжаш,
А то й прыхвошчыш чудака.

Марфуша налівала адной рукой у чаркі пера-
гон, а другой абшчэплівала Казіма. Яна часам
гладзіла яго па шчаках і ціха казалася:

— Які ты белы і худы... Ты што, нядаўна
з турмы вырваўся?

— Не, там я не быў... Я на хваробе абсекся.

А Бонька ўсё пяў. Ён нібы той глушэц, калі
ўжо зацягне сваю песню, дык тады нічога не
чуе і нікога не бачыць. Так і Бонька, толькі часам,
зусім механічна, перакуліць чарку перагону і тады
зноў цягне.

Вось і цяпер ён спыніўся і, нікуды не вірнуўшы,
узяў чарку, патрымаў яе ў руцэ і потым хуценька
перакуліў, змахнуў з вачэй слёзы і, зусім ціха-ціха
дрыжачым плаксівым голасам дакончыў:

Каця, Каця ізменіла
Усе надзеі і мяшты..
Хвацка ты мяне жніла,
Дзе цябе цяпер найсці?

Ён скончыў і павіс над сталом. Яго кудлатая галава прабліскамі сівізны дрыжэла пры цьмяным святле газоўкі. Здаецца, ён плакаў? Так, ён плакаў—гэты друг Ніжняга рынка і славутай Бардушчыхі—Сонькі з Ніжняга—сваці, кумы і цёшчы блатнякоў. Боньку растрывожыла песня. Так ён любіў гэтую песню, ён часта яе спяваў, а іншых песень не ведаў і ведаць не хацеў. Ён любіў толькі гэтую песню, якую можа нават сам склаў?.. Казім, ледзь трымаючыся на нагах, падышоў да ложка і галавой бразнуўся на пасцелю. Марфуша паранейшаму ўвіхалася каля яго. Газоўка хліпала ў накураным сырым сутарэнні.

VI

Ён прышоў дамоў раніцай. Маці сядзела каля акна і зашывала торбачку. На ложку сапеў і варачаўся меншы брат. Мурзаты і абадраны, ён нехаця падняў галаву і зірнуў на Казіма, як-бы надумаўшы, ці што запытаць, ці сказаць нешта. Толькі змоўчыў і, нацягнуўшы брудную дзяругу, прыкорчыў ногі і зноў засоп. Казім прысеў на край услона і задумаўся. Маці, завязаўшы вузел, адкусвала нітку. Потым яна паклала на акно торбачку і звярнулася да малодшага сына.

— Уставай, Сымонка, я ўжо торбачку тваю зашыла.

Малы нічога не сказаў толькі і зрабіў, што яшчэ больш падкурчыў ногі і з галавёнкай схаваўся пад лахманы.

— Не корчайся, нечага; балазе выспаўся ўжо. Уставай, а то крывы Шэська і месца наша зойме.

Казім паглядзеў на маці. Яна адчыніла невялічкі сундучок і дастала адтуль некалькі скарынак хлеба; потым наліла ў гліняную, абітую абручом, міску вады і аднекуль выцягнула драбок сахарыны, паклала гэты драбок у міску і потым доўга і павольна круціла лыжкай тую ваду, затым пачала на дробненькія кавалачкі крышыць скарынку і кідаць іх у міску. З большай і мякчэйшай скарынку яна абцерла цвіль і падсунула яе Казіму. Той мутнымі і жаласлівымі вачыма глядзеў на маці.

— Не думай, мой сыноч, — сказала яна праз нейкі момант... — Дасць бог неяк пражывем. Гэта-ж не зіма, а лета на дварэ.

Казім маўчаў і глядзеў на маці. Яму было і сорамна перад ёй і вельмі балюча. Ён добра бачыў усю галечу свайго сутарэння і разам з тым адчуваў, разумеў сваю бездапаможнасць. Хілы і збалелы, ён не мог ісці і да якой-небудзь работы прыкласці рукі. А калі-б і мог, не так-то лёгка знайсці гэту работу, каб зарабіць кавалак хлеба. Згалелы і разбураны горад, як і ўся краіна, вельмі багата патрабавалі і зусім мала маглі даць, нават таму, хто добра і глыбока разумеў хаду падзей і з сэрцам аддаўся ім; трэба было шмат і напружанай працы, трэба было самаахвярства, і людзі ішлі на гэта. Ішлі, бо бачылі, разумелі, адчувалі, як час ад часу рассяваюцца, распаўзаюцца туманы і воддаль усё ясней і шырэй выступаюць абрысы нечага новага, дарагога і радаснага.

І Казім часам адчуваў, як гэтыя воблескі міга-
цяць перад ім. Ён тады ўспамінаў пражытае, ад-
наўляў у памяці сустрэчу з Мар'яй Іванаўнай, пры-
гадываў тую ноч і імкнуўся хоць-бы цьмяна визна-
чыць свае шляхі, адшукаць хоць-бы нейкую сцежку,
якой можна было-б выбіцца на дарогу жыцця,
падтрымаць гэтую старую і збалелую маці і пад-
гадаваць ды выпхнуць у людзі вось гэтага
малога брата. Едучы дамоў, Казім так і думаў.
Вось прыеду, падамся куды-небудзь на завод
і тады... Толькі-ж заводы былі развалены, май-
стэрні спустошаны, а саматужнікі ледзь самі са-
бе на кавалак хлеба зараблялі і бяспрэчна ў по-
думцы не мелі, каб каго да сябе за вучня браць...
І вось ён сядзіць і думае, як дапамагчы свайму
гору, пры горы ўсёй краіны. Маці пазірае на яго
высахшы і збалелы твар, павольна чапляе на пле-
чы сабе, потым Сымонку торбачкі і плача буйнымі
і горкімі слязьмі.

— Мама, ты не плач, я ўжо вялікі, і зараблю,
любая, табе на кавалак хлеба.

Гавора так, а ў самога галава ніжыцца і на вочы на-
бгаюць слезы, буйныя і бездапаможныя слёзыхво-
рага і слабага юнака. Малодшы брат незразумелымі
вачыма пазірае на Казіма і, здаецца, хоча падыйсці
пашкадаваць яго. Ды вось маці,—яна бярэ Сымонку
за руку і вядзе да парога. На доўгім матузу торба
звісае да самых пят і нязграбна цяляпаецца каля
ног. Малы моўчкі пераступае парог і з радасцю вы-
скаквае на двор, дзе шмат сонца, дзе так хораша і

так радасна. А маці спынілася перед самым парогам, паправіла чапальнік і, перахрысціўшыся, сказала:

— Сыноч мой, не хадзі ты да Сонькі.. Лепш я буду цябе з жабрачай торбы сваёй карміць, чым у іхным зладзейскім багаці жыць.

Яна пастаяла крыху, падумала, яшчэ раз паправіла чапальнік і вышла. А Казім сядзеў і моўчкі глядзеў ёй услед. Ён думаў нешта сказаць маці, яму хацелася хоць-бы цёплым словам абнадзеяць старую, ды не было тых цёплых слоў і не было ўжо маці. Яна зноў пайшла на Саборную ратаваць сваё і яго жыццё.

Нібы анямеўшы, ён доўга яшчэ сядзеў, аж пакуль не пабачыў праз зацёклае і захлапане гразю акно сонечныя праменні на сцяне суседняга дома. Тады ён устаў і, дастаўшы з-пад ложка бацькаўскую спадчыну—тупы тапор, вышаў на вуліцу. Ён доўга цёгся ўдоўж бруднай і вузкай Нямігі. Ён абышоў амаль палову двароў, прапануючы свае вольныя рукі, але нікому яны не спатрэбіліся. Тады ён вышаў на рог каля Ніжняга рынка і прыпыніўся. Сонца павярнула з поўдня, і з рынка пачалі разыходзіцца людзі. Сівы чэляднік з іржавай пілой прыпыніўся недалёка і паглядзеў на Казіма. Ламавы рамізнік з возам бочак праехаў, і прамінулі некуды спяшаючы людзі.

— Што гэта, стары, людзі печы перасталі тапіць?

— Чаму, топяць, толькі цяпер такія ўжо людзі. Дзе палена хто дастане, дык сам і парэжа, сам і паб'е. Нашаму брату, чэлядніку, кепскія заробкі. Вечарэла і Казім, прыпёршыся да сцяны, стаяў

і глядзеў сабе пад ногі. Яму не хацелася ісці дамоў і разам з тым вельмі рупіла чаго-небудзь перакусць, каб хоць крыху замарыць нутраны голад. Стары развітаўся і пасунуўся да хаты, трэба-ж было ісці і Казіму, не начаваць-жа на вуліцы, калі хоць такі-сякі куток ёсць. І ён пайшоў.

На другі дзень было тое самое. Казім вельмі доўга хадзіў па дварах, а калі нічога не выхадзіў, вышаў на той самы рог вуліцы і прыпыніўся. У пачатку ён памкнуўся на Саборную пайсці, але, прыпомніўшы, што там маці з братам, супыніўся і падлёр худымі плячыма вулічную тумбу. Воддаль стаялі іншыя чэляднікі. А на Ніжні, туды і адтуль цягнуліся адзін за адным людзі. Казім глядзеў на іх і абмяркоўваў сваё становішча. Яму хацелася да чаго-небудзь прыкласці рукі, яму вельмі патрэбна было зарабіць якую капейку, каб хоць як узбіцца на адзежыну. Можа, калі-б чалавек меў ахайнейшую вопратку, дык яму-б тады і работу далі, а так ніхто нават і слухаць не хоча. Казім паціху крануўся з месца і накіраваўся да Ніжняга. „Паспрабую, думаў ён, авось ды што-небудзь выйдзе“ і пайшоў шпарчэй, трымаючы на віду бацькаўскую спадчыну—тупы тапор.

На рынку было говарка і людна. Ён праціснуўся між людзей і прыпыніўся каля кітайца з бусамі. Той падазрона зірнуў на хлапца і заўчасна падабраў і паклаў у сундучок больш каштоўныя рэчы. Казім адхінуўся ўбок і, выставіўшы тапор, голасна гойкнуў:

— Каму тапор? Харошы тапор...

Плячысты гарміла ўсміхнуўся і абыякава кінуў:

— Тваім тапаром толькі каменне часаць.

— І тваю дурную галаву,—агрызнуўся Казім.

— Брысь, падлюга,—ашчэраўся плячысты чалавек і намерыўся выцяць. Казім крутануўся ў натоўп.

— Пакажыт-ку тапор, малец,—звярнуўся нейкі дзед.—Свой, ці можа дзе ўкраў?—разглядаючы казаў ён.

— Вам усёроўна... купляйце, калі трэба.

Чалавек доўга цанаваўся і ўсё аглядаў рэч. Ён то паважыць на руцэ, то пазногцем дзе калупне, то звон паслухае. Казім цярпліва чакаў і не саступаў ні капейкі ніжэй вызначанай цаны. Урэшце, чалавек аддаў хлопцу тапор і адышоўся. Але не паспеў Казім і колькі раз выгукнуць аб сваім тапары, як адкуль чорт прынёс таго самага гарміду; ён цэпнуў Казіма за шкірку рукой і мусіць добра намерыўся скалануць, як раптам перад імі вырас Бонька.

— Пусці мальца,—і нешта кінуў яму на сваёй зладзейскай мове. Потым яны адзін за адным нырнулі ў натоўп і ўжо больш, як ні імкнуўся Казім адшукаць іх, не знайшоў. Той самы чалавек, што раней цанаваўся, зноў падышоў, зноў доўга аглядаў тапор і ўрэшце выняў з-за пазухі грошы і заплаціў.

Захаваўшы ў кішэнь грошы, Казім рынуўся да табачніка Кіркi. А праз нейкі час ён звярнуўся

зноў на рынак і, трымаючы ў руках папярсы і запалкі, гукаў на ўвесь голас.

— Каму папярсы „Кузьма Кручкоў“!

І час ад часу то той, то іншы цягнуліся да хлопца. Гіршык Шмуйловіч, што прадаваў на рынку ваду, з зайздрасцю глядзеў на свайго канкурэнта. Ён вельмі дакараў сабе, чаму раней за гэтага лайдачага сына не надумаўся прадаваць папярсы. А Казім бегаў з аднаго ў другі канец і ўсё крычаў:

— Найлепшыя папярсы!

І той ці іншы чалавек спыняў хлапца і браў папярсу. Бо не ў кожнага-ж хапала грошы на цэлы пачак, ды яшчэ, каб знайсці гэты пачак, трэба было абляскаць ледзь не ўвесь горад. А тут сабе папярсы пад самымі рукамі.

— Каму закурыць! Найлепшыя папярсы!

А праз колькі дзён разам з Казімам быў і малодшы брат. У невялічкім вядзёрку ён насіў чыстую сцюдзёную ваду. Гэтым новым канкурэнтам Гіршык Шмуйловіч канчаткова быў незадаволен, і калі часам яны сустракаліся адзін на адзін, то здзіцячыя кулачкі самі сціскаліся і вельмі хмурнелі бровы. Але-ж Гіршык, хоць і быў большы, усё-ж не чапаў Сымонку, бо што не кажы, а брат у яго вунь які, нават сам не то што прадае папярсы, а адкрыта курыць. А такога зачпі, дык ён табе і галаву знясе. Здалёк па-ранейшаму даносіўся голас:

— Каму закурыць!

І ў розных канцах рынка, як бы ўторылі яму іншыя больш танклявыя галасы.

— Каму вады!

— Сцюдзёнай вады!

Так пацягнуліся дні.

VII

Зацемна пусцеў рынак і з апошнім крамнікам ішоў дамоў Казім. Ён пазнаёміўся ўжо з гандлярамі Ніжніх радоў і ведаў амаль усіх перакупшчыкаў з рынка. Ён часта дапамагаў каму-небудзь з іх упарадкаваць які тавар; часта перакупляў для іх тое ці сёе з другіх рук; напрактыкаваўся цанавацца і часам перабіваць цану з тым, каб хутчэй збыць якую рэч знаёмага гандляра, ці адкупіць у якога-небудзь няўмекі за невялікія грошы добрую штуку. За ўсё гэта Казіму перападала досыць добрая доля шанцу. І ўсё-ткі гэтага было мала. Праўда, у хаце часцей загасцяваў кавалак хлеба і з'явілася такая-сякая адзежына. Але маці яшчэ хадзіла на Саборную і брат даношваў апошня порткі, а сам Казім швэндаўся ў падраных бацінках. Вось чаму яшчэ вечарамі Казім хадзіў на Віленскі вакзал і там нанімаўся насіць рэчы пасажыраў. Ён скраў на рынку ў некага невялічкую каляску і разы са два на ёй перавозіў чужы багаж.

Толькі да яго паслуг пасажыры адносіліся недаверліва і калі нават хто нанімаў, дык вельмі ўжо насцярожана ўсю дарогу сачыў за хлапцом, хоць у Казіма і намеру благога не было. А адкуль-жа людзям пра тое ведаць? Надворны выгляд гэтага хлапца, як і ўсе яго ўхваткі, вельмі-ж ужо нагада-

валі вулічнага злачынца. Аднаго разу на вакзале Казім зусім выпадкова напаткаў Марфушу. Тая, убачыўшы яго, падышла і прывіталася.

— Што-ж гэта ты, Казім, да нас не прыходзіш?
— Так, часу няма.

Яна пацягнула хлапца з вакзала. Прибраная і рослая, яна выдавала значна сталей сваіх год; яе зусім яшчэ малады твар меў на сабе след нейкай заўчаснай старасці; калі-ж яна расчыняла рот, каб зарагатаць, каля воч збіраўся цэлы жмут невялічкіх зборак, і тады здавалася, што Марфушка вельмі ўжо пражыўшая жанчына. А тымчасам гэта была зусім яшчэ юначка. Пазней, Казім вельмі часта ўспамінаў і не раз казаў сваім таварышам, як старыць вуліца чалавека. Вось хоць-бы ён і сам, малады яшчэ хлапец, а выгляд, выгляд зусім мужа-нага і ўзбуяўшага чалавека. Надворны выгляд яго зусім не па гадах.

Яны ішлі цяжнейшым бокам вуліцы. Людзей было мала, і вельмі цьмяна гарэлі ліхтары. Нейкі п'яны чалавек, трымаючыся за паркан трэка, рыгаў на самы тратуар. З падваротні нейкага двара, грызучыся між сабой, выкаціліся два сабакі. Казім памкнуўся было атакаваць іх ды прыпомніў, што не адзін—сутрымаўся. Бесклапотная Марфушка ўсё рагатала і расказвала нейкую выдуманую гісторыю аб сваіх хахалях. Так ішлі яны ажна да самага двара, а там Казім намерыўся павярнуць дамоў, ды дзе там. Узрушаная Марфушка пацягнула яго да сябе.

Сонька была недзе на „справе“, і Марфуша адчувала сябе гаспадыняй. Казім сядзеў і час ад часу меркаваў—чаго ўласна хоча ад яго гэты чалавек? Марфуша ўвіхалася каля хлапца, без сораму надараючы яго пацалункамі. Можа яна пакахала Казіма? Ці чорт. А можа? Здараецца-ж так, што і ў такіх людзей часам абудзіцца сапраўднае пачуццё кахання і пяшчот. Здараецца, толькі рэдка. І той, хто быў на вуліцы, убачыўшы гэта аднаўленне, не павера ў яго шчырасць. Бо надзвычай ужо шмат давялося бачыць яму фальшы вулічных жанчын і вельмі часта даводзілася фальшывіць самому...

Прайшло некалькі дзён і зноў аднаго разу ўвечары Казім стаяў каля пад'езда Віленскага вакзала. Прышоў гомельскі цягнік, і пасажыры адзін за адным выходзілі ў горад. Убачыўшы ў каго рэчы, Казім падбягаў і прапаноўваў свае паслугі. Але пасажыры моўчкі праходзілі каля яго, не звяртаючы нават увагі. Казім адышоўся ўбок і прыпёрся да сцяны. Людзі ішлі, людзі праходзілі, каля пад'езда было ўжо амаль пуста. Рамізнікі параз'язджаліся, і пазнікалі людзі. Стоячы, Казім меркаваў падацца на Александраўскі, хоць там яшчэ менш было шансаў на заробак, бо акрамя рамізнікаў поўзала яшчэ конка; і ўсё-ткі ён думаў пайсці. Ён намерыўся, нават і адхінуўся ад сцяны, як у гэты самы момант дзверы расчыніліся, і на плячоўку вышаў нейкі прыстойна апрануты чалавек. Следам за ім насільшчык вынес рэчы. Ён

паставіў іх каля слупа і, як-бы працягваючы ня-
скончаную гутарку, зазначыў:

— Я вельмі прашу прабачэння... Пры ўсім маім
жаданні, грамадзянін, я ўсё-ж не магу. Ёсць вельмі
пільная службовая справа... А вось і хлапец, ён вам
і на край свету дапаможа затарабаниць рэчы.

Учуўшы, што пра яго ідзе гутарка, Казім падбег.
Надзея на заробак мільганула перад ім. Рослы
і прыстойна апрануты грамадзянін абмерыў хлапца
праніклым поглядам. Перад ім стаяў бедны, худы
і абшарпаны хлапец вуліцы.

— Ну, нясі тады, малы.

Казім падхапіў на плечы чамадан і намерыўся
ісці.

— Пачакай,—сказаў чалавек.

Ён выняў кашалёк, каб расплаціцца з насіль-
шчыкам. У гэты самы момант дзверы зноў рас-
чыніліся і, не зважаючы ні на каго, прайшоў Бонька
Гарбак. Ён нават на Казіма не звярнуў увагі, хоць
і ведаў яго, вунь як добра. Шырокія яго плечы
ў пацёртым пінжаку хутка схаваліся ў цемні ву-
ліцы. Чалавек расплаціўся з насільшчыкам, той
яго вельмі дзякаваў. Урэшце яны пайшлі,—Казім
паперадзе, а чалавек следам. Ішлі ціха, не спя-
шаючы. Казім аб нечым думаў. Цяжкаваты чамадан
ціснуў плячо, тады Казім перакладаў яго на другое
плячо і паціху ішоў далей. Было цёмна і шумелі
абапал вуліцы маладыя дрэвы. Раптам адкуль
ні вазьміся чорт рамізнiка нанёс, ён ледзь не пад-
біў Казіма. Рамізнік мацюкнуўся і намерваўся

выцяць хлапца пугай, але, заўважыўшы прыстойнага чалавека, ён сцэбануў пугай па каню.

— А можа паедзем?—кінуў ён потым. Чалавек махнуў рукой і загадаў Казіму ісці шпарчэй. Праз нейкі час яны апынуліся ў гасцініцы і, задаволены платай, Казім з радасцю выскачыў на вуліцу. Але не паспеў ён і некалькі крокаў зрабіць, як з-за рога насустрач выплыў Бонька.

— Ты, падшыванец, у якім нумары гэты тып спыніўся?—Казім зірнуў на яго і падумаў „вось яно чаго ты цікаваў“.

— Што маўчыш, быдла, цябе пытаю.

— А што я, агент твой, ці што?

— Ну, ну гніда, цыц,—Бонька хапіў яго за руку. У гэты момант Казім успомніў усе свае сустрэчы з Бонькам і, доўга не думваючы, выпаліў:

— Пусці... у дзевятым...

І яны разышліся хто куды. Пад уражаннем атрыманай узнагароды за сваю работу, Казім хутка запамятаў пра гэты выпадак. Толькі адно засталася ў яго з тых пор, гэта затоеная баязлівасць Бонькі і разам нейкая варожасць да яго. Але-ж гэты вечар адыграў і іншае, пасля яго Казім яшчэ часцей пачаў бываць на вакзалах. І цяпер не толькі ўвечары, ён тарчаў там і ўдзень і позняй ноччу, амаль да кожнага поезда ён прыбываў на вакзал. Ён хутка адбіўся ад рынка, пакінуў чэляднічаць гандлярам, яго крыніцай існавання сталі вакзалы. З хадюю часу ён так прызвычаіўся да сваёй новай работы, што лічыў яе зусім нядрэнной. Ён нават

час ад часу пачаў браць сабе ў дапамогу брата і часта думаў над тым, як-бы добра было, калі-б яго прынялі ў штатныя насільшчыкі вакзала. А можа і прымуць? Абяцаў-жа адзін з насільшчыкаў закінуць слова начальству. Казім радаваўся і дні і ночы прападаў на вакзалах.

Аднойчы, збедніўшыся так, стаяў Казім пры выхадзе з Александраўскага вакзала. Звычайная рэч, ён аб нечым думаў. Толькі ён ніколі не думаў пра сваю справу. Рэдка-рэдка, калі яму даводзілася думаць аб гэтым, то былі выключныя выпадкі. А так, ён заўсёды думаў аб іншым, як вось і цяпер.

— Казім, дапамажы грамадзянцы дабрацца ў бліжэйшую гасцініцу.

Здаецца яго паклікалі. Казім падняў галаву, паглядзеў: так—клічуць. Ідзе. На вакзале цемень. На вуліцы таксама. Ён, як і заўсёды, спакойна бярэ на плечы чамадан і ідзе паперадзе. Ён робіць зусім невялічкія крокі, каб не навесці падазронасці на сябе. Жанчына яго просіць колькі раз ісці шпарчэй. Казім паслухмяны, ён робіць тое, што яму кажуць. Ён ідзе шпарчэй.

Вось і гасцініца, нумар. Тут светла і цёпла. Казім здымае з плеч чамадан і ўпершыню глядзіць на жанчыну. Яна ўжо сталая кабеціна і, калі працягнула яму грошы, то рука задрыжэла. Што гэта? Казім узіраецца ў яе твар больш глыбока, яшчэ глыбей... Жанчына спакойна глядзіць на яго, здаецца яна ўхмыляецца крыху. Здаецца яна... І раптам Казім кідаецца да яе. Ён плача, а яна як

і тады, у тую далёкую і радасную ноч, ласкава гладзіць яго ўскудлачаную галаву. Яна, як родная маці, пытаецца ў яго, дзе ён быў, што з ім здарылася, чаму зноў на вуліцы, хіба-ж мала было, хіба-ж мала перацярпеў, перанёс?.. А ён, як малое дзіцё, убіўшыся ў прыпол, наўзрыд горка і жаласна плача.

А за акном мароз, сцюжа. І дзесьці там, на Нямізе, прыбраная і гатовая на ўсё, сядзіць і чакае Казіма Марфуша. Можна сышліся знаёмыя насільшчыкі, прыйшоў Бонька і як заўсёды Сонька частуе гасцей, усхваляючы Казіма і рочачы Марфушы вялікае шчасце.

Але Казіма няма, і газоўка хліпае ў накуранным сырэм сутарэнні. Ён не прыйшоў тую ноч.

Ён сядзеў і ўсё па парадку расказваў сваёй даўнішняй знаёмай начной прыхільніцы — Мар'і Іванаўне Каравай.

— Я пра вас думаў часта, Мар'я Іванаўна. Чаму-сьці вы мне здаецца вельмі харошым чалавекам.

І ён нязграбна і асцярожна гладзіў яе ўсю ў зморшчыках, старую, жылістую руку.

— Веру табе, веру, але ніяк не магу зразумець, чаму ты зноў пайшоў на вуліцу? Хіба яна табе не далася ў знакі? Няўжо табе не хапіла-б месца на якім заводзе?.. Ты гэтак бедна апрануты.

— У мяне ёсць, што апрануць.

— Тады ідзі і апраніся... І скажы сваім... Скажы, што ім ты больш не таварыш, чуеш... не таварыш.

І яна моцна пацалавала Казіма.

VIII

Ён вышаў на двор хмурым і задуменным. Ён рашуча пераступіў парог сутарэння, але-ж ці толькі ў гэтым справа? Трэба неяк змагчы на заўсёды развітацца з гэтымі людзьмі, паабсякаць усе нітачкі, на якіх трымалася сувязь. А гэта-ж, гэта-ж нялёгкая справа. Казім азірнуўся. Каля дзвярэй стаяла Марфушка. Яна была худая, і нейкі тупы сум працінаў яе наскрозь. Яна апусцілася, а таму і выдавала значна старэй сваіх дваццаці год. Патупіўшы вочы ў зямлю і заклаўшы назад рукі, яна плакала. Яна не ўсхліпавала, як звычайна, калі прытваралася, а плакала ціха нутром, раўняючы на зямлю буйныя слёзы. Казім падышоў і прысеў на брудную ступеньку, што вяла ў сутарэнне. На дварэ было пуста, толькі вячэрнія змрокі павольна палі на цёмныя куткі.

— Марфушка, ты на мяне не крыўдуй...

— Не, Казімка, я не крыўдую, толькі я думала, я верыла, што ты мяне не пакінеш тут, што ты... Ты ўжо не маленькі...— Яна перастала плакаць, яна толькі цяжка дыхала, нібы вось-вось узабралася на высокую гару...— Я, Казім, думала, што мы будзем жыць разам усюды і заўсёды... А ты, ты кінуўся да гэтай камісаршы, што-ж, цёплая мясціна, дарма што старая, як падла... затое...

— Марфуша, я табе не раз казаў, што гэты чалавек даражэй мне за родную маці...

— Ведаю я гэтых родных маці... ідзі ўжо, бо недзе прагне, чакае... Чаго ты прыходзіш да нас?

Для цябе-ж тут нікога і нічога няма. Ці мо' цікуеш, выдаць хочаш? Дармо, тут цяпер толькі я адна. А мяне-ж не возьмеш, я-ж не хадзіла красці... Ідзі, яна чакае... кур'ер Соўнархоза..

Казім зірнуў на Марфушку і шчыра ўсміхнуўся. Марфушка яго ніколі не ўпikнула-б за тое, калі-б ён украў што, ці забіў каго, бо яна лічыла гэта зусім прыстойным. А вось за тое, што Казім пайшоў кур'ерам у Соўнархоз, яна ўпikнула. Што-ж няхай. У тым, што Казім стаў кур'ерам, ён нічога дрэннага не бачыць. Ва ўсякім разе, гэта значна лепш, ніж днямі выстойваць на вакзалах, чакаючы прыходу цягвікоў... Ён намацаў руку Марфушкі і, паціснуўшы яе, ціха сказаў:

— Заўтра я забіраю адсюль маці і брата... больш я не прыду сюды... чуеш... Калі-ж табе будзе туга, скажы, я ніколі не адмоўлюся дапамагчы.

— Сам-бы з голаду не здох... Дзякуй, я пражыву і без тваёй дапамогі...

Казім заплікаў сваё паліто і вышаў на вуліцу. Было хмурна, сцюдзёна. Смярдзела нейкай тванню і перастоем. Над горадам была вясна, а тут, у гэтых скучаных сутарэннях, па-ранейшаму цвіль выступала на сценах. Ён ішоў моўчкі, нікуды не спяшаючыся, і сум не даваў яму спуску. Ён накіраваўся да конкі і, па-ранейшаму лоўка ўскочыўшы, падаўся на Александрэўскі.

Вось ужо поўгода, як Казім працуе кур'ерам Соўнархоза. Ён багата паспеў, ён наблізіўся да сапраўдных людзей. Мар'я Іванаўна ні на крок

не адпускала яго ад сябе. А паколькі яна амаль увесь час была ў Соўнархозе, то дні і ночы быў там і Казім. Яна паказвала яму, навучала, тлумачыла. А ён, заўсёды рэзкі і непаслухмяны, уважліва слухаў яе, і кожнае яе слова баяўся пратраціць, запамятаць. Аднаго разу яна паклікала Казіма ў габінет камісара. Той папрасіў сесці.

— Ну, як,—запытаўся ён потым,—абжыўся ты ў нас троху? Не цягне зноў на вуліцу?.. І потым вось што, тав. Казім, я даведаўся, што ў вас ёсць маці і брат... як яны, можа дапамагчы трэба?

— Не, дзякуй, мы ўжо як-небудзь самі.

— Мар'я Іванаўна кажа, што ў цябе з кватэрай кепска? Ты не саромся, скажы.

— Дзякую за ўсё. Мар'я Іванаўна на мяне не забывае. А што наконт кватэры, нічога, як-небудзь. Там мы ўжо жывем даўно.

— Напрасна скромнічаеш. Ты, брат, калі што, дык кажы... А наконт кватэры давядзецца перабрацца табе сюды ў будынак Соўнархоза... Але ўласна гэта ўсё між іншым, галоўнае-ж—мы вось мяркуем перакінуць цябе на працу ў аддзел.

— Я не змагу, я малапісьменны...

— Відаць, Мар'я Іванаўна цябе лепш ведае, яна запэўнівае мяне, што ты ў аддзеле зможаш працаваць... Ва ўсякім разе паспрабуй.

Казім, сутрымліваючы нутранае хваляванне, спакойна вышаў з габінета. А ўцішку, калі ніхто не бачыў, ён нават слязу пусціў. Ён проста не мог нарадвацца жыццю і людской прыхільнасці.

І ўсё-ткі яму часам рабілася сумна. Гэта часцей за ўсё было тады, калі не дужа было работы, а галоўнае, калі не было Марці Іванаўны. Вось і цяпер яна паехала некуды ў камандыроўку. Яго пацягнула да Марфушкі. Ён ведаў, што яна зараз адна. Уся ранейшая кампашка, у першыя-ж дні паспела раскасавацца. Марфушка, пасля ад'езду Сонькі з Бонькам, асталася адна. У яе тлела надзея, невялікая надзея на Казіма. І хоць яна амаль кожны дзень пасля дзесяці вечара выходзіла на трэк, усё-ткі яна не пакідала думкі пра яго. Яна старанна цікавала яго на дварэ, часта заходзіла да маці. Ёй здалася, што Казіма яна ўсё-ткі кахае.

А Казім... Конка павольна кацілася ўдоўж Маскоўскай. Мільгацелі ў вячэрнім змроку цьмяныя ліхтары. Казіму было сумна, нейкі чарвяк торгоў унутры. Казім імкнуўся моцна рагатаць і шмагаварыць, бо яму было сумна... Вось і вакзал. Ён такі самы, як і год таму назад. Людзі сноўдаюцца, прамінаючы позіхамі нудныя гадзіны чакання. Вунь спіць кабеціна, абапёршыся на чамадан. Як лёгка гэты чамадан змыліць! Казім колькі раз праходзіць каля жанчыны. Яму проста хочацца прайсціся. Нейкі чалавек папрасіў запалку, стралок, праходзячы, скоса зірнуў, вайсковец паблізку спыніўся. Казім стаў, паглядзеў навокал, усміхнуўся і вышаў на двор. Ён моўчкі пацёгся ўдоўж вуліцы. Ён ішоў і думаў пра тое, як мяняецца жыццё, як праходзяць дні і як часам хочацца нечага, а чаго? Хто яго ведае.

Аднойчы, можа гады праз два, Казім пачаў пра-
сіць Мар'ю Іванаўну, каб тая дапамагла яму па-
ступіць на завод. Яна, добра ведаючы Казіма, ба-
чыла яго наскрозь, разумела яго. Пачуўшы просьбу
хлапца, Мар'я Іванаўна падумала; яна была такі
чалавек, намякні ёй толькі аб чым-небудзь Казім,
то адразу ўглыб пранікне, зразумее, што патрэбна,
чаго ён хоча. Вось і цяпер, можа-б Казім і рад
адмовіцца ад раней пададзенай думкі, дык дзе
там. Мар'я Іванаўна спуску не дае. Штодня не-
куды звоніць, пытаецца, просіць, абяцае. І так
можа тыдні са тры, ці месяц. Урэшце яна дага-
варылася. Казім слухае яе паведамленне і не ведае,
як адзьякаваць. А Мар'я Іванаўна сур'ёзна глядзіць
на яго і потым зусім па-інакшаму, не так, як раней,
пачынае гаварыць.

— Я да гэтых пор заўсёды гаварыла з табой,
Казім, як з хлапчуком. Я прывязалася да цябе, як
да роднага сына. Я не вінавата, што ў мяне няма
зараз дзіцяці. Турма забрала іх у мяне, а барыкада
забрала мужа. Ты памятаеш, таго падцятага, касці-
стага мужчыну... Ты памятаеш тую ноч... Ён загі-
нуў там... Ды ці толькі ён адзін? Ты быў там
і таксама мог загінуць, загінуць дзіцём, не паба-
чыўшы свету, не паспрабаваўшы жыцця, сапраў-
днага жыцця. Ты быў хлапчуком вуліцы і бачыў
толькі гора... Але ты не загінуў, і калі я зноў
сустрэла цябе, калі я пазнала цябе, мне зрабілася
вельмі балюча за твой лёс. Я паабяцала дапамагчы
табе выбрацца з твані, стаць на сапраўдную да-

рогу. Ты маеш поўнае права ісці па гэтай дарозе разам з усімі намі.

Яна спынілася, падумала і, узяўшы руку Казіма ў свае рукі, дадала:

— Цяпер ты ведаеш, куды табе ісці, ведаеш, што рабіць. Будзеш на заводзе, памятай, як-бы цяжка не было, не здавайся. Ты-ж умеў знесці цяжар вуліцы і сутарэння, дык няўжо не зможаш добра працаваць? Зможаш... А там, мы яшчэ сустрэнемся з табой, пабачымся...

Яна моцна паціснула Казіму руку і здаецца, плакала.

Праз колькі дзён яны развіталіся. Гэта была цяжкая ростань, якая рочыла радаснае спатканне. Казім пайшоў на дрэвапрацоўчы завод, прыстроіўшы малодшага брата на сваё месца ў Соўнархозе.

IX

Вось ён і завод. Колькі думак і як усё проста, звычайна. Казіма паставілі ў слясарню ні то вучнем, ні то падручным. Яму далі камплект інструментаў, паказалі, на якіх цісках працаваць, паклалі перад ім некалькі балтоў і механік сказаў:

— Калі што не зразумела будзе, пытайся. А лепш за ўсё, скажу табе, хлопча, прыглядайся да работы іншых, ды не валацуж, а рабі. Работу ты крыху разумееш, а там падвучышся.

І Казім рабіў. Ён, здавалася, толькі і жыў заводам. Ён быў заўсёды паслухмяным і вёрткімі разам з тым простым і даверлівым. Такімі людзьмі звычайна бываюць толькі ў юнацтве, а юнакі—пры першым каханні. Раніцай прыходзіў на работу да гудка. Яму вельмі

карцела хутчэй даведацца пра ўсе складанасці сваёй работы. Першыя дні яму далі апілаваць балты. З непрывычкі гэта здалося вельмі цяжка і, галоўнае, дакучліва. Гэта-ж думаць толькі: ад гудка да гудка стой і пілікай сцёртым рашпілем па цвёрдаму жалезу. На далонях павырасталі крывяністыя мазалі, косці ламала і часам па ўсяму целу прабягала слабасць. Казім вельмі пацеў і, шчыра кажучы, яму было сорамна за сваю слабасць. Поплеч з ім стаялі такія-ж самыя хлапцы, ім нічагуткі, а ён, здавалася, увесь вадой падплыў. Хутка апілоўка балтоў скончылася, а за ёй мінулася і труслінасць першых дзён. Казім пачаў уваходзіць у жыццё слясарнай. Ён нават смялей зазіраў у вочы старэйшых слесароў і пачынаў шуткаваць з хлапцамі-падручнымі. Праз два тыдні, калі скончыўся курс заводскай пробы, Казіма прымацавалі да слесара Каўшэвіча.

Гэта быў маўклівы і хмуры чалавек. Здавалася, што ён ўсё нечым не задаволен. Яго курносы твар і падслепаватыя вочы заўсёды былі ўбіты ў якую-небудзь дэталю, калі ён нават гаварыў з кім, то не меў прывычкі глядзець у твар, не, так заверне ў бок галаву, буркне што-небудзь, ды зноў за сваё. Ён быў зусім негаваркі. А Казіму вельмі хацелася гаварыць, не, яму хацелася слухаць, хацелася, каб іншыя гаварылі. А вось Каўшэвіч маўчаў. Калі ён нават даваў апілаваць дзве ці тры трубка, толькі тады скажа.

— Я прыглядаўся, апілоўваць ты добра ўмееш.

Вось і падгані пад угольнік гэтыя канцы. Толькі не спяшайся, павольна, але каб добра.

Казім і шархаваў канцы труб падпілкам. Поплеч за сваімі ціскамі працаваў Лагвянок, ці як звалі яго ўсе проста, Іванька. Гэта быў вельмі рупны і гаваркі чалавек. Упачатку Казіму здалося, што ён нават троху дуркаваты. Бо дзе-ж гэта бачана, каб стары ўжо чалавек, а так багата, проста без перастанку, розную дрэнь малоў. Вось стаіць над ціскамі, робіць што-небудзь і ўсё гаворыць. Не паспее аднаго скончыць, за другое хопіцца і хоць пустое меле, але Казім слухае. І, здаецца, толькі ён адзін і слухае Іваньку. Слухае і старанна прыжымае падпілак да жалеза. Ён нават забыўся на ўсё і на ўсіх, ён не чуў голаса Іванькі і перад ім былі толькі ціскі, падпілак і гэта цвёрдае жалеза, якое трэба было пілаваць, пілаваць, каб падагнаць пад угольнік.

Аднойчы пасля палучкі здарылася так, што Каўшэвіч, Іванька і Казім вышлі з завода разам. Пачынала вечарэць, і восеньская імгла сыпалася на дол. Ішлі моўчкі. Чамусьці нават Іванька маўчаў. А калі пачалі набліжацца к масту, Каўшэвіч запытаўся ў Лагвянка.

— Можа, Іван, зойдзем да Кашкеля?

— Яно-б не пашкодзіла... Ты, Казім, дамоў?

— Не, калі не палічыце нязручым для сябе, то я пайду з вамі.

Кашкеля ведала ўся ўскраіна. То была традыцыйная піўнушка. Ранейшы карчмар з-пад Ігумена Кашкель імкнуўся і ў піўной трымацца карчомных

парадкаў. І як раней у карчме, так зараз і ў піўной у адным з куткоў ён павесіў невялічкі абразок. Калі ў Кашкеля пыталіся, чаму ён гэта зрабіў, то гаспадар адказваў:

— Наш чалавек, вы-ж ведаеце, што гэта за натура. Ён вып'е з напёрстак, а вархалу наробиць на цэлую вёску. То вокны пачне біць, то адзін аднаго дубасіць. А ты яму на абразок пакажы, дык ён і супакоіцца, ды яшчэ пачне перад ім кленчыць. А мне што, кленчы сабе на здароўе, абы разбою не было.

— Дык гэта было раней, у вёсцы, а тутака-ж горад і людзі ў нас цяпер такія, што бога не прызнаюць.

— А, чалавеча, не ўсе, не ўсе кажу, людзі бога не прызнаюць. Вось да мяне прыезджаюць суседзі з вёскі, дык яны табе перш чым за куфаль узяцца, колькі разоў перахрысцяцца, ды яшчэ ўкленчаць.

Дзверы расчыніліся і ў піўную ўвайшлі Каўшэвіч і Лагвянок. Казім затрымаўся на дварэ.

— А, прабачце,—просіць Кашкель свайго гутарлівага наведвальніка...—Ягамосьні пролетарый, прашу да стала, вельмі рад вам.

— Сядзем самі, ты не юлі.

— Вы, Каўшэвіч, заўсёды так, калі-б хто збоку пабачыў, дык падумаў-бы, што мы вельмі-ж лютыя ворагі.

— Павінен сказаць,—умяшаўся Іванька,—што аб дружбе кантракта мы не падпісвалі.

— Які-ж там, Іванька, кантракт, мы і без яго абыйдемся. Старая дружба ніколі не ржаве.

— Старая дружба?! Хто гэта з табой яе вадзіў?

— Ат, не мялі, Іванька, пустога. Нам не ўпершыню сустракацца... Вы за той апошні столік?... Эй ты, Карпа, фор гезунд адтуль.

— Душу-б з цябе выгнала-б, што ты мяне ганяеш усё,—незадаволена азваўся Карпа.

— Прашу садзіцца... Вось вам куфлі, а вось і піва.

— Ты пастаў нам трэці куфаль, там у нас яшчэ адзін ёсць.

— Гэта можна, чаму-ж не.

— А раз можна, дык і стаў, не юлі, кажу,—азваўся Каўшэвіч,—паглядзі, ці не будзе там „свойскага“ каплю.

— Я думаю... што трэці, трэці, таксама свой чалавек?

— Ды свой, не юлі ты.

— Толькі Каўшэвіч, каб ніякай бяды. Сёння ўжо два разы заходзіў міліцыянер, а надоечы нават інспектар быў.

— Ды нясі, кажу, як быццам акрамя цябе і дастаць няма дзе... Нясі, кажу, мы яе зараз і расцінем тут.

Казім прышоў, калі куфлі былі ўжо наліты. Выпілі. Ён зірнуў на сваіх суседзяў і, падумаўшы, сказаў:

— Не ведаю як вы, а я дык адчаркі не адмовіўся-б. Каўшэвіч зрабіў ухмылку задавалення.

— Я пайду папрашу, — сказаў Казім, — можа стары дзе дастане перагону?—Задаволена шлёпнуўшы па плячу, з жартаўлівай радасцю сказаў Іванька:

— Сядзі, малец, на месцы, да цябе паклапаціліся ужо.

Кашкель падышоў і, абмераўшы поглядам Казіма, неўпрыкмет перадаў Каўшэвічу „свойскую“—звычайную самагонку, што была выгнана з брагі, якую расчынілі напалову з жытняй, а напалову з лупеннай мукі. Гэтую „свойскую“ прывозілі Кашкелю ігуменскія землякі, якія, не паспеўшы пераступіць парог піўной, кідаліся перад абразом на калені, тым шпарчэй і актыўней рабілі гэта, калі бачылі міліцыянера, ці якога чужога чалавека сярод наведвальнікаў Кашкеля.

Адыходзячы ад століка, Кашкель кінуў:

— Кажаче падаць тарана, можна, калі ласка, спажывайце на здароўе.

Кашкель заўсёды гаварыў з расцяжкай і паўто-рамі. Ён як-бы хацеў падмайстравацца пад гутарку старога местачковага гандляра. Яму здавалася, што іменна так павінны гаворыць усе карчмары, як гаворыць ён.

— Ну і юла, скажу я вам, такіх на свеце мала,—сказаў Каўшэвіч...—Давай сюды свой куфаль,—звярнуўся ён да Казіма.

— Толькі вы мне не так многа.

— Я меру ведаю—казаў той,—я не перадам... А гэты Кашкель такі чалавек, такі чалавек, што, здаецца, і ў пекле, калі-б туды папаў, дык напэўне адчыніў-бы піўную...

— Такія ў пекла не трапяць, ім і ў раі хопіць месца,—азначыў Іванька.

— Гэта, як сказаць...

Каўшэвіч наліў у кувалі пива. На яго старыя аброслыя і пацёртыя гадамі шчокі пачынала выступаць чырвань. Ён, здавалася, весялеў і ўсе больш і больш пачынаў гаварыць.

— Я павінен сказаць, што гэты Кашкель разумны чалавек...

Пачуўшы, што яго памінаюць, гаспадар падышоў да стала.

— Нешта думалі сказаць мне?

— Ды што табе скажаш, не юлі, брат...

— А вось і не так, дзядзька Каўшэвіч, сказаць ёсць што...

Кашкель нахіліў да Казіма вуха.

— Падайце яшчэ адну,—сказаў той.

— Дармо ты гэта робіш, дармо, кажу,—сур'ёзна зазначыў Каўшэвіч.

— Чаму дармо, што я не маю права пачаставаць майго майстра?

Каўшэвіч усміхнуўся. Іванька з радасцю хлэпаў Казіма па плячы і ўсё казаў.

— Правільна, правільна, паважай, браціку, іншых і цябе будуць паважаць.

— Усім сабакам не зважыш,—установіў Каўшэвіч.

— Ды не сабакам, а старэйшым, кажу.

— Ну, то іншая рэч. Старэйшы ён чалавек з вопытам і з такой-сякой практыкай.

Кашкель зноў торкнуў нешта, толькі цяпер не Каўшэвічу, а ўжо Казіму.

Іванька з кожнай хвілінай усё глыбей і глыбей па-

даваўся маўчанню. Яго бесклапотны твар абымала нейкая незвычайная думка, ён падстаўляў рукі пад баряду і, абапёршыся на іх, падоўгу глядзеў перад сабой на сцяну. Здавалася, што скрозь яе ён бачыць нешта далёкае-далёкае і таямнічае. Зусім адваротнае рабілася з Каўшэвічам. Чым больш ён выпіваў, тым весялейшым рабіўся, тым больш гутарыў, а часам нават і спяваў. Толькі калі ён пачынаў спяваць, яго голас грубеў і сам ён увесь рабіўся зноў сур'ёзным і нейка песенна-маўклівым. Ён ні на кога не звяртаў увагі і, здавалася, песня мімаволі выплывае з яго, а ён сядзіць і слухае, спакойна і задаволена:

Раскінулась мора шырока,
А хвалі бушуюць ўдалі...
Таварыш, мы едзем далёка—
Найбліжэй да роднай зямлі.

Піўная даўно апусцела, і Кашкель, пазачы-няўшы наглуха вокны, зашчапіў на кручок дзверы і, аблакаціўшыся на стол, задрамаў. Іванька паранейшаму далёка-далёка спакойна глядзеў. Казім сядзеў і моўчкі ўспамінаў—ён бачыў некалі такі-ж малюнак. Так, гэта было, гэта было тады, калі ён галодны і абадраны на вуліцы шукаў кавалка хлеба, але... Няўжо, няўжо з таго часу нічога не змянілася?.. Эх, Мар'я Іванаўна... А Каўшэвіч цягнуў сваю песню:

Не чутна на палубе песень,
А чорнае мора бушуе, шуміць...
Як успомніш мінулую жыць,
Успомніш, дык сэрца баліць.

Ён паяў, а ўсе сядзелі і ні то слухалі, ні то засыналі. Ён паяў, а ноч пасоўвалася, прыспяшачы прыход заўтрашняга дня.

Х

У слясарнай было пуста. Казім паднёс да ціскоў наліты падшыпнік і пачаў падчышчаць яго. Ён асцярожна і роўненька вадзіў падпілкам, як-бы баючыся не папсаваць, не выбраць больш патрэбнага. Ён часта клаў на падшыпнік вал, папярэдне нацёршы яго крэйдай. Потым круціў вал, а затым зноў шарываў падпілкам і зноў прымяраў. І так скончыўшы адзін, браўся за другі, за трэці. Яму казалі, што работа тэрміновая, трэба зрабіць хутчэй, што перагарэўшыя падшыпнікі габляркі раніцей павінны быць спраўнымі. Вось ён і працуе. Трэба-ж.

У майстэрню прыходзіў механік заводу. Ён правярыў работу, нешта запытаўся ў Казіма пра заліўку і пайшоў. Яму трэба было быць у кацельнай. Там устанаўлялі новы кацёл. Невялічкі лакамабільчык, што пакінуў стары гаспадар, зараз не мог задаволіць патрэб заводу. Для невялічкай майстэрні гэты лакамабіль быў яшчэ туды-сюды, а вось для ўзбуяўшага заводу, у які ператварылася тая майстэрня, лакамабіль быў малы і слабы. Вось і рашылі дадаць сапраўдны паравік—вялікі і моцны. А гэта не зусім лёгкая справа. Цяжка было знайсці такі паравік, але нялёгка яго ўсталяваць. Вось і ўжо колькі часу капаюцца вакол

гэтай устаноўкі. Каўшэвіч, які зубы з'еў па ўстаноўках катлоў, кажа, што можна і без гэтага катла, бо ён ужо-ж надта вялікі для такога завода.

Казім падагнаў апошні падшыпнік і, сабраўшы, перанёс у цэх. Габлярка стаяла, як той безаружны баец. Ён саставіў убок шчыты і пачаў ставіць на месца падшыпнікі. Нават, паставіўшы, даводзілася некаторыя падгавяць яшчэ. Бо паставіш коса—грэцца будуць, а там ізноў згараць. Ён зірнуў на фрэзер, што стаяў поплич габляркі, і падумаў, што непарадку ў цэху багата. Станок быў не вычышчан. А калі ён паглядзеў падшыпнікі, яны былі не памазаны, сухія. Дзіва, што падшыпнікі гараць. Чаму-ж не гарэць. З кацельнай даносіліся грымоты цяжкіх малатоў, а з другога паверху, якраз над галавой Казіма, таксама чуліся стукі. У зборачным нехта працаваў. Казім, які рыхтаваўся да экспертызы, пачаў старанна прыганяць падшыпнікі габляркі. Вось ён скончыў работу і, паганяўшы ўручную—саматугам—станок, яшчэ раз змазаў падшыпнікі і пачаў выціраць рукі. У зборачным таксама змоўклі стукі, і чуліся галасы людзей, што спускаліся ўніз па лесніцы. Толькі з кацельнай па-ранейшаму даносіліся моцныя ўдары малатоў. Праз механічны, да выхаду, прайшлі мужчыны. Неўзабаве за імі спусцілася з лесніцы і, папраўляючы на галаве хусцінку, спяшалася дзяўчына. За ёй качаргікаў крываваты майстар. Казім выціраў апілкамі рукі.

— Карамец, — паклікаў ён дзяўчыну, — пачакай, разам пойдзем.

— А, Казімка, пайшлі, пайшлі, братка.

— Вось хвілінку, толькі інструменты адтарабаню.

Ён аднёс у майстэрню інструменты, дагнаў каля варот дзяўчыну і яны разам пайшлі.

Першы раз Казім зачапіў гэту дзяўчыну на нейкім мітынгу. Яна тады стаяла недалёка ад яго. Шмат смяялася і адпускала па яго адрасу розныя шпількі. Казім звярнуўся тады да яе з непрадуманымі словам!

— Скажыце, дзе вы такому лёгкаму смеху навучыліся?

— А вам што, не спадабаецца? Не слухайце, зрабіце ласку.

І кінуўшы непрыязны погляд, перайшла на другі бок. Казім зразумеў, што зрабіў глупства. Але тады прабачэння не пайшоў прасіць. Ён зрабіў гэта значна пазней. І цяпер, як добра знаёмыя, яны часта сустракаліся, гутарылі.

— Між іншым, куды ты гэта пазаўчора так спяшалася?

— Не вельмі, каб ужо і спяшалася. Так, бегла на дзяжурства.

— На якое дзяжурства, што ты пляцеш?

— Так і пляцеш ужо. Ніякіх плётак, а проста бегла на чарговае дзяжурства па заводу. Хіба ты не ведаеш, што я ў пажарнай дружыне састаю?

— А адкуль мне ведаць, ты-ж не хвалілася.

— Ну, Казім, не прагневайся, але-ж ты вельмі

трусень. Сапраўды, смешны ты хлапец. Далей цэха і станка ты нічога не бачыш. Ты, ведаеш, нейкі, як малы. Што табе скажуць, то і робіш.

— А што па-твойму на шыбеніцу лезці?

— Смешна, вельмі смешна, на чорта тая шыбеніца, але разам з усімі працаваць, удзельнічаць хоць бы ў той самай пажарнай дружыне, ты можаш.

— Гэта можа і праўда, але ты зразумей, калі я прышоў на завод, то меў пэўную перад сабой задачу—набыць кваліфікацыю.

— Ну ты яе набыў. Дрэнна—добра—ты слесар. А што далей? Няўжо-ж на гэтым канец свету.

Казім зусім неўпрыкмет нават для сябе ўзяў Рэньку пад руку. Карамец таксама не звярнула на гэта ўвагі.

— Не, я ведаю, што не на гэтым канчаецца свет, але, разумееш, не было да гэтых пор калі звярнуць увагу на грамадскую работу.

— Добрая ты цаца. Між іншым, чуў: з нашага завода на машынабудаўнічы некалькі слесароў думаюць перакінуць.

— Чуў, але хенці асаблівай не маю. Тут я неяк абжыўся з людзьмі.

— А там па-твойму не цяж людзі, будзеш добра рабіць, дык табе заўсёды дапамогуць.

Яны можа-б яшчэ доўга гаварылі, але раптам на нейкім заводзе пачуўся трывожны гудок. Яго хутка падтрымалі іншыя. Карамец тарганула за руку Казіма.

— Нешта сур'ёзнае здарылася. Нам трэба вярнуцца

На вуліцу выбягалі людзі. Перапалохана яны пыталіся, што здарылася і рупна спяшаліся.

— Добра-ж калі глупства якое гарыць, а калі ды большае, шкада ўсёж-такі.

— Рэнька,—сказаў Казім,—хоць мне і не аба-вязкова, я-ж не пажарнік і не партыйны, але давай разам вернемся на завод.

— Ізноў ты сваё, як быццам не разумееш, што ў час трывогі кожны рабочы павінен быць на сваім заводзе.

— Правільна гэта, правільна, ды толькі пажар-ніку трэба хутчэй хадзіць, — жартаўліва сказаў Казім.

— Згодна, але-ж ты ўсё-ткі нейкі тып.

Яна паціснула яго руку і толькі цяпер заўважыла, што зусім неяк па-свойску трымаецца з Казімам, больш таго, ідзе нават з ім пад ручку.

— А хутчэй, хутчэй,—і яна вырвала руку і па-бегла паперадзі.

Карамец здавалася, што яны павінны прыйсці на завод першымі, але калі прыбеглі, то зайшлі там амаль палову рабочых. Людзі з сур'ёзным выразам на твары пыталіся адзін у аднаго, што здарылася. Пажарнікі былі на сваім месцы і, на-рыхтаваўшыся, чакалі загаду. Рэнька ямчэй пры-мацавала сваю „каску“ і прыстала да каманды. На ву-ліцы, у цемені ночы, па-ранейшаму беглі людзі. За-водскія гудкі заціхлі, і цяпер толькі чуліся трывож-ныя гудкі паравозаў. На заводскім дварэ ўсё больш

і больш рабілася людна. Рабочыя стаялі кучамі і, як-бы чакаючы нейкага ўказу, спакойна гаварылі. У габінеце дырэктара ішла нарада кіруючага актыва. Казім падышоў да сваіх слесароў. У кацельнай па-ранейшаму ішла работа і, каб не перашкаджаць ёй, паставы—комсамалец з пільні—не пускаў туды жадаючых паглядзець. Казіма нехта з таварышоў пачаставаў папяросай. Каля майстэрні прайшлі, радзячыся аб нечым між сабой, некалькі плонераў заводскага атрада. „Іш, жэўжыкі, і сну на іх няма“,—падумаў Казім.

З канторы вышлі дырэктар і сакратар ячэйкі, і хутка вакол іх стварылася людское кола. Тады сакратар падняўся на колькі ступенек лесніцы і абвясціў, што ўласна нічога не здарылася і нідзе нічога не гарыць. І хоць аб гэтым ведалі без яго, але ўсё-ткі слухалі, бо цікава было, на які-ж чорт уночы людзей непакоіць. А сакратар казаў:

— Гэта, таварышы, проста трывога, каб яшчэ раз праверыць гатоўнасць рабочых і камуністаў у любую хвіліну выступіць на абарону сваіх заводаў.—Нехта глуха і незадаволена кінуў:

— Галаву-б сабе скруціў, ноч толькі папсулі.

— Маўчы ты там, не бурчы, дай паслухаць, што чалавек гаворыць.

Змоўклі паравозныя гудкі і над горадам зноў павісла глухая цемень. Толькі часам які-небудзь паравоз свісне раз-другі, ці затрубіць стрэлачнік, або па вулцы праедзе рамізнік і зноў стане ціха. Сакратар, перамінаючыся з нагі на нагу, працягваў:

— Значыць, таварышы, за дбайнасць, за акуратнасць усім рабочым завода ад партыйнай ячэйкі шчырая падзяка... А зараз усе камуністы і комсамольцы, а таксама і пажарнікі павінны астацца, усе астатнія без шуму разыходзяцца па хатах.

Казім вышаў са двара завода следам за іншымі. Ён развітаўся з таварышамі і пайшоў адзін. Ішоў і думаў. Упершыню за ўвесь час яго работы на заводзе яго вельмі зацікавіла, аб чым уласна тыя, што засталіся, будуць гаварыць, куды пойдучь, што рабіць будуць. Не даходзячы маста яго затрымалі, але, дазнаўшыся хто і адкуль ідзе, прапусцілі. Прайшоўшы мост, Казім азірнуўся назад і сур'ёзна ўсміхнуўся. Насустрач яму невялічкімі атрадамі ішлі рабочыя. „Камуністы—падумаў Казім, куды, гэта яны?“ Ён уздыхнуў і нехаця пайшоў дамоў.

А на заводзе камуністы і комсамольцы становіліся ў строй. Дырэктар падзякаваў за дбайнасць пажарную каманду, сам праверыў падрыхтаванасць машыны і, перагаварыўшы з начальнікам, развітаўся.

У партыйнай калоне ішла пераклічка. Начальнік распусціў пажарную каманду. Рэнька ўдзіснулася ў рады між сваіх дзяўчат. Скончылася пераклічка, і радамі па чатыры чалавекі вышла калона на вуліцу і накіравалася за горад. Ішлі ціха і цвёрда. А калі мінулі апошнія хаткі ўскраіны, на неба выкаціўся поўмаладзік. І тады добра было відаць, як па старому выбітаму гасцінцу спакойна і цвёрда ідуць шматлікія калоны працавітых байцоў.

Каўшэвіч аднойчы сказаў Казіму:

— Ты-б падаўся к нам у пажарную. Усе май-
стровыя там. Чаму-б і табе не паступіць?

— Я-б можа і запісаўся—але ці прымуць?

— А чаму не прымуць, ты толькі намякні.

Убачыўшы праз колькі дзён начальніка, Казім
выказаў сваё жаданне. Той, яшчэ падахвоціў хлапца,
а праз колькі дзён і заяву прыняў. У хуткім
часе Казіма зацвердзілі пажарнікам на агульным
сходзе каманды. І хоць ён надворна па-ранейшаму
быў спакойны, але ўнутры вельмі гэтаму радаваўся.
Ён пачаў уваходзіць у справы каманды, наведваць
заняткі і хутка меў ужо роўныя з іншымі правы
і абавязкі. Праз нейкі час ён добра мог валодаць
„рукавом“. К гэтаму часу ён падцягваў сваю ква-
ліфікацыю. Апошняя экспертыза адзначыла, што
па сваёй кваліфікацыі хлапец варты вышэйшага
разраду. Як завяршэнне—Казіма перакінулі на скан-
чэнне мантажа кацельнай. Ён працаваў шмат
і плённа. Каўшэвіч не пераставаў хваліць Казіма,
а Лагвянок усё дамагаўся магарыча. Казім адкла-
даў гэта да пуску новага катла. І вось нарэшце
кацёл пачалі грэць.

Кацельная яшчэ была ў рыштаваннях. А поў-
начы, калі ўсе разышліся і астаўся толькі Казім
ды качагар, раптам узнік пажар. Ён пачаўся недзе
заду за катлом. Непрыбраныя, залітыя газай
і маслам, сухія дошкі рыштавання пыхнулі, як са-
лома. Польшыя па драўляных сценах чырвонымі

языкамі паднімалася ўверх, як-бы жадаючы хутчэй і найшчырэй палізаць высокія кроквы. У кацельнай зрабілася дымна, а полымя ўсё ярчэй і ярчэй разгаралася, пераскакваючы ўсё далей і далей. Дзяжурны качагар, перапалоханы такой раптоўнасцю і сілай пажару, падняўшы крык, выскачыў на двор. Тады Казім прычыніў за ім дзверы і сам кінуўся да катла, каб даць гудок. Але полымя коўзалася па верхніх трубах, прабрацца да гудковага кола не было магчымасці. Тады ён саскочыў уніз і ў момант хапіўся за пажарны крант. Вада чохнула з брандсбоя. Перапалоханае полымя яшчэ мацней загуляла па сцяне. Але гэта было толькі ўпачатку. Залітае вадой рыштаванне абтухала, і полымя, як слаба прымацаваная павуціна, перапалохана матлялася ў кутку. Падсечанае знізу, яно не магло ўтрымацца наверх. У кацельнай зрабілася цёмна. Правады паперагаралі, ліхтары, што віселі па сценах, патухлі. Было дымна і дыхаць зрабілася цяжка. І ў гэтай цемні па-ранейшаму чуваць было, як трашчыць залітае вадой абгарэўшае рыштаванне і дошкі, і як бесперастанку б'е, залівае брандсбой.

Хутка прыбеглі ў кацельную на дапамогу ўсе, хто быў на заводзе. Выклікалі механіка і пажарную гарадскую каманду. А між тым у кацельнай затухалі апошнія галавешкі. Цьмяна гарэлі ліхтары, і праз адчыненыя дзверы і вокны выходзіў апошні горкі дым. Казім выкруціў мокрую сарочку і расцягнуў яе сушыць на бакавіне катла. Дырэктар

„усыпаў“ механіку за тое, што не прыбралі рыштавання. Казім пад крантам абмываў копаць і грязь. Механік насядаў на дзяжурнага качагара, які не дагледзеў. Інспектар гарадской пажарнай каманды пісаў пратакол. А Казім, памыўшыся і апрануўшы высахшую кашулю, узяў ліхтар, маслёнку і палез на кацёл. Яму было вельмі шкада, што вось з-за нейкай дробязі, неахайнасці, ледзь не кануў новы і такі харошы кацёл. Казім сардэчна выцер пакляй каплю масла, якая кацілася па блішчастай бакавіне катла.

Усю гэтую ноч Казім не спаў, і механік не пакідаў кацельнай. Ён сам паправіў перагарэўшыя прывады, паставіў новыя пробкі і ў кацельнай зноў стала светла. Раніцай ён сам даваў гудкі і сам пускаў машыну, а калі Казім збіраўся ісці дамоў, механік моцна паціснуў яму руку і сказаў:

- Вы зрабілі вялікую справу.
- Іван Мацвеевіч, я гэта павінен быў зрабіць.
- Але вы маглі і не рабіць?
- Я зусім не разумею вас.
- Затое я разумею.
- Можа вам і відней, на тое вы і механік.

Стомлены Казім развітаўся і паціху пайшоў. Яму хацелася адпачыць, але яго трывожыла і прычына пажару. „Адкуль і як,—думаў ён,—падшыпнікі насоса нагрэліся, новы кацёл яшчэ не так быў нагрэты, дык як-жа?“ Ён не ведаў і не мог ведаць. Толькі праз некалькі дзён спецкамісія ўстанавіла, што нейкі дурань, ці можа хто і на-

рокам, паклаў на паравую трубу жмут ануч сушыць. Вось ад іх і ўзнік пажар. Калі Казім дазнаўся пра гэта, ён не здзівіўся, ён падумаў толькі, што і на заводзе розныя ёсць людзі. Толькі цяпер ён прыпомніў перапалох качагара, а чаго-б уласна яму палохацца. „І чорт-жа, ведае, што нельга дзвярэй адчыняць, дык не, незачыненыя пакінуў за сабою дзверы. Але калі Казім прачытаў загад па заводу, дзе яму дырэкцыя выносіла падзяку за геройскі ўчынак, і газету, дзе таксама пра гэта пісалі, ён на ўсё забыўся і ад радасці не ведаў, што рабіць. Такой радасці ў яго яшчэ ніколі не было і так моцна ў яго яшчэ ніколі не білася сэрца, і так лёгка ён ні разу яшчэ не хадзіў па зямлі. Казім толькі цяпер пачынаў разумець, што такое сапраўдная чалавечая радасць.

XII

Усё часцей і часцей сустракаліся Рэнька з Казімам. І рабілася гэта цішком. Вельмі-ж ужо не хацелася Рэньцы, каб на заводзе дазналіся пра іх сустрэчы. Тады ўжо не ўпасешся ад розных кпін і насмешак. І хоць яны не шкодзяць, наадварот, такія насмешкі заўсёды прыемна слухаць, але, лепш, калі іх ўсё-ткі зусім няма. Зімой Рэнька больш за ўсё сустракала Казіма на лыжах за горадам. Хораша ім тады было ісці пухкім снегам, адчуваючы адзін аднаго. А потым, дзе-небудзь у лесе, каля цяпла, прыемна было пасядзець блізка адзін каля аднаго, хукаць у рукі адзін аднаму

і падоўгу глядзець у вочы. Але лепей ўлетку. Скончыць работу і, не дабыўшы да канца на сходзе ці гуртку, зноў куды-небудзь—на травяністы абмежак, ці ў лес і там... Эх, харошая пара—цёплае лета і кароткае першае каханне. Не запамятаць вас, не пазбыцца. Як-бы хацелася, паўтору, як-бы хацелася яшчэ і яшчэ раз перажыць, адчуць, ды дзе там. Прыйдзе новае лета, больш цёплае, ці часам больш дажджлівае. Будзе другое каханне—больш шчырае і цёплае, ці сустрымнае, ці крыклівае. Але не вярнуць таго першага кахання, той першай асалоды і таго смешнага запою ўсім навакольным. Ідзеш тады, і, здаецца, ног пад сабой не чуеш, і навакол нічога не бачыш, хочацца тады ляцець, хочацца тады смяяцца, хочацца тады радавацца і кахаць. Эх, сляпяя, вы вочы юнака, вам-бы на свет зірнуць, а вы далей яе—любасці сваёй—нічога не бачыце. Толькі не хутка гэта пачынаецца, але вельмі хутка праходзіць. Мінае як раняшні туман, як раса знікае і рассыпаецца як далёкія зоры. І ўсё-такі яно ёсць, яно будзе гэтае першае каханне і нам не запамятаць, не пазбыцца яго.

Казім прывітаўся з Рэнькай, і-яны за якіх два гады разам пайшлі ў клуб.

— Слухай, Казім, ну чаму ты марудзіш?

— Не магу я, разумееш, нехапае рыску.

— Смешна, сапраўды смешна.

— І нічога смешнага. Ну ўяві сабе. У мяне запытаюць якое-небудзь палітычнае пытанне.

— Як быццам ты не адкажаш? Падумаеш не вук такі, на другім курсе рабфака, ды яшчэ баіцца.

— Ды не баюся, а так... Ай, да ладна, падумаю, што ты мяне ганяеш.

— Я цябе не ганяю, Казім, але лічу, што табе думаць нечага, цябе комсамол не папсуе, у гэтым ты можаш быць заране ўпэўнен.

— Досыць, досыць аб гэтым ужо. Кожны раз ты мне ўсё адно і тое, гэтак і надакучыць можна.

У клубе быў нейкі вечар. Людзей назбіралася багата. Казім пераступіў парог следам за Рэнькай і здзівіўся. Насупроць яго стаяла проста апранутая, крыху падфарбаваная, але зусім прыстойная выглядам Марфуша. Яна яшчэ не заўважыла Казіма і весела гаварыла з нейкім заводскім хлопцом. Рэнька юркнула ад Казіма і ён, застаўшыся адзін, спыніўся ў кутку і задумаўся. Ён упяўся вачыма ў Марфушку і меркаваў, ці варта зачапіць? І што ўласна ён скажа, калі зачэпіць? Аб чым будзе пытацца, што раскажа. Ён адчуў, што не знойдзе агульных слоў для размовы з Марфушкай, і, каб не быць заўважаным, выбраўся на двор. Ён пайшоў вуліцай, часам азіраўся, як-бы баючыся, каб хто не дагнаў, і ўсё думаў, думаў пра гэтую неспадыяваную сустрэчу. Марфуша, як-бы тая зажыўшая рана, дала адчуць Казіму яго зусім нядаўняе мінулае. Казіму здавалася, што ён ужо назаўсёды забыўся на перажытае, але зараз адзін вобраз гэтай дзяўчыны ўзняў перад ім увесь нядаўні малюнак. Казіму зрабілася брыдка перад самім

сабою. Ён адчуў, што спудзіўся Марфушы і, каб перамагчы гэтую слабасць, намерыўся вярнуцца. Але, зрабіўшы колькі крокаў, плюнуў і сказаў уголас.

— Згарэць яму ўсяму. На чорта яна мне. Квіты, дык назаўсёды.

Ён крута павярнуўся і пайшоў дамоў. Каля самай хаты ён успомніў пра Рэньку і неякавата адчуў сябе, што не тактоўна абышоўся. Напэўна дзяўчына непакоіцца. Ды нічога, з ёй уладзіцца...

На другі дзень перад самым абедам Казім аднёс у бюро комсамольскай ячэйкі сваю заяву. Калі ён ішоў туды, то вельмі азіраўся па баках, каб каго-небудзь не сустрэць. Яму проста не хацелася рабіць з гэтага шум і к таму, хлапец усё думаў, авось ды адмовяць, хоць адначасова ўпэўнены быў, што прымуць.

Пасля работы, як і заўсёды ў такія разы, Казім зусім выпадкова напаткаў Карамец. Яна стаяла каля брамы і аб нечым гутарыла з культкомам заўкома. І якраз у той самы момант, калі Казім параўнаўся, яна скончыла гутарку і падала руку. Адышоўшыся крыху, яна пакрыўджана сказала:

— Хамула ты ўсё-ткі нейкі. Змыўся і ні слова... Бегаць за табой я не думаю, ты гэта май на ўвазе.

— Я, Рэнька, маўчу, таму што заслугоўваю самай жорсткай лаянкі. Але павер, што мне вельмі нядобра зрабілася.

— Кінь, устарэла ўсё гэта, яшчэ прыдумаеш хваробу якую-небудзь.

— Не, ты павер, я шчыра кажу.

— Шчыра, гэта табе толькі здаецца. Трэба-ж неяк выкруціцца. Я, Казім, адчуваю, што ты пачынаеш адыходзіць убок ад мяне,—Казім пачуў, як дрыжыць яе голас і як цяжка выходзяць з грудзей словы. Ён зразумеў, што Рэнька не верыць яму і чаго добрага пры яе натуры можа развітацца з ім нават назаўсёды. Яму раптам зрабілася шкада Рэнькі, такой харошай, блізкай Рэнькі Карамец. Ён прытуліў яе бліжэй да сябе і, ужо нічога не захоўваючы, расказаў ёй усю праўду. Яна цяпер уважліва слухала і па-ранейшаму шчыра верыла, бо па голасу адчувала, што чалавек гаворыць праўду.

На дварэ вечарэла і як-бы цішэй рабілася. Ці можа таму цішэй, што яны не заўважылі, як знаёмай вуліцай ішлі за горад. Зрабілася цёмна і следам за вячэрняй зоркай, зоры высыпалі на небе. Водаль выступалі агромністымі і доўгімі абрысы старога бору і з высі падалі і рассыпаліся блішчатым ззяннем далёкія зоры. Яны не ведалі і ведаць не будуць, што на гэтай зямлі так хораша і так радасна быць маладым.

ХІІІ

На заводзе ўсё мацнелі чуткі.

— Будзе скарачэнне!

— Спыніцца завод?!

— Няма сыравіны?!

Але чуткі сабе хадзілі, блукалі па цэхах. Хто верыў, а хто і не. Адны казалі, што будзе гора, а другія проста рагаталі і раілі не слухаць балбатні, а больш і лепш працаваць.

І ўсё-ткі чуткі блукалі па цэхах. Пра гэта не гаварылі, калі бачылі паблізку камуніста, ці комсомольца. Чуткі разносіліся за іх спінамі неўпрыкмет. І тым не менш ячэйка ведала. Склікалі мітынг, тлумачылі і вось чуткі ўлягаюцца. Толькі дзе-ні-дзе хто-небудзь скажа, але яму ўжо не вераць. Бо колькі як тыя чуткі сноўдаюць на заводзе, а завод сабе працуе да і ўсё. Казім канчаў рамонт насосаў у кацельнай. Ён паправіў падшыпнікі, паставіў новыя сальнікі і, памазаўшы, пачаў правяраць работу. Да яго падышоў Храпянок. Ён таксама цікавіўся работай насосаў. Калі ўбачыў, што насос добра працуе, ён лісліва пахваліў Казіма і потым зусім неўпрыкмет запытаў.

— Скажыце, вы як герой павінны ведаць, хутка выйдзе загад спускаць пару?

Казім падазрона паглядзеў на яго.

— Нязручна вам, качагару, пра такія рэчы чуткі пускаць.

— Ды я, хай бог крые, я проста чуў ад людзей, вось і запытаўся ў свядомага чалавека. А каб я сам каму, дык не, ратуй божа.

— Не ўратуе і бог, калі найсвеншая матка прагневаецца,— сказаў сакратар ячэйкі. Ён таксама падазрона паглядзеў на Храпянка і дадаў.

— Што гэта вы нешта, дзядзька, без бога ні да парога. Нешта ён вам вельмі ўжо даўся.

— Ды якое там, я ўжо, чалавеча, па прывычцы. Жывучы з усім звыкся: і з богам, і з чортам, і з людзьмі рознымі.

— Але мусіць і яны з табой звыкліся? Дружбу маеце?—Сакратар яшчэ раз зірнуў на Храпянка і звярнуўся да Казіма.

— Ты, брат, пасля гудка зайдзі да нас. Трэба пагаварыць.

— Ахвотна,—сказаў Казім,—ахвотна прыду.

Ён падумаў, што ўрэшце яго заява будзе разгледжана і мінецца той час, калі яго будуць лічыць беспартыйным. Вось чаму яшчэ да гудка Казім быў у ячэйцы. І калі апынуўся там, то вельмі здзівіўся, бо ў невялічкім пакоіку ячэйкі было багата людзей і пераважна ўсё слесары. Неўзабаве прышоў дырэктар. Гэта быў вельмі просты і звычайны чалавек. Выдатным у яго было толькі адно—добрадзейны такі і заўсёды радасны выгляд і разам з тым нейкая вера ў сябе, у гэтую радасць, у кожнае слова сваё і людзей. Ён, калі гаварыў з чалавекам, дык гаварыў сур'ёзна. І за што асабліва яго паважалі на заводзе, дык гэта за слова, за такое моцнае слова. Скажа чалавек, дык як выгарыць. Паабячае і зробіць, і, галоўнае, зробіць да часу, добра. На заводзе яго заўсёды можна было знайсці. Казалі, што ўвечары заводскі інжынер навучае яго сваёй справе. Дык вось ён прышоў і пачаў нараду.

— Уласна,—сказаў ён,—сёння дзевядзецца больш гаварыць вам таварышы. Нам прышоў такі загад, каб пяць добрых слесароў перакінуць на машынабудаўнічы завод. Вось мы і рашылі сабраць вас, ды пагутарыць, як хто глядзіць на гэтую справу.

Потым гаварыў сакратар. За ім выступалі слесары, выказваліся майстры цэха. Усе ў адзін голас згаджаліся з тым, што людзей перакінуць трэба, але вельмі прасілі не чапаць цэховых майстроў. Казім, калі нехта памянуў яго, выступіў таксама:

— Я не маю нічога супроць пераходу на другі завод. Але павінен сказаць, што мне і тут нядрэнна.

— Не, не, — умяшаўся механік, — яго чапаць нельга, гэты чалавек вельмі заводу патрэбен.

— Ён не толькі ён патрэбен, усе патрэбны, але на машынабудаўнічым таксама патрэбны людзі і дзе іх узяць, калі ў краіне нехапае? — зазначыў дырэктар.

— Трэба было-б таму заводу, у якога нехапае, клапаціцца аб людзях, рыхтаваць, — не ўступаў механік.

— Ён рыхтаваў, Іван Мацвеевіч, але ўсё-ткі нехапае. Вось мы і павінны перакінуць некалькі добрых слесароў. Дапамагчы павінны.

Разышліся позна. Патрэбныя людзі былі намечаны. Неабходна было яшчэ парадзіцца. Казім радаваўся, але разам з тым і не даваў веры, што ўдасца перайсці на другі больш буйны завод. А перайсці хацелася, хоць унутры дзесьці і была захавана баязліваць новага месца.

І вось па заводу бегае Панасенка. Ён вельмі непакоіцца за выйсце справы. Некаторыя з слесароў катэгарычна адмовіліся пераходзіць на другі завод, і гэта стварыла пагрозу зрыву ўсяго мерапрыемства. Комсамалец Бардушэнка з кузні, дазнаўшыся, што лучыў у спіс мабілізаваных, наадсек

адмовіўся ісці на машынабудаўнічы. Гэта ўжо было вельмі, і заводскі комсамол заварушыўся. Па цэхах бегаў Панасенка і абвяшчаў членам бюро пра ўнечарговае паседжанне. Паседжанне меркавалася пашыраным, і Панасенка запрашаў актыў. Узрушаны і крыклівы, ён зачырванеўся ад бегатні і, падымаючыся па лесніцы ў зборачны, старанна выціраў свой шырокі лоб. Распліканы каўнер сарочкі адчыняў яго моцныя шырокія грудзі і кароткую чырвоную шыю. Широкая далонь рукі, што разам з насаткай спаўзла на шыю, выдавала тоўстыя і кароткія пальцы, на якіх дзе-ні-дзе былі яшчэ цемнаватыя плямы жалезных апалаў. Уся постаць Панасенкі была складзіста моцнай і важнай, так што зусім нездарма пад гэтым малатабойцам скрынела лесніца.

— Чэрці цябе тут носяць, гэтага Панасеку, яшчэ лесніцу нам паломіш,—наляцеўшы на сакратара, жартавала Карамец.

— Ну, ну не вельмі на начальства чарцей вешай,—усё яшчэ выціраючы пот, казаў Панасенка.—Ты куды гэта накіравалася?

— У зборачны.

І яны размінуліся. Панасенка павольна пайшоў па лесніцы ўверх, а Карамец, часта тупаючы нагамі, пакацілася ўніз. Праз момант Панасенка азірнуўся, але на лесніцы ўжо нікого не было, толькі клубок густога бярозавага пылу павольна круціўся каля разбітай шыбы. Сакратар паклаў у кішэню насатку і, праціскаючыся між радамі

накладзеных рам і ножак ад крэслаў, пайшоў да сваіх хлапцоў. Ідучы, ён ад нейкай рамы адшчапіў цененькую шчэпачку, і, паклаўшы яе ў рот, пачаў кусаць зубамі.

Доўгімі і роўнымі штабелямі ўдоўж рабочых сталоў ляжалі розныя дэталі. У працэсе пашырэння завод пачынаў рабіць не толькі, як раней, невялічкія столікі, а добрыя крэслы і сталы на тачных ножках, ёмкія драўляныя ложка з пружыністымі матрацамі, дубовыя шафы і буфеты і добрыя прыгожа афарбаваныя дзверы.

Карамец працавала недалёка ад уваходнай лесніцы. Разам з іншымі яна абчышчала ножкі для крэсел. Вось яна прыбегла і, жартуючы з суседам, пачала гэблем раўняць ножку. Цененькія пакручастыя стружкі мяцеліцай сыпаліся на падлогу. Ножка выпроствалася, набываючы патрэбны выгляд. Нагнуўшыся, Рэнька кавалкам шкляной паперы трэ ножку і, змахваючы рукой дробную стружку, перад запыленым акном вывярае ножку. І так, адну за адной на працягу ўсяго дня. Зацягненая пылам чырвоная хусцінка на яе галаве з'ехала на патыліцу і з-пад яе выбіліся кудзеркі русых валасоў. Бярозавыя дробненькія стружкі дзе каторая закраліся ў яе валасах, і пыл паасядаў на твар, і гэта надавала ўсёй ёй нейкія своеасаблівыя водценні характава, а калі ды яшчэ яна крыху ружавела ад праменняў цёплага сонца, пекнатой і здароўем налівалася яе цела і крутыя ўзмахі рук выказвалі вялікую сілу гэтага чалавека.

Ледзь праціснуўшыся між двух штабеляў, падышоў Панасенка.

— Вось-жа ўперлі яго чэрці між штабеляў. Аспярожна, нічога не паразварачвай.

— Чаго ты сердаешся, цэлы будуць.

Потым ён прыхінуўся да аднаго з штабеляў і, пазіраючы на Рэньчыны рукі, сказаў:

— Прыходзь на бюро.

— Вось табе і на. Ё заўсёды ты бюро тады склікаеш, калі ў мяне вытворчая нарада.

— Бюро нечарговае, таму так і выпала.

— Вельмі ўжо ў цябе часта нечарговыя бюро. Ну, як па-твойму, мне ісці на бюро, а нараду пакінуць? А? А потым сам будзеш дакараць, што ў нарадзе не працую.

— Сёння бюро важнае, трэба быць.

У куточку яго нешырокага рота тырчэла тоненькая, нібы саломінка, шчэпачка. Ё калі Панасенка гаварыў, яна, раптам здрыгануўшыся, потым доўга ківалася ў кірунку руху яго вуснаў.

— Ё нарада сёння важная, бачыш, рукамі вось шмарую гэтыя ножкі, а знайшоўся чалавек, які прапануе праект машыны для гэтай работы.

— Сяпраўды цікавая і важная рэч. Але на бюро ты ўсё-ткі прыходзь.

Ё ён зноў між штабелямі паціснуўся да лесніцы. Карамец паклала новую ножку і, падагнаўшы лязо ў гэблі, пачала падчышчаць яе. Дробныя стружкі зноў сыпаліся на падлогу.

Праз некалькі дзён быў вечар—сход комсамоліі

заводскай ячэйкі. Казім прышоў на гэты вечар на старожана радасным і разам з тым адчуваў, што недзе ўнутры скрабе ні то баязлівасць, ні то перапалох, ні то проста нейкая нерашучасць. Рэнька была асабліва вясёлай і буйнай. Яна насілася, як той чорт па пеклу. Дзіва ажно брало, адкуль у чалавека столькі імпэту. І вось курносы і малы Панасенка, такі смешны і прсты, але харошы сакратар, адчыніў сход. Члены бюро ячэйкі занялі месцы ў прэзідыуме. Панасанка абвясціў, што сход прысвечан двум пытанням—прыёму ў комсамол і провадам комсамольцаў і беспартыйнай моладзі на машынабудаўнічы завод.

Першай разглядалася заява Казіма. Калі толькі абвясцілі пра гэта, малец захваляваўся, не дай ты ліху стаць. Ён проста не ведаў, што рабіць. Нават для рук не знаходзіў месца. А між тым рукі былі яго і заўсёды мелі нейкае месца. Рэнька неўпрыкмет кідала на яго погляд і задаволена ўсміхалася. Іншыя дзяўчаты прыхільным позіткам праціналі хлапца. Уважліва слухаючы, спачувалі мальцы. А Казім, як той дурань, сядзеў і хваляваўся, хваляваўся і радаваўся. Часам яму здавалася, што ён ужо на сёмае неба ўзнёсся. Сакратар чытаў анкету. У зале было па-комсамольску ціха і ўважліва. Рэнька неўпрыкмет прыглядалася. Хлапцы пачыналі зайздросціць, а між тым надворна з пагардай глядзелі на навічка.

— Няхай скажа, хто былі бацькі?

— Дзе быў і што рабіў да завода?—сыпаліся

пытанні. Рэньцы вельмі хацелась адказаць на іх. Але Казім і сам не зломак. Ён парадкам адказаў і надворна спакойны сеў. І тады, каб шмат не гаварыць, Панасенка выняў з кішэні газету і перад усім сходам прачытаў артыкул пра геройскі ўчынак Казіма. І не паспеў ён скончыць, як воплескі заглушылі яго голас. Галасавалі, а Казім спакойна глядзеў наперад і думаў, як-бы хораша было пабачыць цяпер Мар'ю Іванаўну. Ён абвёў позіркам залу і, незнарокам напаткаўшы чулы погляд Рэнькі, усміхнуўся. Тая шматзначна паківала на яго пальцам і адварнула. Яна паглядзела на Казіма яшчэ раз, калі пачула яго прозвішча сярод мабілізаваных на машынабудаўнічы завод. Толькі цяпер гэты позірк быў інакшы. Ні то дакор, ні то жаль нутра выліваўся праз яго. Што ў гэты час думала Карамец, Казім не ведаў і не даведаўся ні тады, ні пазней. Ён быў рад, што ідзе на завод, на новае месца. А як часам бывае, чалавек пры сваёй радасці запамятае пра гора блізкага, а часам і роднага чалавека. І хоць у Рэнькі асаблівага гора не было, тым не менш яна адчувала сябе вельмі неякавата. Што ні кажы, а блізкі чалавек з завода ідзе. Новае месца, новыя людзі. Запамятае, як піць даць запамятае. А можа і не? Э, ды неяк будзе... У зале рабілася шумна і весела. Да сцен рассоўвалі крэслы, а каля сцэны сам Панасенка арганізоўваў гульні. Казім круціўся па зале, весела рагатаў, усім казаў прыемныя рэчы, дзякаваў за паздраўленні і вельмі-ж ужо

прыглядаўся да дзяўчат. Карамец колькі раз паглядзела на яго і незаўважна пайшла.

XIV

Пачынаўся новы дзень на новым заводзе. І чалавеку, прызвычаенаму да пэўнага кірунку, даводзілася ісці іншым напрамкам. Ён выходзіў з той самай кватэры, перасякаў той самы двор, а калі выходзіў на вуліцу, то паварачваўся і ішоў зусім у другі бок. Ён часта блытаў. Але, прыпомніўшы напраўленне, варочаўся і ішоў так, як трэба было яму. Як і заўсёды, Казім выбіраўся на завод да гудка. Кажучы праўду, яму было на заводзе веселей. Да таго-ж і цяга была. Новая работа, новыя людзі і ўсё новае, а трэба-ж гэта ведаць— і людзей і работу. А работа складаная. Гэта ўжо не падшыпнік наліць ды прыгнаць. Гэта і не балты нарэзаць ці сальнікі паставіць. Тут перад табой стаіць варштат, выпадкам ці знарокам—папсутая махіна. А ты павінен умець удучь у яе душу, прыладзіць, паставіць патрэбныя часткі так, каб яна зноў магла працаваць. І гэта работа толькі да часу, для азнаямлення, для навучання. А там, там паставяць на выраб дваццаціпяціміліметровых свідравальных станкоў. Страшнага нічога няма для таго, хто ведае справу. А як не ўмееш?.. Казім уставаў да гудка і ішоў на завод.

У цэху было пуста і ціха. Маўклівыя станкі, моцна апёршыся на падмуркі, чакалі сваіх гаспадароў. Тыя, што былі прывезены на рамонт, пастаўленыя

на колікі, мелі пануры выгляд. Станіны нейкага прэса, зваленага каля сцяны, ссунуліся на праход і былі затапаны. Такарны станок з паламаным суперам і разбітай перадачай быў завалены розным жалеззем. Па кутках валялася рознае лам'ё. Казім агледзеў свой станок, дастаў са шкапчыка інструмент, на дварэ знайшоў дзве невялічкіх патрэбных шасцярні і пачаў прыганяць іх. Валік фрэзера быў задужа таўставаты. Давялося расплаваць шасцяронку. Урэшце яна села на сваё месца. Тады ён узяўся за рэгулятар. Гудзеў гудок, збіраліся рабочыя. Суседзі па рабоце віталіся. Некаторыя проста ўхмыляліся і ішлі далей да сваіх месц. А Казім корпаўся каля фрэзера. Ён, здавалася, і не заўважае нічога. А між тым яго набітае вока далёка бачыла, і востры розум мог даць адпаведную ацэнку кожнаму факту. Праз колькі дзён ён ужо добра ведаў, з кім можна трымацца прасцей, хто ласкавей адкажа на пытанне, хто з радасцю дасць патрэбную параду. А дапамога яму была неабходна. Хоць і добра ён ведаў фрэзер, але для большай упэўненасці хацелася пачуць слова ад другога, больш вопытнага, таварыша па рабоце. Каб выверыць ніжнюю пліту фрэзера, Казім звярнуўся да Драгуна. Той, ухмыльнуўшыся, завярнуўшыся, неразборчыва нешта буркнуў сабе пад нос

— Ты, брат, мацней, а то я на адно вуха не дачую,—прыкінуўшыся прастачком, сказаў Казім.

— Не дачуеш?! А бачыш добра?

— Як быццам.

— Ну дык сам і глядзі, што робіш. Нянек тут табе не будзе. Саміх трэба яшчэ вучыць,—сказаў Драгун, падышоў да Казіма, пастаяў крыху, ды зноў звярнуўся на сваё месца. Казім глядзеў на яго і думаў: „ой, сволач“. Ён падняў сам пліту і стаў яе вывараць.

— Ты, Драгун, проста бесчалавечны,—казаў Кізіла, ідучы на дапамогу суседу,—чалавек у цябе дапамогі просіць, а ты козырам нос трымаеш... Што тут у цябе не выходзіць, малец?

— Як быццам усё добра, толькі хочацца, каб хто іншы паглядзеў, ды сказаў свае слова. Усё-ткі неяк надзейней і весялей.

— Тое самае і я кажу, людское слова, што ўрубель для воза.

Казім прыгледзеўся да Кізілы. Гэта быў танклявы, сярэдніх год і росту чалавек. Ён ветліва глядзеў на Казіма, а потым, прыгінаючыся, пачаў правяраць пліту.

— Каля беражка тут напілачкам трэба, гарбінка невялікая.

Казім таксама паглядзеў. Сапраўды выдавалася гарбінка. Ён зняў яе і, яшчэ раз праверыўшы, паклікаў майстра для здачы. Фрэзер выглядаў як новы. Адчувалася, што каля яго хадзілі рукі сапраўднага работніка. Майстар пачаў правяраць з прымацавальных вінтоў для бакавых нажоў. Яны былі на месцы. Потым ён праверыў хамуцік пад'ёмніка. І хутка так ад меншага к большаму перабраў ён увесь фрэзер. Ён быў задаволен ра-

ботай. Фрэзер, паставіўшы на ваганетку, павезлі на рабочую пробу. Кізіла гаварыў Казіму ветлівыя рэчы і рочыў вялікія перспектывы. Малады слесар быў вельмі ўдзячны гэтаму, яшчэ не старому чалавеку за яго ветлівасць і клапацілівасць.

Набліжаўся перапынак. Майстар хадзіў каля станкоў і, нічога нікому не кажучы, поркаўся ў скрынках са струментам. Казім, думаючы, што майстар правярае інструмент і тое, наколькі яны добра ўтрымліваюцца, адчыніў і сваю скрынку. Вычышчаныя і парадкам складзеныя ключы ляжалі па правы бок скрынкі. З другога боку ляжалі падпілкі. Парадкам складзеныя цыркулі і малаткі былі кожны на сваім месцы. Майстар паглядзеў у скрынку, шчупнуў у куточку рукой. Казіму здалося, што ён нечага шукае. Драгун запытаўся.

— Антон Адамавіч, што зноў не стала?—Майстар падышоў да яго і зусім ціха сказаў:

— Так, укралі, таварыш Драгун. Але дай ты рады, падумаць нават няма на каго. А кавалка медзі як і не было.

Здзіўлены Казім прыслухоўваўся. Кізіла таксама настарожана збочыў галаву.

— Нечага сказаць—чыстая работа.

— Ведама-ж, ад свойскага злодзея не схаваеш. Усё на віду, адхінешся куды, так і ведай чаго-небудзь і не стане.

— Паганая ў гэтага свойскага злодзея прывычка... Я, Антон Адамавіч, думаю, каб мы ўзялі сёння ды пагаварылі з хлапцамі.

— Яно сабе трэба-ж нешта рабіць, а то чаго обрага ад малога ды чалавек панадзіцца і вялі-дкае цягаць.

— Не ўжо, да гэтага мы не дапусцімся, дух з яго вон, а дазнаемся-ж, чые тут рукі ходзяць. Казім падышоў да Кізілы і, паказваючы на Драгуна, запытаўся:

— Гэта што, цэхком наш?

— Не,—адказаў той,—ён парторгам лічыцца.

— А-а-а, парторг, разумею. А што гэта, у майстры скралі што?

— Чорт яго ведае. Стары ўжо ён, пакладзе дзе-небудзь рэч якую, запамятуе, а потым шукае і трубіць на ўвесь завод, што ўкралі.

— Так,—сказаў Казім і падумаў: „цікавыя тут людзі: глядзіш на яго, здаецца просты чалавек, а зірнеш бліжэй, неяк інакшым выдаецца“. Ён пастаяў каля Кізілы, нешта яшчэ запытаўся і пайшоў на сваё месца.

Пасля работы Драгун склікаў цэхавы сход камуністаў. Казіму вельмі хацелася ведаць, у чым рэч. Але сход быў зачынены. „Значыць, нешта сур'ёзнае“, думаў Казім. „Значыць, справы не толькі ў кавалачку прапаўшай медзі. Не, бясспрэчна не“, адказваў ён сам сабе, і, не ведаючы толкам у чым рэч, ён пакінуў думаць і, скончыўшы работу, як і звычайна, акуратна прыбраў інструмент і пайшоў дамоў. Трэба-ж было і рабфакаўскія „хвасты“ падагнаць.

Старая і пагорбленая маці, як і звычайна, ласкава прывітала і дала есці. Ёй не было калі даглядаць за Казімам у дзяцінстве. Слабая і хворая, яна добрую палову свайго жыцця пралежала ў рыззі бруднага ложка. Не раз рочылі ёй смерць, не раз прасіла яна смерці. Хворая, галодная, у сырасці і халадэчы, яна часта тады маліла бога, каб ён укараціў ёй жыццё, але яна таксама прасіла, каб паміраць не адной, а разам з гэтымі галышамі, малымі і хілымі рэбятамі сваімі. Калі-ж Казім адлучыўся з хаты, яна доўга плакала і часта ўспамінала яго, богу нават малілася, бо думала, што загінуў недзе.

Але цяпер вось ён разам з ёй. Меншы той недзе ў армію пайшоў, захацелася да часу паслужыць, што-ж, няхай ідзе, навучыцца чаму-небудзь, чалавекам стане. Піша, што жывецца добра. Ну і жыві на здароўе, думае часам старая. Жыві, бо змалку-ж цягнуў гора...

Казім глядзіць на маці, а яна не спускае з яго вачэй. Бачыць сына рэдка даводзіцца, заняты вельмі, прыбязыць дадому, перакусіць чаго-небудзь, ды ізноў пабег. А хочацца, хочацца старой прыгалубіць сына, сказаць добрае мацярынскае слова. І разам з тым і сорамна, і боязна неяк, бо ўсёткі-ж вялікі ён ужо. І здаецца маці, што стаіць ён ад яе неяк воддаль. Ад таго і неякавата, хоць і добры ён, слова паганага не сказаў яшчэ ніколі, не пакрыўдзіў старой. Ад таго мо' яшчэ і боль-

шы жаль абымае грудзі. Усё-ткі сваё дзіця. А са сваім рознае бывае. Сваё не змоўчыць часам, усердзіцца, вылаецца, але-ж гэта сваё, адтаго і гэта крыўдная, часам балючая лаянка за ласкавае сходзіць. Як ні кажы, роднае-ж дзіцянё, а з родным чаго не здараецца. А тут усё неяк як па маслу, як па шклу ходзіць адзін каля аднаго. Старая ўздыхае і, махнуўшы рукой, бярэцца за хатнюю работу.

— Марфушка сягоння прыходзіла,—кажа яна да сына.

— Марфушка?! — здзіўлена пераказаў Казім.— А чаго-б ёй прыходзіць да нас.

— Цябе бачыць хацела.

— Што гэта ёй нешта прыспічала. Адкуль яна з'явілася, не казалася?

— Чаму-ж, выхвалялася, што жыве добра. Знайшла сабе нейкага хахаля.

Казім з палёгкаю ўздыхнуў.

— Хлапец, кажа, ніштаваты, пераязджаюць некуды ў цэнтр.

— Ну і няхай едзе. Няхай жыве, дзяўчына яна таксама нядрэнная.

— Ат, маўчы ты ўжо, якая там дзяўчына.

Чуваць было, як за акном пачынаецца дождж. Упачатку толькі некалькі кропель пала на шыбу, а потым яны ўсё гусцей і часцей бразгалі, аж покуль не пайшоў буйны і густы дождж. Казім дастаў нейкі падручнік. Маці ўсё корпалася на кухні, прыбіраючы пасуду. У пакоях было цёпла і ўтульна.

На другі дзень Казім прышоў на работу пазвычайнаму, да першага гудка. Ён прыбраў варштат, прымайстраваўся і чакаў новага задання. Антон Адамавіч папрасіў Казіма да сябе ў канторку. Калі Казім прышоў, майстар сядзеў над нейкімі чарцяжамі.

— Ты чалавек, відаць, недурны, работу ведаеш. Вось я і думаю табе першаму даць зборку абуткавай машыны. Справа для нас усіх новая, але, сам ведаеш, патрэбная і сур'ёзная.

— А ці спраўлюся я з ёй, Антон Адамавіч?

— Думаю. Ва ўсякім разе паглядзім як яно атрымаецца. Адно мне здаецца трэба мець на ўвазе, будзеш мець ахвоту, так і зробіш. А якая там недарэчнасць будзе, ці ведаць чаго не будзеш, дык мы-ж тут пад бокам, мяне і інжынера можна паклікаць.

— Добра, паспрабую. Вы толькі дайце загад, каб мне часткі ўсе ў час падалі і каб там каля варштата крыху абмялі, бо вельмі-ж бруду багата сабралася.

— Добра, добра, гэта можна... А ты, вось, хлапец, Драгуна не абмінай, ён чалавек вопытны, справу ведае і параду можа даць. Дармо, што крыху такі вуркаваты.

Казім падумаў: „не вуркаваты, а звераваты“, потым ён узяў чарцёж і пайшоў рыхтавацца да новай работы. У той самы дзень усе патрэбныя часткі былі на месцы. Казім упарадкаваў іх і пачаў вывучаць чарцёж. Другі дзень таксама прай-

шоў над чарцяжом. Толькі перад самым гудком
комсорг Кучмель сказаў Казіму пра сход комса-
мольскай ячэйкі.

Сабраліся ў невялічкім покоіку. Комсамольцаў
было мала і што асабліва азадачыла Казіма, дык
гэта адсутнасць дзяўчат. Яны сабе былі, толькі
вельмі мала, тры і толькі ў такарнай. У зборачным
зусім на было дзяўчат. Казім да некага звярнуўся
з пытаннем, чаму ўласна не прымаюць у бровь
і жаночага полу?

Кучмель, абраны старшынёй сходу, пачынаў
работу. Гаварылі пра дысцыпліну і палітвучобу.
Было шумна і весела. Адчувалася неяк хораша
і радасна. Калі часам пачынаў хто-небудзь рага-
таць, дык яго падтрымлівалі і, дазнаўшыся пра
нейкую смешную прыгоду Кучмеля, рагаталі ўсе.
Ці часам хто-небудзь пачне песню і пачне адзін,
але следам за ім зацягнуць і іншыя, і тады песня
гучыць моцна і доўга. Казім адчуваў сябе як-бы
на старым месцы. Яму здалося, што нават нічога
і не змянілася. Той самы завод і тыя самыя людзі.
Ён нават запамятаў, седзячы на сходзе, што за-
пазухай ляжыць чарцёж, што заўтра трэба пры-
ступіць да зборкі новай машыны. Ён выйшаў са
сходу з хлапцамі свайго цэха. Ёх было сем. Ішлі
шумна і гаварылі гучна. Казім быў рад, што
ўрэшце папаў у агульнае рэчышча. На дварэ
была харошая цёплая пагода. Зорная і чыстая
высь проста і ясна глядзела ў павольную Сві-
слач.

— Добрая заўтра будзе пагода, хлапцы,—сказаў Казім.

— Снег-бы выпаў. Эх, і хочацца на лыжы.

— Мароз-бы даў,—сказаў другі,—на каток-бы тады.

Казім успомніў раптам нешта і прыціх. Эх вы, лыжы, лыжы і сыпучы, пухкі снег, марознае надвор'е, цёплы подых і радасны снег. Рэнька, хацелася гойкнуць Казіму на ўсю вуліцу і бегчы. Толькі куды? Ён развітаўся з хлапцамі і павярнуў на сваю вуліцу. Ён думаў зараз аб сваім старым заводзе. Успомніў Каўшэвіча, Лагвянка, высланага на Салаўкі Кашкеля і зволенага з завода Храпянка. Паўстала ўсё, што на нейкі час адышло. Але праз усё, што паўстала, усё больш і больш акрэслена выступалі абрысы Рэнькі, харошай і чулай Рэнькі Карамец. Што робіць яна зараз? Можа дзяжурыць на заводзе, ці працуе? Можа сядзіць дома, ды тое-сёе хатняе робіць? А можа, можа дзе-небудзь на Совецкай ці Ленінскай гуляе, можа ў кіно ці тэатры—глядзіць, весяліцца і радуецца, запамятаўшы ўсё? Казім сумеўся і неяк паціху разважна пайшоў. Ён думаў, а аб чым ён думаў? Усе мы думалі і часам думаем пра тое-ж самае, але кожны па-свойму, кожны аб сваім. На тое і маладосць. Эх ты, маладосць, радасная і журботная ўцеха мая.

XVI

Цёпла і снежна на дварэ. Шумна і говарка ў зборачным. Антон Адамавіч вельмі непакоіцца.

і нешта даводзіць Драгуну. Той павольна счышчае іржу з шасцярні і гаворыць:

— Дык чаго-ж непакоіцца, што вы думаеце, мы не зможам? Людзей у нас хопіць.

— Але-ж падумайце, падумайце, гэта новая справа, і складаная справа, павінен вам сказаць.

— Складаная то складаная, ды вось усёт-кі Казім яе здужаў, работу хлапец канчае і атрымаецца ў яго нядрэнна.

— Зборка ідзе добра, слоў няма, але-ж ён адзін, астатнія не ведаюць, як узяцца за справу.

— Трэба, каб ведалі.

— Трэба, лёгка сказаць, цяжэй зрабіць гэта, вучыць трэба людзей, а гэта-ж справа не аднаго дня.

— І навучым, і зробім, вы толькі гарачкі не парыце. Мы вось сабяром наш комсамол, скажам ім. Хлапцы бойкія, дапаможам, няхай яны возьмуцца за гэтую справу.

— Ну, ну, сабірай, паспрабуем, я-ж на ўсё гатоў.

Недзе ў канцы корпуса пачаў сакатаць матор. Упачатку ён выбіваў такт глуха, потым усё мацней і часцей і хутка за работай матора не чуваць было нічога. Сіні дымок рэдкімі хмарамі гойдаўся па корпусу. Гэта рамантавалі трактар. Антон Адамавіч падышоў да Казіма.

— Канчаеш?—запытаўся ён.

— Думаю скончыць,—адказаў той і прышвабраваў бакавую гайку.

— А як ты мяркуеш, зможам мы сабраць усю партыю гэтых машын.

— Ды я, ведаеце, думаю, калі сабралі адну, дык і астатнія зможам сабраць.

— Ай, вы моладзь, вам усё здаецца лёгкім.

— Маючы такога майстра, як вы, Антон Адамавіч, мы найскладанейшыя машыны пачнем хутка выпускаць.

— Жартаўнік вы,—памякчэўшы заспакоена казаў майстар.—Пабачым, што вы будзеце казаць, калі я вас усіх пасаджу на якіх кварталы тры на зборку гэтых абутковых машын. Паскачаце вы ў мяне.

— Нас работай не напалохаеш,—сказаў Кучмель, які падышоў нешта сказаць Казіму,—пасадыце на абутковыя, так будзем рабіць.

— А ўжо-ж пасаджу, і памятайце, хлапцы, спуску не дам, пакуль не зробіце.

Кучмель звярнуўся да Казіма.

— Чуеш, сход сёння, прыходзь абавязкова,—і вёрткі комсорг пайшоў далей.

Сабраліся, як і звычайна, у канторцы. Невялічкая і нізкая, яна выдавала хутчэй за катушок, чым за цэхавую кантору. Але, не маючы лепшага месца, і гэта было добра. Казім прысеў каля Доўнара. Маўклівы і працавіты, ён быў нядрэнным таварышом і комсамольцам.

— Слухай, ты не ведаеш, якое стаіць пытанне?

— Па-мойму аб абутковых машынах.

— Няўжо згадзіліся прыняць заказ?

— А чаму-б і не згадзіцца?

— А мне здаецца, што дарэмна ўсё гэта. Складаная, брат, рэч. Я вось сяджу на гэтай машыныцы ўжо каля месяца і ледзьве-ледзьве дайшоў да канца. Але-ж я сабраў.

— Так. Толькі ты не падумаў над заробкам. Табе плацілі па-сярэдняму, а вось як возьмуць усю партыю, то адразу трэба будзе на выраб пераходзіць.

— Гэта і правільна. Павер, меней не заробіш.

— Пакінь, ну каму ты кажаш, быццам я не разумею.

— Тым хужэй для цябе, ты разумеш, а пляцеш нейкую драбядзень. Ну, як па-твойму, завод павінен быў адмовіцца ад заказу?

— А хоць-бы і так. Якія тут у нас машыны, на чым тут іх вырабляць, абутковыя машыныкі. Усётакі-ж для такой работы абсталяванне патрэбна, а ў нас, сам бачыш, акрамя збітых малаткоў ды сцёртых падпілкаў нічога няма.

Драгун папрасіў цішэй. Антон Адамавіч сядзеў каля стала. Поплеч прымайстравіўся намеснік дырэктара. Гэта быў усім вядомы Юркавец, былы слесар зборачнага. Драгун даў яму першае слова.

— Дык я, таварышы, проста, прышоў сказаць вам, што дырэкцыя, не чакаючы вынікаў пробнай зборкі, прыняла заказ на выпуск партыі абутковых машынак. Новая справа для завода, але надзея на вас. Цэх мы ўмацавалі новымі слесарамі,

людзі нядрэнныя з усіх бакоў. Так што, на маю думку, з гэтай работай вы справіцеся.

Каля акна праходзілі кацельшчыкі, яны аб нечым спрачаліся між сабой. Казім запытаўся:

— А дэталі ўсе прывазныя, ці некаторыя будзем на заводзе адліваць?

— У асноўным прывазныя, але частку будзем рабіць і самі.

— Гэта складаней,—сказаў Драгун.

— Можа ліцейная яшчэ не прымайстравалася да выпуску гэтых дэталей. Але мадэлі робяцца, самі-ж ведаеце, трэба будзе ціснуць на ліцейную...

Драгун удумліва і разважна падагуліваў. Антон Адамавіч глядзеў на яго і ўзгоднена ківаў галавой. Юркавец нешта шаптаў на вуха Кучмелю. Доўнар прасіў у некага табакі на папяросу.

— Я так думаю,—казаў Драгун,—уся краіна да пяцігодкі брыгадамі працаваць рыхтуецца. А мы што, горшыя? Брыгада—гэта справа новая і не такая ўжо лёгкая. Але-ж карысная справа. Дык чаму-б і нам брыгадай не ўзяцца за гэту работу.

Антон Адамавіч узгоднена ківаў галавой. Казім слухаў, а Доўнар уважліва глядзеў на Драгуна і круціў папяросу.

— Я кажу, што мы гэта можам. Няхай комсамольцы пачнуць, з'яднаюцца ў адну брыгаду і пачнуць рабіць. Мы, з свайго боку, дапаможам. Я, скажам, ахвотна буду працаваць у брыгадзе.

— Ты думаеш,—казаў Казіму Доўнар,—з гэтага будзе толк? Худая, брат, справа... Таварыш Драгун, а як у брыгадзе з заробкам будзе?

— Я мяркую так, як хто будзе рабіць, той так і атрымае. Ва ўсякім разе ў брыгадзе наш заробак не знізіцца.

Юркавец кіўнуў галавой і, усміхнуўшыся, нешта сказаў Антону Адамавічу. За акном пачыналася мяцеліца. Драгун казаў:

— У мяне такая думка, не ведаю, як нашы комсамольцы паглядзяць на гэта. Я-б якраз меркаваў, што брыгада павінна быць комсамольскай. Мы, комуністы, ахвотна будзем у ёй працаваць, думаю, што трэба прыцягнуць і беспартыйных. Але справу арганізацыі павінны ўзяць на сябе нашы комсамольцы.

У канторцы было ціха, так ціха, што чуваць былі паравозныя гудкі і скогат свідравальнага варштата. Нехта ў другой змене заганыў для заўтрашняга дня запас. Гаварыў Кучмель:

— Мы вось з Казімам гаварылі ўжо між сабой, што справа гэта сур'ёзная. Арганізаваць—яно не штука, але-ж трэба працаваць, трэба, каб хто-небудзь, хоць-бы брыгадзір, справу добра ведаў. Я думаў, што Казім павінен быў-бы быць адказным.

— Я не магу,—казаў Казім,—не магу, справа-ж не толькі ў тым, каб ведаць крыху, як сабраць машынку. Брыгадзір—ён павінен быць усёй галавой.

— Чаму ты не можаш, упёрся, як той бык, і рады яму ніякай. Ну, мы на бюро перабралі ўсіх людзей і, акрамя цябе, нікога няма.

— Я ад брыгады не адмаўляюся,—адстойваў Казім,—я ў брыгадзе буду, але толькі не брыгадзірам, які з мяне брыгадзір?

— Вось ужо гэта вы дармо,—умяшаўся Антон Адамавіч.—Брыгадзір з вас будзе нядрэнны, справу вы ведаеце, а гэта вельмі важны бок. У астатнім вам дапамогуць.

— Ты, хлапец, не станавіся на дыбы, справа партыйная, раз патрэбна, дык нечага і адмаўляцца. Дысцыпліна-ж павінна быць нейкая ў нас. Што гэта, па-твойму, жарты мы тут думаем разводзіць? Драгун падумаў.—Не, тут, брат, табе сур'ёзную працу даем, а ты аднеквацца пачынаеш. Нягожа гэта...

Галасавалі. За акном ішоў снег. Кучмель і Казім вышлі на двор. Паперадзі ішлі старэйшыя. Юркавец нешта смешнае расказваў. Ён здаўна лічыўся жартаўніком. Ён быў вясёлы чалавек і разам з тым нядрэнны намеснік дырэктара. Ён шмат смяўся, жартаваў і разам з тым час ад часу можна было заўважыць, як даюць сябе адчуваць яго пражытыя пяцьдзесят год, і цяжкая заводская праца, вайна і рэвалюцыя, і славуцая партызаншчына на Гродзеншчыне.

Казім слухаў смехатворы Юркаўца і моцна рагатаў. Уласна ён рагатаў таму, што на сэрцы было радасна. І чаму-б, скажам, не парадавацца

маладому хлапцу, які добра сабраў складаны варштат і зараз павінен быў стаць на чале першай комсамольскай брыгады. К таму было такое харошае надвор'е. Снег перастаў ісці, і луна ветліва пазірала з высі. Белы пухкі снег лёгкаю коўдраю ёмка прыкрыў зямлю. Жартаўліва перакідваліся між сабою словамі людзі, што павольна некуды ішлі. Ласкава гойкалі на конях рамізнікі. Нават спакойна ішоў пасярод вуліцы нейкі крыху падпіўшы чалавек. Яму, мусіць, сорамна было гэтага светлага, чыстага зазімкавага вечара. Харошая была на дварэ пагода.

— Кучмель, ты куды думаеш сёння падацца?

— Не ведаю, можа пазней па вуліцы пагуляю.

— А то давай сёння да мяне пойдзем?

— Гэта можна, толькі я забягу дамоў, пераапануся.

— А потым прыйдзеш?

— Абавязкова, — адбегшыся, кінуў той.

Зноў пачынаў вялікімі камкамі валіцца з высі белы і мяккі прыгожы снег. Ядраная была на дварэ пагода.

XVII

„Вось і дурная я. Пазнала хлапца, дык цяпер без яго і супакою няма. І каб ужо асабліва што выдатнае. Ат, так сабе, нішто малец. Цікава, што ён цяпер робіць? Можа на заводзе, можа дома, а можа... Такой бяды, няхай... Падумаеш. А можа і праўда, што кажучь, дзеўкі—яны пешкі і ўсё глядзяць, каб як у дамкі выбрацца? Можа і ёсць

такія? Ёсць, бясспрэчна. А я... Не, мусіць я не такая, а можа і такая? А калі і такая, ну, дык што? І ўсё-ткі цікава, што зараз робіць Казім. Проста харошы ён малец*.

Золак займаўся на дварэ. Карамец адбывала дзяжурства. Яна рабіла апошні абход. Усё было на сваім месцы. Днелася. Карамец перабіла драмоту качагара. Ён усхапіўся і запрапанаваў табаку.

На дварэ было відна, і Казім спяшаўся на работу. Сёння брыгада прыступала к зборцы машынак. Пад пахай хлапец нёс старыя чарцяжы. Вецер шалясцеў між падраных замусоленых папер. Снег скрыпеў пад нагамі. Ішла па вадуду нейкая кабеціна. На двор вышаў стары крамнік Ляхаўкі, Сідар Фуфайкін. Адзін за адным прабягалі два грузавікі, і праехаў ламавік. Казім ішоў шпарка. Ён прывітаўся з вартаўніком і пайшоў у цэх. Маўклівай ветлівасцю напаткалі яго старыя таварышы—у рад выстраення варштаты. Казім агледзеўся навокал і пачаў рыхтавацца да работы. Собраная ім абутковая машынка стаяла воддаль на трох падкладках. Яе лакінулі ў цэху, як першы вопыт, каб у патрэбную хвіліну той, каму будзе што незразумелым, мог паглядзець, праверыць сябе і сваю работу, павучыцца. Казіму было хораша, бо, як ні кажы, усё-ткі яго праца стаяла на віду і праца такая, што гледзячы не ўсміхнешся, пальцам не тыркнеш, іранічна крыўляючы рот.

Казім яшчэ раз прайшоўся каля варштатаў бры-

тады і праверыў, ці на месцы патрэбныя дэталі. Прагудзеў гудок, а за ім у цэх пачалі збірацца людзі. Казім глядзеў на іх і не разумееў. Яму хацелася ў гэтых звычайных людзях бачыць нешта асаблівае, яму здавалася, што нешта здарылася на заводзе, бо ўсё-такі, што ні кажы, а брыгадай пачынаюць працаваць упершыню. Але рабочыя ішлі, як і звычайна, не спяшаючы, упэўнена. Нават яму, першаму брыгадзіру, ніхто „іголки“ не падпусціў, не пакпіў, не пасмяяўся. І гэта было крыху крыўдна. Як гэта, такая справа і ніякага шуму, нават ніхто не павіншаваў. Пачыналася работа і таксама па-звычайнаму, як учора, заўчора, ці нават раней. Кожны браўся за сваю справу, кожны топаў каля свайго варштата, кожны нёс патрэбную сабе дэталі. І ўсё так звычайна. Толькі Доўнар, якога перакінулі з канца корпуса бліжэй да брыгады, нерваваў, наровячы лепш прымайстравацца да новага месца.

— Свінства,—казаў ён Кучмелю,—як быццам я на сваім месцы збіраць тую самую машынку не змог-бы.

— Не ў тым справа, сабраць то ты і там змог-бы, але зразумей, што разам з брыгадай у адным месцы значна лепей работаць. Тут табе і дапамога і парада. Ды мала што.

З старой кацельнай даносіўся моцны гул. „Муціць некуды трубы кляпаюць“, падумаў Кізіла. Абапёршыся на варштат, ён задумаўся. Проста кажучы, ён і не думаў, а так, нікім не прыкмечаны,

стаяў і слухаў, як моцна грукаюць молаты, як звініць жалеза і як скрыгочыць нейчы свідравальны варштат. Ён пад гэты гул ён успамянаў, як хораша цяпер там дома, у Забалоцці. Што робяць там хатнія? Маці недзе, не датапіўшы печы, рыхтуе свінням замеш, а бацька ў лес паехаў ці дома сядзіць і лучыну дзярэ. Ён надзярэ лучыны багата і, навязаўшы ў кулькі, складзе на палацях у прыпуні. Лучына будзе ляжаць там м'о тры ці больш гадоў, а маці, дапальваючы агаркі, да самага светача не возьме ніводнай лучынкi, пакуль сам бацька не злітуецца і перад якім-небудзь святам не здыме кулька лучыны.

— Ты-ж ахайней, старая, каб надалей хапіла,— скажа ён.

Калі бацьку пападзе добры сасновы кругляк, ён дзярэ лучыну асцярожна, каб не сышла, каб тонкай і гнуткай была. Бацька—майстра плесці добрыя кашалі. Бацькавымі кашалямі нават сваякі выхваляюцца. За яго кашалямі стары дзядзька за 40 вёрст кожную зіму прыязджае. Калі часам трэба новы кашэль у работу пусціць, тады бацька сам ідзе скаціне даваць. Ён доўга трасе трасянку каровам і па невялічкай жменьцы скубе кручком коням сена. А зойдзе ў хлёў, жывёлы труцца каля яго рук мордамі, а ён з пагардаю і ветлівасцю глядзіць на іх, задаволены сабой і імі. Калматыя і сытыя авечкі кідаюцца да яго і ў адзнаку ветлівасці скубуць сена і круцяць сваімі хвастамі—круцёлкамі. Парабак ходзіць следам за гаспадаром.

і ўважліва наглядае. Ён вучыцца, каб рабіць усё так, як робіць сам гаспадар, каб не ўгнявіць чым-небудзь дзядзькі і не застацца сіраціне без кавалка хлеба. Гаспадар падкідае сена коням, шчупае ў скрыні, ці не засталася што, але нічога не знайшоўшы, цяпае па шыі каня і гаворыць:

— Ну, палавенькі, адпачыў крыху, крапіся, крапіся, сукін кот, у панядзелак зноў на рум пойдзеш.

Ад палавенькага ён перайшоў і пагладзіў па крыжавіне гнядога, потым жаробку паляпаў па хрыбеціне і, не зважаючы на парабка, выйшаў з хлева.

Маці ў трысцене корміць парасят. Парабак бярэ мешанку і нясе ў хлеў свінням. Сёстры ў хаце прадуць. Ём памагаюць суседскія дзяўчаты. Старэйшая сястра, напэўне, сёлета замуж пойдзе. Гарой ляжаць на яе ложку падушкі, і красуецца дванаццацінітовая коўдра, прыгожа вышыты навалкі і пазвісалі з абразоў доўгія канцы васьмірновага ручніка, на якіх варкуюць вышытыя галубкі. Сястра, выхваляючыся перад суседкамі, каб не пабачыла маці, вымае са скрыні колькі губак кужэльнага палатна, паказвае, парадуюцца ды зноў схавае.

Вечарамі бацька да петухоў сядзіць за якой-небудзь работай. Ці то часам суседзі зыйдуцца. Сядзяць, гутараць, успамінаюць. Ці то пра выганку, ці пра тое, як у Рыгу на цагляныя заводы рабіць хадзілі. Ці проста хто-небудзь байку або казку раскажа. Так і сядзяць, слухаюць.

Кізіла ўздыхае. Пераступае з нагі на нагу, па-

вольна шмаруе падпілкам. За акном не сціхае гул кацельнай, поплич цвіркочуць свідральныя варштаты, і звіяць, звіяць тонкія жалезныя лісты пад зубіламі. А Кізіла ўспамінае святошныя свае дні, пагулюшкі, наначкі і ліхія ігрышчы. Тугія і выглянцаваныя боты блішчаць на нагах, і шырокія суконныя галіфэ звісаюць над халявамі. Ён павольна шмаруе падпілкам і выцірае з ілба халодны пот. Задуменны твар яго выдае нейкі нутраны боль.

— Што з вамі здарылася,—пытаецца Казім.

— Так, нешта не здаровіцца,—адказвае Кізіла.

— Вы-б да доктара.

— А, налечыць ён. Доктары цяперашнія, сам ведаеш...

„Працавіты чалавек“, думае Казім і ідзе ў канторку. Кізіла глядзіць яму ўслед, затоена ўсміхаецца і памаленьку ўсё шмаруе падпілкам. Хутка абед і ў цэху пачынае ажываць бегатня. Некалькі чалавек кінулі работу і хутчэй пабеглі ў сталоўку, каб да гудка заняць месца. Некаторыя, прымайстраваўшыся на варштатах, раскладалі хатнія абеды. Багата каму з дому прыносілі яду. Дзетой яшчэ гудок, а амаль усе спынілі работу. Нават Доўнар, дастаўшы свой круцялочак са шкапчыка, памкнуўся прысесці ды перакусіць. Але пачуўшы, што ніхто з брыгады не абедае, паклаў перакуску назад у шкапчык і, нічога нікому не сказаўшы, працаваў далей. Некаторыя, праходзячы каля брыгады, кідалі хлапцам колкія жарты:

„з-здзельшчына“, але тыя не адказвалі. Па ўсяму прыціхаму корпусу яшчэ грамчэй і мацней разносіліся рэдкія выгукі свідравальных варштатаў і бомы жалеза. Бригада працавала да самага гудка. Разам з гудком Драгун выціраў аб канцы рукі і нешта смешнае расказваў хлапцам.

XVIII

Прайшоў месяц. Бригада здала дзве першыя сабраныя машынкi. Гэта было добра. Але нічога асаблівага, нічога выдатнага. А навокал чакалі іменна гэтага. Палучка была ва ўсіх адволькавая і небрыгаднікі пасмейваліся над Казімам. Смяяцца над Драгуном было ім нязручна. Усё-ткі ён чалавек старэйшы, ды к таму і партыйны, і, галоўнае, яго паважалі. А цяжка з таго пасмяяцца, каго паважаеш. Іншая рэч Казім, над ім можна, ён хлапец малады, хоць з галавой і з рукамі.

Праз колькі дзён Казім сабраў брыгаду. Антон Адамавіч таксама прышоў. Ён як-бы супакоіўся, але ўпэўненасці, што ўчас будзе выканан заказ, у яго не было. Ён неяк скептычна глядзеў на брыгаду і вельмі паважна адносіўся да Казіма:

— Спрятныя рукі мае чалавек і галаву недурную,— казаў ён часам Драгуну.

— У нас адно пытанне,— адчыняючы сход, абвясціў Казім.— Нам трэба пагутарыць наконт работы брыгады і здзельшчыны. Работа ў нас вельмі марудна ідзе.

— Не куюцца, а плешчыцца,—кінуў Анісенка.

— Вось іменная, што куюцца. Ды толькі няма патрэбнага імперу. Павольнасці, залішняй асцярогі ў нас багата. Вы думаеце, мы выкананне гэтага заказу не можам прыспешыць? Можам, толькі самім больш мацней за справу ўзяцца. А то, уласна, ніякай розніцы між намі і небрыгаднікамі, ніякага прыкладу.

Следам за Казімам гаварылі амаль усе. А тымчасам Казім радзіўся з Драгуном.

Дзіўная рэч, наколькі ў першыя дні Драгун здаўся Казіму далёкім, настолькі ён быў зараз блізкім. Што-б толькі ні здарылася, Казім ляцеў да яго. І ён, такі, здавалася, не прыхільны, ветліва сустракаў маладога брыгадзіра, парадкам тлумачыў яму і дапамагаў. Не стары, але ведаючы справу і людзей, Драгун глядзеў прыхільна на моладзь і раіў ім, як лепш рабіць і, захапіўшыся іх уздымам, не заўважаючы, сам бег разам з імі насустрач новага і лепшага.

На днях Кізіла, падышоўшы да Казіма, сказаў, што хоча ў брыгаду. Казім абрадваўся гэтаму і перадаў жаданне таварыша Драгуну.

— Чорт яго ведае, слесар ён нядрэнны, але нешта вельмі ўжо ліслівы чалавек... Ва ўсякім разе ў брыгаду трэба будзе прыняць.

Казім у абед сабраў брыгаду. Кізіла перад усімі выказаў сваё жаданне. Яго прынялі і к вечару, як і на іншых варштатах брыгаднікаў, над месцам Кізілы вісела дошчачка з надпісам:

„ПЕРШАЯ ЗБОРАЧНАЯ БРЫГАДА

№ 11“.

Драгун павярнуўся да Казіма і ціханька сказаў, што сход трэба канчаць. Брыгадзёр спыніў спрэчку і зачытаў прапановы. Яны былі кароткімі і простымі. Пераабсталяванне, гаварылася ў прапановах абутковай фабрыкі, ідзе к канцу. Трэба паскорыць зборку машын. Зборка зараз брыгадай асвоена, значыць, трэба цяпер лепей і шпарчэй працаваць. І яшчэ, брыгада прасіла дырэкцыю і заўком, каб людзям брыгады не бегаць у сталоўку да гудка і не стаяць там у чарзе, каб вызначылі для брыгады стол, ці дазволілі ў парадку самаабслугоўвання прыносіць абеды ў цэх.

Разыходзіліся. Доўнар і Кізіла ішлі з Казімам. Яны ўсё дапытываліся Казіма, як уласна быць з газетай. Ці выпускаць брыгадную, ці па-ранейшаму агульнацэхавую.

— Па-мойму і тую, і тую патрэбна.

— Дык мы не справімся?

— Тады выпускайце цэхавую, толькі брыгадзе патрэбен самастойны куток там.

— Ты-б, Казім, напісаў пра брыгаду,—звярнуўся Кізіла.

— Лепш было-б, каб хто іншы напісаў.

— Не, іншы гэта само сабой, а ты таксама.

— Добра, я напішу, толькі... ай-я-я, дзе-ж гэта Драгун? Заўтра выходны, а мне трэба было з ім сур’ёзна пагутарыць.

Ён адлучыўся ад хлапцоў і пабег наўздагон Драгуна. На дварэ яшчэ было відна. Але ў ліцейнай гарэлі агні. З кузні даносіўся звон мала-тоў. „Дэталі падганяюць“, падумаў Казім. У заводскай канторы нікога не было. Казім пусціўся ў заўком. Там засядала РКК. Драгун у баку аб нечым гаварыў з культкомам заўкома.

— Як хочаш, братка, а нам патрэбен кіраўнік, — казаў ён.

Казім стаў поплич.

— Я разумею, што трэба, але-ж ЦП грошы не дае.

— Мiane-ж гэта не тычыцца. Мы хочам брыгадай займацца, і, будзь ласкаў, дай нам кіраўніка.

Зазваніў тэлефон. Сакратар нехаця ўзяў трубку. Ва ўсіх яго рухах і голасе адчувалася стома і надакучлівасць гэтага шоламу.

— Каго-ж вам, — абьякава запытаўся ён... — Каго, каго?! — перапытаў ён. — Не ведаю такога... Няма ў нас такога... Ну, што вы мне плецяцё, я кажу што няма, — і, не аднімаючы трубка ад вуха, ён звярнуўся да культкома. — Слухай, таварыш Стронкіна, не ведаеш, хто такі Ланеўскі?

— Ды гэта-ж я, — смяючыся сказаў Казім.

— А чорт вас тут ведае, то ён Казім, то ён Ланеўскі.

— Ды я, брат, ад роду і той, і другі.

— Ну, ідзі, просіць вось нехта.

Казім узяў трубку.

— Ну? Слухаю, слухаю... Ну, канешне я, Казім.

Ай, харашо, вась малайчына,—ён смяўся і чырванеў... Але, так, так...ды не, не... дома... абавязкова... проста, адсюль... адсюль, дамоў... Ну, глядзі-ж.

— Цішэй, ты,—флегматычна кінуў сакратар.

Казім павесіў трубку і без адбою выскачыў з заўкома. Ён запамятаў, што шукаў Драгуна, і неяк з прыскокамі і свістам падаўся дамоў.

Маці сустрэла яго ветліва і ласкава. Ubачыўшы, што ён вясёлы, яна таксама цёпла ўхмыльнулася і запытала, што даць есці.

— Што-небудзь, што ёсць.—Казім хуценька пераапранаецца. Ён імкнецца захаваць перад маці сваю спехату, але тая, старым набітам вокам, бачыць сынаву радасць і сама весялее. Без загаду яна імкнецца прыспешыць усё, учас падаць, учас прыняць і затоена неяк цёпла ўхмыляецца ды так, каб сын не ўбачыў, каб не дазнаўся, што маці адчувае яго радасць.

Вась Казім ізноў на вуліцы. Чыста і добра апрануты, крыху прыўзняты, ён спакойна ідзе, сутрымліваючы нутранае хваляванне. Думае, а што калі Рэнька будзе лаяць за няўвагу, за нячуласць. Гэта-ж сапраўды нядобра. Другі тыдзень, як не сустракаліся. Казім ідзе і шукае ў думках патрэбных для абароны слоў. І сам, не заўважаючы таго, усё шпарчэй і шпарчэй перастаўляе ногі, усё шпарчэй і шпарчэй крочыць удоўж вуліцы, і здаецца яму, што так лепей ісці і так лепей думаць. Ніхто не перашкаджае роўнаму ходу яго думак.

Ён ідзе доўга. Ішоў, не аглядаючыся, і раптам ён моцна некага, шыбануў плячом.

— Прабачце, прабачце,—ён адбегся на колькі крокаў і зірнуў:

— Рэнька,—сказаў ён раптам здзіўлена ад нечаканасці і кінуўся да яе. Тая стаяла і ад шчырага сэрца рагатала на ўсю прыціхшую вуліцу.

— Ну што, добра плячо пабіў?

І зноў рагатала. Казіму таксама стала смешна, і ён вінавата і асцярожна пачаў ухмыляцца.

ХІХ

Кожны дзень у зборачны прыходзілі людзі з усіх цэхаў. Ём хацелася падзяліцца, паглядзець на работу брыгаднікаў. Гэтая цікавасць узрасла, калі аднаго разу на старонках газет з'явіўся артыкул з падрабязным апісаннем жыцця і працы брыгады. Як ні кажы, а кожнаму было цікава ведаць, як гэта людзі змаглі не толькі асвойтацца з новымі машынамі, але працаваць так, што на другім месяцы заробак узрос ледзь не ў два разы. З ростам цікавасці расла і колькасць заявак у брыгаду. Задаволены добрымі вынікамі работы, Антон Адамавіч хадзіў па корпусу і сам падбухторваў людзей.

— Бачыш,—казаў ён,—зірні на хлапцоў, куды яны сіганулі. Дзіва адно!

Драгун падняў ячэйку і заўком на ногі. Сам дырэктар быў на сходзе, прысвечаным працы брыгады. У брыгаду сыпаліся заявы. Казім не зна-

ходзіў ужо парады ў Драгуна. Яны ўдвох кожны раз пасля работы ішлі ці то ў ячэйку, ці то ў заўком і там радзіліся. Урэшце было вырашана арганізаваць новую брыгаду. Гэта была цеснавата, і тым не менш у яе ахвотна ішлі. А вось калі сказалі пра новую, тады ў людзей як-бы ахвота адпала. Але, гэта быў толькі адзін момант. Новая брыгада была згуртавана. Брыгадзірам абралі Кучмеля.

Неяк раз пасля абеду абодвы брыгадзіры не знайшлі ў сваіх століках выдадзенай для пайкі медзі. У Кучмеля нават выцягнулі бабіт і кавалак бронзы. У корпусе загаварылі. Кожны незразумела ціскаў плячыма і здзіўлена глядзеў. Пасля работы Драгун разам з брыгадзірамі пайшоў у ячэйку. Яны былі там доўга і вышлі незадаволенымі.

— Сакратар праў,—казаў Казім, ён быў хмуры і злосны.—Што гэта мы ідзем у ячэйку, не даведаўшыся, хто ў гэтым вінават. Нам-жа лягчэй злавіць злодзея.

— Гэта так, але паспрабуй, злаві, калі тут нехта хітра акапаўся.

— Гэта якраз не факт, злодзей якраз не хіцёр. Разумны злодзей такой дробязі не цягнуў-бы.

— А па-твойму, што ён свідравальны варштат украў-бы ці мо' вал на плечы ўзваліў-бы ды вынес? Не, брат, тут нейчая хітрая работа. Ён, брат, памаленьку цягне і цягне. Гэта-ж не ўпершыню.

Кучмель у знак згоды ківаў галавой. Драгун маўчаў. Насустрач ішоў Кізіла.

— Я хацеў вас, Казім, прасіць, каб вы дапамаглі мне атрымаць у заўкоме даведку.

— А навошта яна табе, ці дома што здарылася.

— Не, нічога асаблівага не здарылася, але бацька вельмі стары, на зямлі працаваць ужо не можа, вось цяпер і думае па старасці пенсіі дабіцца. Ён у мяне партызанскія заслугі мае.

— Варты ён у цябе чалавек. Такім людзям не адну, а дзве пенсіі трэба выдаваць... Хадзем, брат, мы такую даведку накатаем, што ўсім бюракратам зайздрасна будзе.

З заўкома Казім вышаў залаволены. Ён адчуваў, што свой абавязак перад таварышом выканаў. Кізіла рагатаў на ўвесь рот і ўсё запрашаў Казіма ў госці. Той у пачатку муляўся, але потым згадзіўся. „Чаму ўласна, думаў ён, і не зайсці, свой хлапец прыхільны і добры“. Калі ён праз некалькі дзён апынуўся ў Кізілы, яго страшэнна здзівіла і абурыла тое, у якіх умовах жыў гэты чалавек. Брудны і цёмны пакоік на Наберагавай быў да таго невялікім, што дваім і павярнуцца не было дзе. Гаспадар паклаў на стол кавалак з'ёлкага сала і поўбулкі хлеба. „Э, падумаў Казім, ты, брат, яшчэ на бацькавых харчах трымаешся“. Газоўка цьмяна хліпала ў накураным пакоіку. Пачалася нудная і доўгая бяседа... Казім вышаў ад таварыша позна. Ён быў вясёлы, але пайшоў роўна і спакойна. Так ходзяць людзі, якія добра ведаюць, што іх здалёк па паходцы пазнаюць.

Маці сустрэла сына ветліва і была вельмі рада бесклапотнаму яго настрою.

— Ты ведаеш, маці, хто твой сын? Ведаеш?

— Дзе там мне ведаць.

— Твой сын, маці, кваліфікаваны чалавек. Яго не то што па цэху, па ўсяму заводу хваляць.

— І добра, сыноч, ласкавае слоўца людзей і маці цешыць.

— Цешыць... Чакай яшчэ не так скажучь, скажучь, маці.

На дварэ быў вялікі мароз. У хаце цяплынь абдавала ўсяго. На дварэ было ціха і відна, у хаце цёмна і шопатна. Старая маці, прыгнуўшыся над засынаўшым сынам, нешта шаптала...

Казім устаў пазнавата, але, перакусіўшы, усёткі пайшоў на завод. Звычайна ў выходны на завод не пускалі. Але ён як брыгадзір прайшоў без ніякай затрымкі. У цэху было ціха і пуста. Ён агледзеў варштаты брыгаднікаў і прысеў каля сваіх ціскоў. Ён доўга сядзеў і думаў. Ён заўважыў, што чамусьці неўпрыкмет для іншых Драгун вельмі доўга і пранікла пазірае на яго. Нібыта ён якую-небудзь падазронасць мае. „А чаму бы не мець гэтай падазронасці? Усёткі я чалавек“... Ён устаў і, заўважыўшы, што са століка Кізілы тырчыць кончык меднай стружкі, падышоў і выцягнуў гэтую стружку. „Сумленны чалавек, гаварыў Казім сам сабе, нехапае медзі, дык ён абрэзкі сабірае, каб імі паяць. Добры і дасціпны. Сам добра працуе, бацьку добрага мае, а тут што жывеш абы жыць. Не,

нешта не тое я. Адкуль-бы гэта ўсё з'явілася. Ну што-ж, Драгун скоса пазірае на мяне, можа думае, што я па старой звычцы медзь цягаю. Дык чаму-б ён проста не запытаўся ў мяне, не сказаў у вочы?" Казім скруціў тую стружку ў камок і кінуў у куток. Мядзяшка забрынчэла і, спудзіўшы вялікага пацука, паляцела за станіну. Казім доўга хадзіў па корпусу: то ён думаў нешта, то проста глядзеў на маўклівыя машыны. Яму хацелася супакоіцца, прыйсці ў звычайны стан, але чым больш ён хадзіў, тым нервовай рабіўся, тым вышэй узнімалася яго хваляванне.

— Я найду, хто гэта крадзе. Я пакажу, што мне цяпер няма патрэбы, ды і няма ў каго красці.

Ён прайшоўся яшчэ ўдоўж корпуса, пакруціў пас на халастым шківу і, адарваўшыся ад месца, накіраваўся проста да сваіх ціскоў. Ён дастаў інструмент, расклаў ключы, выняў падпілкі і пачаў, як звычайна, працаваць. Чым болей ён працаваў, тым лепей і спакойней рабілася на сэрцы.

XX

Прабягаюць за днямі дні. Аснежаную ліхую зіму прыспяшае ў дарогу прадвесня. Растаў на шыбах вокнаў лёд, і цяпер добра відаць, як старанна капаюцца ў смецці вераб'і. Часам сонца вынырне з-за хмары і ласкава зірне ў акно. Драгун з Доўнарам дапамагаюць чорнарабочым ставіць на ваганетку новую сабраную машыну. Яна гатова.

і цяпер засталася толькі праверыць яе нахаду. Удоўж вялікага корпуса павольна коціцца ваганетка. Задаволены Драгун ідзе ззаду. За ім следам, памаладзеўшы на некалькі год ад паспяховай работы брыгады, ступае Антон Адамавіч. Ён вельмі рад, што брыгада да тэрміну выконвае заказ. Засталася яшчэ некалькі машынак сабраць і тады можна будзе рапартаваць аб перамозе брыгады. Кучмель зайздасным вокам праводзіць ваганетку і пытаецца ў Драгуна:

— Канчаеце?

— Думаем да мая скончыць. А ў вас як?

— Памаленьку, пакуль што нядрэнна.

Брыгада Кучмеля была занята на зборцы свідравальных варштатаў. Для завода гэта таксама новая справа. Раней гэтыя варштаты з-за мяжы прывозілі, а цяпер трэба было самім рабіць. Складаная і цяжкая рэч. Поўмесяца інжынер без выходнага сядзеў у брыгадзе. Пробная зборка першага варштата была вельмі няўдалай. Гэта шмат каго азадачыла і нагнала перапалоху. Але прабягалі за днямі дні, і аснежаную ліхую зіму прыспяшала ў дарогу прадвесня.

Кантралёр паказаў, дзе паставіць машыну. Антон Адамавіч памог прымацаваць. І вось яна гатова, стаіць як-бы на сваім месцы, уключай матор, ды толькі працуй. [Далі ток. Кантроль уключыў матор. У момант машына здрыганулася і загудзела. Драгун стаіць непадалёк, глядзіць на яе і ўсміхаецца. Антон Адамавіч, ведаючы вартасць гэтаму

чалавеку, задаволена шлёпае яго па плячы сваёй
старой і высахай далонню. Інжынер, схліўшыся,
глядзіць на мерныя перакаты шасцяронак.

Матор гудзе, ляскача машынка, і раптам нешта
дзікннула. Інжынер, хапіўшыся рукой за лоб, кі-
нуўся да выключацеля. Але кантралёр ужо вы-
ключаў матор. Машынка павольна спынялася, ша-
сцярні скігіталі, падшыпнік падняўся. Белы, нібы
аснежаны, Драгун спакойна глядзеў на машынку.
Перапалоханы Антон Адамавіч нервова выціраў
халодны пот з твара. Здзіўлены і акрываўлены
інжынер збянтэжаным вокам вадзіў навокал. Са
зборчнага беглі людзі. Кізіла падскочыў да Дра-
гуна, але, убачыўшы, што ён не паранены, кінуўся
да інжынера. Той, не адрываючы рукі ад ілба,
прытуліўся да сцяны і цяжка стагнаў. Казім зір-
нуў на машынку. Палова зубцоў у шасцёрнях вы-
сыпалася. Падшыпнік быў развернуты і валік пад-
няты. Казім перавёў погляд на Драгуна. Той стаяў
спакойна, убіўшы вочы ў зямлю. Ніхто нічога
не сказаў, не запытаўся. Павольна адзін за адным
пачыналі разыходзіцца. У кантрольную з'явіўся
дырэктар, за ім прышоў механік і галоўны ін-
жынер. Азадачаны Антон Адамавіч, панурыўшы
галаву, прынёс з канторкі чарцяжы. Здзіўлены
і задуменны стаяў Драгун. Ён не хацеў верыць
у тое, што здарылася, але факт быў перад вачыма:
папсуты варштат стаяў на сваім месцы. Інжынер
і механік аглядалі машынку.

— Вы бачыце,— сказаў галоўны інжынер,— ша-

сцерні не на сваім месцы. Потым ён выняў з кішэні метр і пачаў вымяраць.

— І памер большы, чым на чарцяжы, значна большы... А ніжняя—меншая памерам.

— Так, ды яно і падшыпнік не вельмі што каб прышвабраваны. Як-жа гэта вы, таварыш Драгун, каб такія промахі ды ў вас?

— Я і сам не ведаю, як усё здарылася. Гэта-ж не першая машынка. Папярэднія-ж добры іспыт вытрымалі. А гэта... Я сам здзіўлюся.

Казіма і Драгуна выклікалі на бюро. Антон Адамавіч напісаў тлумачэнне. У цэху было настарожанае чаканне. Кізіла, які ў пачатку вельмі ўзрушыўся, зараз, крыху апаўшы, спакойна працаваў. А па заводу хадзілі розныя чуткі. Хадзілі дзень, другі, трэці, мо' тыдзень нават. Але потым пачало супакойвацца і праз нейкі час зусім уляглося. Драгун адрамантаваў папсутую машыну. Яе зноў адвезлі ў кантрольную, і яна з поспехам вытрымала іспыт. Ідучы з кантрольнай, Кізіла казаў Казіму:

— Пустое, некага вінаваціць. Сам тут Драгун вінават. Ну, як гэта дапусціцца, каб пераблытаць шасцерні, ці не прыгнаць як след падшыпнік.

— Думаеш, Драгун такі хлѣпала, што не дагледзеў?

— Не, спяшаючыся, ён проста пераблытаў. Я казаў яму колькі раз, нечага гнацца, некуды спяшыць. Лепш цішэй, ды добра рабіць. Ну вось хоць бы ты, і робіш добра і навыперадкі не ідзеш.

Сказаўшы так, Кізіла павярнуўся і пайшоў на двор

падбіраць патрэбныя для сваёй машынкi шасцерні. Казім узяўся за работу. Ён таксама рыхтаваўся ставіць шасцерні. Праз некалькі хвілін, ідучы са двара, каля яго спыніўся Кізіла. Ён паклаў свае шасцерні на казімавы і, тыркаючы ў іх пальцам, казаў:

— Прымуслі-б людзей, каб хоць гэтыя шасцерні чысцілі ды змазвалі. А то звалілі іх у кучу на дварэ, вось і есць іх іржа.

Казім падумаў, што сапраўды трэба паставіць пытанне, каб лепш наглядалі за дэталямі. Кізіла папрасіў у Казіма французскага ключа.

— Нейкая збітая гайка трапіла. Ні адзін ключ не бярэ.—Казім падаў яму ключ. Кізіла паклаў яго ў бакавы кішэнь спяцоўкі і, згробшы шасцерні, пайшоў да свайго месца.

Прышоў Драгун і прынёс з сабой абвестку.

— Чуў, сёння першая адліўка з новай вагранкі.

— Значыць, трэба будзе паглядзець.

Казім дзьмухнуў на валік і надзеў шасцярню. Калі ён браў шасцярню ў рукі, яму здалося, што гэта не тая. Але паглядзеўшы, як яна сядзіць на валіку, упэўніўся, што іменна гэта шасцярня патрэбна. Прагуў гудок. Бригада прыбірала інструменты. Кізіла падаў ключ. Выціралі „канцамі“ рукі і адзін за адным разыходзіліся. Казім узяў другую шасцярню і, не стаўляючы яе на патрэбнае месца, проста прывесіў каля варштата. Ён упарадкаваў свой інструмент якраз у той самы момант, калі зрабіў гэта і Кізіла. Яны разам, аб нечым вядучы гутарку, накіраваліся ў ліцейную.

За гудком надыходзіў вечар. У ліцейнай было людна. Каля новай вялікай вагранкі мітусіліся людзі. Казім таксама ўзлез зірнуць у „вочка“. Ён убачыў, як тугі чыгун, нібы той лёд пад вясновым сонцам, растае і растае ад пякельнай гарачыні. Цягучыя кроплі доўга коцяцца—плывуць і потым, выцягнуўшыся, звішы, падаюць уніз. І так, пакуль густымі цуркамі паплыла маса. Майстар сам збег уніз, і насунуўшы на вочы пёмныя акулеры, узяў у рукі доўгае жалезнае біла. Людзі, што стаялі паблізку жолаба, раскінуліся. Непадалёку ад майстра стаяў дырэктар, лагодна любаваліся заўкомцы і сакратар ячэйкі Лісавенка; ён ніколі ціха не пастаіць, а мае такую прывычку, ці сам будзе што-небудзь гаварыць, а то пачне распытваць, як [у цябе тое ды сёе, як ты жывеш ды работаеш як. Вось і цяпер, ён адарваўся ад кацельшчыкаў і падышоў да ліцейшчыкаў і пачаў нешта распытваць у іх. Майстар асцярожна дзеўбануў жалезным прутам у лейку. Потым ён дзеўбануў яшчэ раз. Праз невялікую шчылінку стала відаць агністая маса. Калі ён цюкнуў яшчэ раз, гэтая чырвонабелая агністая маса рынулася па жолабу. У цэху зрабілася раптам ціха і відна. Кожны з цікавасцю і захапленнем глядзеў на гэту агністую масу і затоена слухаў, як павольна і густа коціцца яна ўніз па жолабу і там льецца ў каўшы. Выкладзеныя ў формах цэх хутка стаў падобны да высіпанага ўсеяна далёкімі і блішчастымі зорамі.

Такой светлай і чыстай была ранішня высь. Далёкая яна купалася ў празрыстай вадзе, узбуяўшай ад вясенняга прыліву Свіслачы. Рэдка, рэдка дзе, чапляючыся за бераг, праплыве па вадзе невялічкі кавалак лёду ці прапаўзе па небу ласкуток далёкай хмары. Воддаль чуваць, як ажывае горад, ціха ўзнімаецца вулічны грукат, і штораз, то ўсе мацней расце, расце, і хутка, падхоплены першымі заводскімі гудкамі, ён робіцца трапяткім і бурным. Казім прыслухоўваецца. Ён ловіць водцэнні сваёй заводскай сірэны і павольна пакідае мост. Але нейкая летуценнасць не пакідае яго. Нечага хочацца такога харошага, цёплага і па-вясноваму радаснага. Людзі ідуць адзін за адным, размінаюцца, ці абганяюць. І то там, то там гудуць, не сціхаючы, гудкі. Яны клічуць, яны вабяць гучным і раздольным позывам сваім. Ёх гучнае рэха несуцішна расплываецца і плыве, плыве далёка-далёка над горадам.

Казім прычыніў дзверы ў цэх і адчуў, як абдало яго працавітай знаёмай цеплынёй. Ён прывітаўся з хлапцамі брыгады Кучмеля і ўпэўнена і цвёрда прайшоў да свайго варштата. Цэх ажываў, адзін за адным збіраліся рабочыя. Не спяшаючы, рыхтаваліся яны да пачатку работы, жартавалі, смяяліся. Абапёршыся на такарны варштат, Кізіла нечым смяшыў Драгуна. Драгун рагатаў і клікаў Казіма.

— Хадзі, брат, сюды, паслухай.

Але ў той час, калі Казім намерыўся падыйсці да іх, загуў гудок. Варштаты пачыналі працу. Гуд трансмісій і лёск ад пасоў стварылі суцэльную манатонную, машынную песню.

Казім зняў шасцярню і, яшчэ раз праверыўшы тую, што была пастаўлена на месцы, пачаў прымайстроўваць яе. Калі ён надзеў шасцярню на валік, то ў пачатку нават сам не паверыў сваім вачам. Шасцярня села на месца, але была значна меншай патрэбнага памеру. Зубцы ледзь-ледзь краналіся адзін аднаго. Казім здзівіўся. Ён добра памятае, як падбіраў патрэбныя шасцерні, яны былі якраз па памеру. А зараз... Ён падняў галаву і зірнуў наўкола. Але ніхто не заўважыў яго промаху. Тады ён зняў шасцярню і, пакруціўшы яе ў руках, пайшоў да Кізілы.

— Слухай, ты часам учора не падмяніў мне шасцяронку?

— Ці чорт... А можа... Паглядзі, усе шасцерні вунь ляжаць.

Казім прыгнуўся і доўга перабіраў адну за адной усе шасцерні. Урэшце яму здалося, што адна з іх яго. Ён узяў гэту шасцярню і зірнуў на Кізілу.

— Я-ж кажу, што ты ўчора разам са сваімі згроб і маю.

— Можа і ўзяў. Іх-жа не адрозніш адну ад адной,—абыхава сказаў Кізіла, і, не паднімаючы галавы, працягваў ставіць валік. Казім паглядзеў на шасцярню, выцер спяцоўкай логаву і, прышоўшы да станка, паставіў яе на месца. Тая як улі-

пла. Ён усміхнуўся і пазавінчваў вінты. Пасля абеду машына пайшла на пробу. Пробу яна вытрымала добра. З гэтай прычыны Казім з радасцю згадзіўся пасля работы зайсці да Кізілы. Ідучы, ён пытаўся:

— Як-жа твой партызан пажывае?

— Так сабе, перабіваецца.

— Ты яму дапамагаеш троху?

— Ну, а як ты думаеш, бацька-ж усё-ткі ён мне.

Невялічкі пакоік Кізілы быў прыбраны. Ад гэтага ён выдаваў значна большым і раскашнейшым.

— Ну, вось цяпер да цябе і зайсці нясорамна, — казаў Казім, — чыста і ўтульна.

— Гэта я пасля тваёй лаянкі папрасіў гаспадыню, каб прыбрала.

— Даўно-б гэта патрэбна было зрабіць.

Казім узяў у рукі зажыгалку, што ляжала на стале і, пакруціўшы, запытаў:

— Хто гэта табе ўдружыў?

— Слаўная работа... Гэта падарунак аднаго таварыша.

Кізіла пачаў ставіць на стол пачастунак. Пачыгнулася доўгая і блізкая бяседа між такімі далёкімі людзьмі. Завод са сваімі справамі і штодзённымі падзеямі выступаў перад імі ва ўсёй сваёй велічы. Кожны факт, кожная заводская з'ява, здавалася Казіму, аднолькава хвалюе іх абодвух. „Дармо, што Кізіла беспартыйны, ён, думаў Казім, глыбока свой і адданы чалавек“. Ён слухаў таварыша і з задавальненнем адчуваў, як расце і мацнее іх дружба.

У той самы вечар Рэнька доўга блукала па вуліцах, прыглядаючыся да людзей. Ёй было журботна і крыху крыўдна. Яна колькі раз імкнулася пайсці дамоў да Казіма, але потым раздумвала і павольна блукала па недалёкіх і добра знаёмых вуліцах.

Уроўнаважанаму Драгуну таксама не сядзелася дома ў гэты харошы, цёплы вечар. А Кучмель і Доўнар за гэты-ж самы вечар абыйшлі ледзь не ўсе гарадскія кіно. На дварэ было цёпла і крыху туманна. Дыхала і набліжалася самая звычайная маладая, кіпучая вясна.

Казім вышаў на двор. Прыжмурыўшы вока, ён паглядзеў на луну, што выплыла з-за хмар, затоена ўхмыльнуўся і з шчырасцю паціснуў сяброўскую руку Кізілы. Ён ішоў дамоў і думаў, як добра быць маладым, гарача кахаць і верыць ды мець шчырае сяброўства.

XXII

Была ноч, калі красавік, сабраўшыся са двара, намерыўся ў дарогу, але яшчэ не пайшоў, стаіць і азіраецца, як-бы шукаючы нешта забытае. У начной цішыні пад ценкім ледзяністым лістом журчэла вада, а над зямлёй плылі і расейваліся прыемныя і лёгкія пахі. У такую ноч зборачны, заліты агнём, безуцішна слухаў званы брыгадных малатоў і шорганне падпілкаў. Першая брыгада спяшалася са сканчэннем заказу. Трэба-ж было выканаць свой абавязак. Засталася сабраць толькі

дзе машынкi, i, каб зрабіць гэтую зборку ў тэрмін, Казім разбіў брыгаду на дзве групы, i кожная, разгортваючы між сабой спаборніцтва, збірала адну машынку. У пачатку работы нехта думаў зацягнуць песню, але, памармытаўшы сабе пад нос, сцішыўся, i тады зусім выразна было чуваць, як праз адчыненае акно даносіцца мерны сокатматора i сiпенне пару ў качагарцы.

Анісенка стаяў да акна спіной i старанна закручваў гайкі. Кізіла прытрымліваў станіну абодвума рукамі. Калі хлапцы прыступілі да накладак, падышоў нешта прымерыць Драгун.

— Жмі, Анісенка, жмі, каб мацней было,— жартаўліва кінуў ён.

— Жмём, ажно пот выступіў,—адказаў Кізіла.

— Наўрад ці выціснеш з цябе пот i ў лазні,— перабіў Драгун.

— А ўжо-ж, праўда твая, зборачны ўсё павыціскаў. Так што цяпер сапраўды i ў лазні нічога не выціснеш.

Драгун змоўчаў, зірнуў на яго i ўсмешка знікла з вуснаў. Ён прымерыў патрэбную дэталю i адышоў.

— Чаму гэта,—казаў Анісенка да Кізілы,—ты з ім не ладзіш?

— Ды калі я не люблю такіх людзей, што-б ты яму ні сказаў, дык ён зараз падкладку шукае. У кожным слове контру бачыць.

— Ё не праўда, ён проста сур'ёзны чалавек.

— Па-твойму сур'ёзны, а па-мойму ён проста пусты.

Пачуўшы гутарку, Казім падышоў да хлапцоў. Ён быў страшэнна абураны і ўсхваляваны.

— Ну што, няма?—запытаў Кізіла.

— Канешне, няма... Але куды-б ён мог знікнуць?

— А дзе ты паклаў?

— Ды разумееш, прывёс і паклаў у столік і нікога-ж паблізку не было.

— Як нікога, лёгка сказаць, уся змена перабыла ў корпусе, а ён кажа—нікога. Я сам бачыў, як кацельшчыкі нечага шныкалі. Можлі і ўкралі. Гэта-ж такія хлапцы, што нічаму спуску не даюць.

— Хто-б ні ўзяў, а бабіту няма і наліўку сёння рабіць не давядзецца.

— Гэта хужэй,—з жалем у голасе сказаў Кізіла.— Ты-б пайшоў, пашукаў, можа дзе ў канторцы Антона Адамавіча які кавалак знайшоў-бы.

— Ай, гаворыш ты, як малы. Ён бабіт знойдзе. Як быццам не ведаеш, што гэта не звычайнай бляхі кавалак, а патрэбны метал.

— Ну, гэта я ведаю.

— А ведаеш, так навошта глупства мелеш. Заўтра, хіба са склада прыйдзецца выпісаць... Антон Адамавіч, як дазнаецца, закляе.

— Так, гэта рэч непрыемная...

— Але чорт яго ведае, хто-б гэта цягнуў? І паверыш, цяжка і падумаць на каго. Ну, узяць хоць-бы цябе, ці мяне? Навошта гэта нам? Падшыпнікаў-жа мы дома не вырабляем, наліваць іх нам не трэба.

— Кінь глупства малоць. Тут нехта з другога цэха ўзяў. Можа з ліцейнай?

Збіраліся дамоў. На дварэ была чыстая, ціхая і пёпная ноч. Такім самым выдалася і ранне. Павясноваму ядранае, яно было свежым і звонкім. Па дарозе ў завод Казім дагнаў Кучмеля. Ён расказаў таварышу пра ўчарашнюю прапажу бабіта.

— І паверыш, гэта не ўлершыню. Нехта планавана займаецца гэтым. Сам ведаеш, пры табе-ж было... Прыгледзься, можа хто з тваёй брыгады?

— Ды што ты жартуеш, ці людзей не ведаеш?

— Я ведаю, але... Як-жа вытлумачыць гэтую прапажу. Не можа-ж быць, каб хто-небудзь чужы цягнуў?

— Больш за ўсё шансаў за тое, што хто-небудзь з боку прыладзіўся... А можа, хто і з вашых хлапцоў? Ты да Анісенкі прыглядаўся?

— Ды кінь ты, Кучмель, ён-жа свой хлапец і... комсамалец.

— Гэта нічога не значыць, сам ведаеш, розныя бываюць і комсамольцы.

Хлапцы выйшлі з будкі вартаўніка. Нейкі час яны маўчалі, як-бы кожны быў заняты нейкімі сваімі асобнымі думкамі. Праз момант Кучмель сказаў Казіму:

— Во, я ледзь не запамятаў, учора на бюро за нашы душы браліся.

— А што здарылася?

— Нічога асаблівага, але мы з табой адну рэч праваронілі.

— Якую гэта рэч?

— А такую, у ліцейнай бригады заключалі між сабой умовы на саборніцтва, а мы не.

— Гэта праўда.

— У тым-та і рэч... Нам трэба таксама. Ты-б можа падрыхтаваў тэкст.

— Не, я не змагу, я зараз вельмі заняты сканчэннем заказу. Ты ўжо вазьмі на сябе гэтую справу.

— Добра. Вы што, да мая скончыце работу?

— Абавязкова.

— А потым за што брацца будзеце, не казаў яшчэ Антон Адамавіч?

— Чаму, казаў. Сушкі „Ангеля“ нам даюць.

— Сур'ёзная работа. Ты знаёміўся з чарцяжамі.

— Глядзеў, але пакуль не прабавалі рабіць, цяжка сказаць, як атрымаецца.

— Атрымаецца, канешне, добра, толькі дзевядзецца з інжынерам папрацаваць, ты-б пагаварыў з Юркаўцом. Няхай-бы інжынер зараз з бригадай і распачынаў знаёмства.

— Гэта ты праўду кажаш. Але-ж гэтага Юркаўца злавіць, дык трэба малое, малое поўдня страціць.

Хлапцы ўвайшлі ў цэх. Каля сабранай машынкi Казім заўважыў Драгуна. Той стаяў і, утупіўшы вочы, глядзеў на новую, учора скончаную зборкай абутковую машынку.

— Хадзі сюды,—паклікаў ён Казіма. Казім падышоў і пытлівым поглядам зірнуў на парторга.

— Глядзі, сказаў ён.

Казім звесіўся над машынкай і раптам здзівіўся.

Машынка была сабрана няправільна. Станіна была перакошана, і валкі не прыгнаны.

— Дзіўна,—сказаў ён.

— Мне таксама дзіўна.

— Хто збіраў?

— Не ведаеш хіба? Твой-жа таварыш—Кізіла.

— Кізіла? Што ён вар'ят, як-жа гэта не заўважыць?

— Не думаю, што ён вар'ят.

— А па-твойму што, нарокам?

— Цяжка сказаць... Проста я не ведаю, але зразумей, што не заўважыць такога прамаху...

— Але-ж у свой час і ты не заўважыў.

— Я? Так, не заўважыў.

— Я думаю, што за гэта варта ім абодвым добра ўсыпаць. Гэта-ж ганьба для ўсёй бригады.

— Слухай, Казім, а што калі яны нарокам гэта зрабілі?

Казім падняў на яго незразумелыя, здзіўленыя вочы.

— Нарокам, кажаш?

— А ты што так здзівіўся?

— Я? Нічога так сабе.

— А калі так, то бяры ключ і мы яшчэ да гудка паспеем паставіць усё на месца. Разумееш?

— Разумею.

— Тады даставай інструменты. Ну, раз, два..

Яны шчыра і шпарка ўзяліся за работу. І калі, паставіўшы на месца станіну, Казім прыганяў апошні валік, Драгун сказаў:

— Вось так, і каб аб гэтым ні слова... А вока вастрэй трымай. Дармо, што хлапцы свае, усяк бывае, і за сваім часам чужога ўбачыш.

Неўзабаве пасля першага гудка сабралася ўся брыгада. Антон Адамавіч, дазнаўшыся аб прапажы бабіта, з капытамі ўсеў на Казіма.

— Што гэта за чортава брыгада, калі ў яе ўсё прападае, то варштат узарве, то бабіта не стане. Дзе я на вас набяруся бабіта, калі ён на хунт золата... Калі так будзеце глядзець, дык у вас хутка і спячоўку з плеч паздымаюць.

— Не варажы благога, Антон Адамавіч,—азваўся Драгун.

— Ненарокам мы гэта робім. Для мяне, можа, як для брыгадзіра, гэта больш непрыемна, чым вам.

— Ды тут не справа ў непрыемнасці.

— Ды чорт вас ведае, у чым тут справа, мне адно толькі ясна, што з брыгады нехта цягне.

Кізіла паклікаў Казіма.

— Як ты мяркуеш, Казім,—сказаў ён,—варта ставіць гэтую шасцярню, ці не? Нешта яна, як-бы шчылінку мае вось каля гэтага зубца. На вось, паглядзі.

Казім узяў у рукі шасцярню. Ён доўга круціў яе ў руках перад акном, мацаў, глядзеў і ўрэшце сказаў:

— Так, лепш другую паставіць, а то гэта сапраўды неякаватая.

Пасля таго, як брыгада скончыла і здала абутковыя машыныкі, быў дзень падрыхтоўкі да новай работы. Раніцой, сабраўшыся ўсе разам з інжынерам, знаёміліся з чарцяжамі. Пасля абелу запасаліся патрэбнымі інструментамі, вастрылі свярдзёлкі, хадзілі на склад некалькі хлапцоў разам з Казімам за падпількамі і рашпілямі. Пасля гудка, калі брыгада Кучмеля скончыла работу, адбыўся невялічкі сход. Абгаварвалі ўмову па соцсаборніцтву. Гаварылі нядоўга. Бо ўласна не было на чым асабліва спыняцца. Кожнаму было вядома, што ўмову заключыць неабходна, а паколькі тэксты былі падрыхтаваны, іх зачыталі, абгаварылі, унеслі колькі дадаткаў і на гэтым разышліся. На вуліцы Кізіла ўзяў Казіма пад локаць.

— Да мяне ці што?—запытаўся ён.

— Не, братка, сёння трэба дамоў, абяцаў чалавек зайсці.

— Шкода, а то зойдзем.

— Ахвотна, але...

— Які там чалавек, што ты гэтак прагнеш? Ці не Рэнька?

Казім крыху апешыў. Уласна, ніхто да яго не абяцаў прыходзіць. Яму проста не хацелася ісці да Кізілы. Але Хвёдар сам намякнуў яму на выйсце.

— Табе ўсё ведаць хочацца... Ну, скажам, яна... Цяпер ты разумеш, што да цябе пайсці не магу.

— Даводзіцца згадзіцца,—і, памаўчаўшы, Кізіла запытаў:

— Ты што, усур'ёз з ёй?

— А хоць-бы і так.

— Дарэмна. Я пры маіх гадах і го не спяшаюся, а чаго табе перціся на ражон?

— Чорт яго ведае, хто тут на ражон прэцца, ці той, хто гуляе, ці той, хто проста парогі абівае.

— Ну, ты пачынаеш выкручвацца. Ідзі ўжо, а то яна можа чакае?

Кізіла падаў дружбаку руку сяброўства. Яна была цёплай і, здавалася, сардэчнай. Калі-ж Казім знік, і ён застаўся адзін, то заўважыў, як павольна і ціха апускаюцца на зямлю вячэрнія цені. Яму зрабілася крыху журботна, і нейкія далёкія ўспаміны самі наплылі і паўсталі перад ім.

Быў вось такі самы вечар і таксама пахла вясной. Ён у апошні раз паціснуў рукі сваім сябрам і пакланіўся ў ногі начальніку. Потым сеў у цягнік і накіраваўся на далёкія крэсы. Ён прыехаў на вакзал у начы, абшарпаны, у лапцях; разам з усімі вышаў з цягніка і накіраваўся ў патрэбным напрамку. Ён прышоў у вёску пасярод начы і заначаваў у канцы. Потым пацягнуліся дні і такая напружаная работа. Ён не выходзіў з хаты. Да яго прыходзілі сяляне, і ён ціха з імі радзіўся.

А праз тыдзень у цёмную, цёмную ноч сабралася колькі маладых хлапцоў і разам з ім накіраваліся да мяжы. І вось, калі пераходзілі ўжо, пачуліся стрэлы. Ён крутануўся ўбок і схаваліся ў густых, густых кустах. А потым праз усю ноч па разводзю, па амшарах ішоў. Яму здавалася, што

ён збіўся са шляху, што ён заблудзіў, але, калі пачало віднець, ён выбраўся на баравіну, аглядзеўся, прыслухаўся і пайшоў спакойнай, ціхай хадюю. Ён доўга ішоў, прыпамінаючы даўно знаёмыя мясціны, і раптам недзе, не вельмі далёка, скрозь лясны ціхі шум, да яго данеслася рэха паравозных гудкоў. „Мусіць Зябка“, падумаў ён. Азірнуўшыся навокал, ён звярнуў на няўбітую сцежку. Ён добра памятаў прыкметы дарогі, выхаджанай сваімі людзьмі. Малады, але спрактыкаваны ў сваёй справе, ён уэпўнена ішоў да вызначанай мэты.

Пад полудзень ужо, не даходзячы Кубліч, ён пачуў, як стукае нехта ў лесе сякерай. Агледзеўшыся навокал, ён ўбачыў селяніна, які старанна церабіў сухастоіну. Гэта быў пажылы чалавек, у выцёртым армячку і яшчэ аўстрыяцкіх „клубах“ на нагах. Кізіла ветліва прывітаўся з гэтым чалавекам. Той агледзеў яго, нешта запытаўся, выняў кавалак хлеба з-за пазухі і сунуў яго падарожнаму. Кізіла дапамог старому парэзаць сухастоіну. Потым, паклаўшы паленкі на воз, яны выехалі на дарогу. Худая кабылёнка выпіралася са скуры. Стары моўчкі ішоў за возам, а Кізіла з кавалкам хлеба ў руцэ вёў кабылу за аброць. Ён меў выгляд звычайнага вясковага хлапца. Акрэўкі растаптаных за дарогу лапцёй цяляпаліся на яго нагах. Бараньня выцёртая шапка спаўзла на вушы і прыкрыла сабой прышчаваты вузкі лоб.

У Кублічы яны прыехалі завідна і, вельмі хутка прадаўшы дровы, папасвілі крыху каня, пакуль

стары ў кааперацыі солі купіў, і потым паехалі. Адпачыўшая крыху і падкормленая кабылка рупна бегла па не зусім яшчэ разбітай дарозе. Вечарэла, браўся на ноч марозік, але высь была чыстая і звёзды ясныя. Каля Гушчынай гары стары спыніў кабылёнку і збегаў у бліжэйшую хату, здаецца, ён аднёс туды соль. Ён хутка звярнуўся, і зноў хударлявая кабылёнка пачала вымерваць вузкую ўбітую дарогу. Каля Судзілавіч іх напаткала ноч, а ў Ідуце поўны маладзік сустрэў. У Баравусе яны заехалі да знаёмых латышоў. Каля ветрака прывязаўшы кабылу, самі пайшлі ў хату і былі там ажно да першых пеўняў. Падсілкавалася кабыла, перааправануўся і адпачыў Кізіла. Ён зараз быў у латаных не па назе ботах і паношанай паддзёўцы. На галаве-ж сядзела ўсё тая самая баранняя вушатка. На калёсы паставілі сундучок з харчам. Ён быў прымкнуты іржавым замком ад жалезнага конскага пута. Кізіла сеў узадок, стары ўзяўся за вожкі.

— Но,—сказаў ён, і кабылка падыбала добрай дарогаю, што ідзе праз жорсткі лес.

За Воранем ім праспявалі другія пеўні, а калі міналі Стара-Лепля, пачынала шарэць. У Леплі на станцыі людзей было мала. І тыя, што былі, заспаня і маркотныя, блукалі, нібы тыя мухі, мухамор пад'еўшы. Стары сам унёс сундучок у памяшканне станцыі і, паставіўшы яго на вольную лаўку, сказаў:

— Ты, сыноч, пасядзі, а я пайду кабылёнцы падкіну.

Сын нічога не адказаў, а пачаў шукаць нечага ў кішэні. З боку калі глядзець, здавалася, што ён нечага сярдзіт на бацьку. Потым ён выцягнуў з кішэні капшук і, адшукаўшы кавалак газетнай паперы, пачаў круціць папяросу. Буйна насечаныя карані самасейкі падралі паперу, і ён адарваў другую. Прышоў бацька. Ён трымаў у руках церассядзельнік.

— Адвязаў, а то яшчэ валацуга які адвяжа.

— А тут іх хапае,—аўтарытэтна зазначыў сын.

Стары дастаў з-за пазухі табакерку і занюхаў табакі.

— Нюхні каплю,—сказаў ён сыну,—гэта, што чарка—весьялосці паддае.

Сын паслухаў. Але калі нюхнуў табакі, вельмі чыхаць пачаў. Так чыхаў, што ажно суседзяў рассямяшыў.

— Няхай яна згарыць твая табака,—казаў ён бацьку,—ледзь усю нюхаўку не расперла.

Стары па-конскаму адвесіў ніжнюю вусну і ўхмыльнуўся.

— Гата без прывычкі, а так—яно добра.

Перад адыходам цягніка стары ў вагон не палез. Ён па пероне перад усімі моцна ашчапіў сына і сказаў:

— Глядзі-ж, сыноч, каб на старога вока меў, калі ў горадзе добра жыць будзеш... Бог-жа ведае, як ты там... Ты хоць паперы не шкадуй, пішы нам, старым, і то ўцеха будзе.

І, зняўшы шапку, ён пацалаваў сына і шапкай змахнуў з воч слёзы.

— Эх, тугое ты, жыццё,—звярнуўся ён да суседа,— адзін сынок і таму дома рук няма да чаго прыкласці. Па людзях шалэндаўся, а цяпер ніхто не бярэ. А дзе дзявацца? Прыся, казаў той, у горад. А там—таксама не вельмі соладка...

— Нічога, чалавеча, не зробіш, я таксама свайго адправіў,—з чуласцю сказаў сусед,—мой, дык вось ужо колькі год паедзе на лета ў Віцебск і так-сяк на цагельнях капейку якую заробіць.

Стары ў другі раз змахнуў шапкай з вачэй слязу. Паравоз падаў гудок, і хутка цягнік крануўся з месца. Стары бузянымі вачыма глядзеў услед цягніку.

XXIV

Перад сваёй паездкай Кізіла доўгі час там, у дэфензіве, набываў некалькі кваліфікацый. Ён ведаў, што гэта спатрэбіцца. І цяпер, маючы на руках добра сфабрыкаваны дакумент, ён паехаў адразу ў Менск. Упачатку ён падаўся на Эльвод, але там не было месца. Тады ён пайшоў на машынабудаўнічы. Тут слесару былі рады, ды яшчэ такому слесару. Жарты сказаць, чалавек колькі год батрачыў і дзе, змалку на мельніцы. А там, вядомая рэч, сам і слесар, і столяр, і механік, і адначасова парабак і ваданос для гаспадара.

Кізіла пачаў працаваць. Ціхі і зважлівы, ён быў непрыкметным на заводзе чалавекам. Апрача варштата і выпадковага слова, калі дзе давядзецца кінуць, ён ні з кім не гутарыў, нікога не чапаў, нікога не ведаў. Але-ж затое працаваў, працаваў,

надворна шчыра і дасціпна адносіўся да кожнай работы. Стоячы за сваім варштатам, ён часам на працягу ўсяго дня нікому слова не кіне, і ўбіўшыся ў работу, здаецца, нікога і нічога не бачыць. А між тым ён бачыў усё. Ён бачыў усіх. Бо ён добра памятаў слова свайго начальніка:

— Не запамятай, Адоль: той, хто разумна маўчыць, цэлым вернецца на бацькаўшчыну. Разумны і маўклівы заўсёды ўнікне бяды.

Кізіла трымаўся гэтага наказу і павольна, але цвёрда ўваходзіў у курс спраў. Праз год ён навучыўся за цэхам бачыць увесь завод, а за заводам узнёслася усёй краіны. Ён працаваў і набітым вокам прыглядаўся да ўсяго. Яго шэрыя і крыху звераватыя вочы далёка бачылі з-пад чорных бровей, а вузкі і навіслы лоб, які выказваў, што ў гэтага чалавека тонкі і праніклы розум, мог і даваў патрэбную ацэнку кожнай з'яве. Гэта яму было патрэбна, неабходна. Бачыць усё, інфармаваць і рыхтавацца, рыхтавацца да „вялікага дня“. Кізіла чакае, ён верыць, ён упэўнен, што гэты дзень прыдзе. Нарочаны бацька часам даслаў яму нязграбна напісаныя, у дрэнных, заліпаваных хлебам ці бульбінай, канвертах лісты. Гэта былі звычайныя лісты з традыцыйным пачаткам і канцом, запісаннем усіх падрабязнасцей гаспадарчага жыцця старога. Але па гэтых лістах Кізіла дазнаваўся пра ўсё, чаго ад яго хочучь, што патрабуюць.

Ён адпісваў бацьку. Пісаў нязграбна і доўга.

Пісаў аб усім. Хваліўся бацьку заробкам і амаль у кожным лісце дасылаў старому пяцёрку ці дзесятку. Ён пісаў бацьку аб заводзе, аб горадзе, аб тым, што такое пяцігодка, што новага і вялікага будуць у горадзе. Стары дзякаваў сына за ласку, за ўвагу, за грошы.

Так праходзілі гады. Стары бацька некалькі раз прыеджаў да сына ў госці. Сын паказваў яму завод, вадзіў па горалу. Бацька дуркавата на ўсё глядзеў, усяму дзівіўся і вельмі быў рад, што такога разумнага сына меў. Ён казаў аб гэтым кожнаму, калі толькі здаралася з кім пачаць гаворку. Гаспадыні, дзе жыў сын, стары Кізіла заўсёды казаў:

— Такого-б сына вам мець, пад старасць безкуска хлеба не застался-б.

Ён вымаў сваю берасцяную табакерку і нюхаў цёртую самасейку. Часам ён чыхаў на ўсю хату, так што ажно гаспадыні рабілася ў роце горка.

Сын прыходзіў з работы звычайна позна і не адзін. То аднаго, то другога прывядзе з сабой. Пасядзяць пры бацьку, пагавораць, чарку якую перакуляць і разойдуцца. Нездарма-ж Кізілу лічылі ў зборачным сваім чалавекам.

— З ім,—казаў часам Анісенка,—і згубіць не шкода, а знайсці дык і вунь як добра.

Казім таксама бачыў бацьку Кізілы. Разы са два давялося яму быць у таварыша, калі прыеджаў стары. Неяк аднаго разу Казіму давялося зайсці да Кізілы разам з Драгуном. Выпіўшы каплю, ста-

ры разгаварыўся і са здаваленнем яны слухалі, як ён апавядаў пра свае заслугі перад чырвонымі.

— Прачулі гэта мы,—казаў ён,—што жаўнеры па падводы прыехалі. Я Хвёдара на каня, ды і ў лес. А сам гэта сяджу дома, ды, здаецца, лапці падплятаю. Ажно прыходзіць стараста з жаўнерам:

— Запрагай,—кажа жаўнер.

— Няма каня,—кажу,—паночку.

— Як няма,—крычыць той, ды кажух рукой мацае.

— Няма,—кажу,—надоечы сын да паноў у падводы паехаў.—Не паверыў, трасця яму ў бок. Пайшоў у хлёў, абшарыў, абгледзеў. Але, скула ў бок, няма каня. Ё, думаеце, што ён зрабіў—заарыштаваў мяне. Прывёў гэта ён мяне да суседкі Агапкі, удавы, і прымусіў запрэгчы яе падлу. Які там конь той, косці ды скура толькі. Але што ты зробіш. Выцяг я падлу тую з хлева, так-гэтак запрог, ды і кажу:

— Не пойдзе.

— Пойдзе, ты яго, стары, пад хвост жэнць.

А, каб цябе, думаю, жываты жэнцілі. Але, што ты зробіш. Стаіць-жа ён над табой, як смерць тая. Ну, і давай я жэнціць. Агапка тая ў слёзы, клясці мяне. Каб не ты, кажа, дык майго каня не забралі. А пры чым тут я, праўду кажучы. ці я сам набіўся? Панская-ж воля... Так я мусіць тыдні са два на гэтым кані кацялкі жаўнераў вазіў. Але пад самым Пышным конь паў. Не цягнуць-жа мне самому гэтыя кацялкі. Давай маліць, давай пра-

сць, каб дамоў адпусцілі. Пайшоў да каменданта. А той, дык і слухаць не хоча. Я адзін, другі раз. Можа таму, што надакучыў яму, але-ткі злітаваўся... Выправіўся гэта я дамоў. Пайшоў на Езахватова. Там паноў не было. Золакам я падзеўбся на Бараўцы. Іду гэта каля лесу. Думаю, як там дома, ці ўцалеў конь з Хвёдарам? А можа Агапка вызверылася ды нацкавала. Думаю гэта ды іду. І раптам чую: кліча чалавек нейкі. Чалавек-жа не звер, кіруюся да яго. Ён гэта ў мяне пытаць, а дзе войска, а ці багата яго, а я маўчу. Ну што ты скажаш чалавеку, калі не ведаеш, з якім намерам ён да цябе звяртаецца. Я стаю ды маўчу. Ён тады гэта мяне пад гранату і павёў. Э, думаю, няладнае нешта. Думаю, а іду. Ногі трасуцца, хачол на дыбкі стаў, але што ты зробіш, трэба ісці. Доўга ішлі. Прывёў гэта ён мяне ажна пад Астраўскія імхі. Гляджу, я, ажна там войска. Ды якое войска—сваё—чырвонае.

— Навошта было чалавека пужаць,—кажу я таму, хто мяне вёў. А ён смяецца ды на старога паказвае. Тут я і раскажаў усё. Расказаў, як здзекуюцца над намі жаўнеры, што бяруць яны апошняга падсвінка і здзіраюць з плеч апошні кажух. Я паказаў ім ва ўсе бакі дарогу. А ў ночы разам з войскам і сам праважатым пайшоў. Я вывеў іх у Бараўцы, а там каля Ахвотня і Гуцешча ў Журкоўскі лес. У Звоне тады стаялі жаўнеры. На Званской Гары ў іх былі акопы і бліндажы, але жылі яны да часу ў самой вёсцы. Вось золакам

і сцэбанулі па іх чырвоныя. От, была тады пёрка, беглі паны ажня да Селішча без аглядкі.

Драгун уважліва слухаў старога. Казім не прапускаў ніводнага слова. Ён проста зайздросціў гэтаму сівому дзеду. Толькі Хвёдар, як і заўсёды, спакойна сядзеў і, задаволены бацькам, гладзіў, рукой шэрую кошку.

XXV

— Ты мне скажы,—настаіваў Казім,—скажы, адкуль ты ўзяў, што Кізіла нарокам шкодзіць.

— Каб я мог гэта давесці на фактах, я-б давёў не толькі перад табой... Але, кrome таго выпадку са станінамі, я не маю нічога больш. Толькі мне здаецца, разумееш, я адчуваю, што чалавек... ну, чорт яго ведае, што гэта за чалавек,—Драгун развёў рукамі і, ступіўшы колькі крокаў, прысеў.

— З такім-жа правам ты можаш складаць розныя здагадкі ў адносінах да кожнага з брыгады. Скажам, Доўнар таксама колькі раз рабіў няправільную зборку. Урэшце я?

— Да кінь ты, Казім, што гэта, па-твойму, мы ў цацкі гуляем... Я табе проста кажу, не веру гэтаму чалавеку і не магу галасаваць за яго.

— Ну, а калі ўся брыгада будзе галасаваць?

— Не можа гэтага быць. Тады мы з табой і ламанай капейкі не варты.

— Так то гэта так, але ты, брат, закручваеш так, што вельмі ўжо я баюся, каб мы не вылецелі з табою ў трубу.

— Ты мне, Казім, скажы проста, вось ты асабі-

ста можаш паручыцца за Кізілу, ну за тое, што ён добрасумленна працуе.

— Я?.. Ну як табе сказаць...

— У тым то і рэч. Зразумей, што ні ты, ні я, ні хто гэтага зрабіць не можа, не ведаючы чалавека.

— Але-ж ён працуе, Драгун, лічыцца ўдарнікам.

— Ё добра, а вылучаць яго на прэмію—не варта і не можам мы.

— Але-ж бригада...

— Што бригада, а мы з табой не члены бригады?

— Так, члены, нават кіраўнікі яе, але самі вырашаць такія справы не можам... Ты гаварыў у бюро?

— Я гаварыў не толькі ў бюро.

— І што?

— Усе ў адзін голас заяўляюць, што самі мы павінны вырашаць. І яны маюць рацыю. Мы-ж на месцы. Мы кожны дзень з чалавекам. Значыць, мы павінны яго лепей ведаць. А калі мы не ведаем, значыць, гэта толькі для нас хужэй. Ліскавенка, прыкладам, заявіў, калі, кажа, ёсць сумненні, трэба ўстрымацца, пагаварыць аб гэтым на бригадзе.

— Не, брат, я бачу, што мы з табой пачынаем нечага шукаць, а чаго і самі не ведаем.

— Гэта сабе не так.

— Згадзіся, што так. Дапусцім, што ён вораг. Давай пакажам яму, што гэтага нават і ў думках не маем, а лічым яго сумленным і адданным чалавекам, давяраем яму. А тымчасам яшчэ раз прыгледзімся.

— Чорт яго ведае. Падумаўшы, так і ты маеш рацыю... Давай разам пагаворым яшчэ з людзьмі.

На дварэ вечарэла і ў хаце рабілася цемнавата. Па калідору нехта ішоў. Крокі былі ціхімі і асцярожнымі. Пачуўся асцярожны стук у дзверы. Казім здагадліва адчыніў. Ён па кроках дагадаўся, што гэта ідзе яна—жаданы госць і прыцель—Рэнька Карамец.

Ну, вось ён нарэшце і заводскі майскі вечар. Перад гэтым на заводзе быў выходны, і Кізіла прывёў прыехаўшага на свята бацьку паглядзець завод. Стары і згорблены, ён прышоў у зборачны і стаў, абапёршыся на пагнуты сукаваты кіёк. Сівы і пацёрты армячок нязграбна ахінаў яго худыя плечы. Сын паказваў яму свідравальны варштат. Бацька пазіраў то на сына, то на варштат, і з яго вачэй іскрылася задаволеная радасць. Ён паклаў руку на халодны метал і пагладзіў яго—халодны і чысты.

— Добрая штука,—сказаў ён.

— Самі вырабляем,—азначыў сын. Бацька зірнуў на яго і падзеўбся следам. Насустрач ішоў Казім.

— На свята да сына,—сказаў ён і прывітаўся.

А калі адышоў крыху, сын ціха звярнуўся да бацькі:

— Памятаеш яго? Злодзеём быў раней.

— Па вачах відаць. Але цёмкі прахвост.

— Работу ведае.

Яны вышлі з корпуса. А ўвечары на ўрачыстасці Казім сядзеў у прэзідыуме. Юркавец зачытваў за-

гад дырэкцыі. Ён чытаў аб дасягненнях завода, аб тым, што завод вырас і з невялікай майстэрні ператварыўся ў буйнае прадпрыемства. Ён спыніўся на дасягненнях пяцігодкі па ўсёй краіне і затым доўга гаварыў аб спаборніцтве і пры гэтым некалькі раз успамінаў зборачны цэх, Казіма і брыгаднікаў. Пачуліся воплескі. Кучмель таўхануў Казіма пад бок, як-бы жадаючы гэтым сказаць: „чуеш, гэта пра нас“. Юркавец назваў прозвішча і вызначаную прэмію.

Тады Казім падышоў да стала і, спакойна ўроўнаважаны, узяў першую прэмію. Зала гудзела ад воплескаў. Ён намерыўся нешта сказаць, але, калі зірнуў на людзей—словы зніклі. Тады ён хапіў за руку Юркаўца і моцна пацснуў яе. І калі ўжо сеў, то ўбачыў як на сцэну ідзе радасны Драгун. Казім кінуў погляд у зал. Ён сустрэў пытлівы зірк Кізілы. І вось, Кізіла ўзняўся і таксама паплыў на сцэну. Задаволены і радасны, трымаючы ў руках „скараходы“, ён доўга кланяўся ў пачатку прэзідыуму, а потым усяму сходу. Гучныя воплескі праводзілі яго, героя і ўдарніка, Хвёдара Кізілу. Стары пагорблены бацька радасна і задаволена ёрзаў па крэсле. Хіба-ж жартачкі, сына такога мець! А Юркавец чытаў, і на сцэну ўзыходзілі і пад гучныя воплескі зноў спускаліся ўніз усё новыя і новыя ўдарнікі іншых цэхаў. Шмат іх было, шмат людзей розных пакаленняў, якія ўзраслі і ўзрасцілі завод.

А на трэці дзень увечары Драгун гаварыў з

Ліскавенкам. Плячысты і моцны, ён сядзеў на скрыпучым крэсле і, лагодна абапёршыся на стол, разважна і гучна казаў:

— Я, можна сказаць, даўно хацеў з табой гаварыць. З-закадычына, брат, у нас такая, што сам я і рады не дам.

Сакратар, адваліўшыся на спінку крэсла, уважліва слухаў.

— З-закадычына брат,—як-бы ўспадобіўшы гэта слова пераказаў Драгун.—Чалавек я, можна сказаць, з маленства рабочы, а ніколі самной такой закадычыны не было, каб я чалавека не пазнаў. Я, далжон табе сказаць, спрактыкаваны на людзях. А вось тут і не разумею. Не разумею гэтага Кізілы. Я можна сказаць, і веру яму і не веру.

— Дык што, па-твойму ён вораг, шкоднік?—Ліскавенка паляпаў пальцамі па сталу.

— Мушу сказаць, што і нячэсны ён чалавек.

— А як, па-твойму, сумясціць яго актыўную барацьбу за здзельшчыну? Фактычна Казім і ён забрабляюць больш за вас усіх.

— Можна сказаць—гэта праўда. Але дай рады, наколькі я Казіму веру, настолькі я Кізілу не веру. Мне ўсё здаецца, што ў гэтага чалавека за пазухай нож тырчыць...

Так, седзячы ўдвох, яны доўга гаварылі між сабой. Разважны і ўпэўнены ў сябе і ў сваю справу, Драгун вось ужо доўгі час як адчувае, што недзе ў брыгадзе, нібы пад карой таго здаровага і моцнага дрэва, сядзіць чарвяк і памаленьку точыць

моцныя дравяністыя слаі. Але вось дзе ён і хто ён гэты чарвяк—Драгун не ведае. Ён даўно мае вока на Кізілу, толькі часам і самога ў тым сумненне бярэ, вельмі-ж гэта ўжо дасціпны і акуратны чалавек; ды к таму і парадачны стаж заводскай работы мае. Толькі-ж хто тады, калі не ён? Няўжо Доўнар? Не можа быць. Бацька яго, Драгун ведае, на заводзе нарадзіўся, тут і памер, не дачакаўшыся прыходу рэвалюцыі. А сам хлапец, акрамя завода і сваіх працавітых рук, нічога і нікога не мае. Ну, дык хто-ж? Казім, Кучмель? Не. Гэтыя людзі без завода, што рыба без вады. Дык няўжо яны? Не, які-ж дурань будзе падсякаць сук, на якім сам сядзіць. І навошта Казіму ці Кучмелю гэта рабіць? Што ў іх рэвалюцыя харомы адабрала, валокі зямлі адрэзала? Не, іх рэвалюцыя людзьмі зрабіла, а хіба-ж за гэта помсцяць? Дык хто-ж тады, хто? Антон Адамавіч? Не, гэты чалавек ссівеў за станком і заслужона ганарыцца гэтым. Для яго зборачны—што родны дом.

Значыць, значыць Кізіла? Але... Драгун часта б'ецца над гэтым, не знаходзячы выйсця. Ён нутром адчувае небяспеку і не ведае, дзе яна, не бачыць, адкуль і калі прыйдзе. Ён неяк разуверыўся ў людзях сваёй брыгады і разам з тым адчувае шмат перад кім сваю неправату. Ён адчувае, як у брыгадзе пачынаюць старожка ставіцца да яго. Нават Казім і той убок крэніць пачаў. „А харошы ён малы, гэты Казім“, думае Драгун. Такі ён ветлівы, прыхільны, вёрткі і разам з тым такі

здатны да работы. А ўпачатку Драгуну здалося, што гэта зусім звычайны і недалёкі на розум чалавек. Ён думае і дакарае сябе за гэта зманнае першае ўражанне. Вось можа, калі спачатку ён больш уважліва прыгледзеўся да Казіма, можа-б тады і не было гэтай яго дружбы з Кізілам?

Драгун разгінае стан і рукавом выцірае потны твар, потым зноў нагінаецца і разважна падпільвае шкіў. Чыгунныя апілки дробненькім дожджыкам сыплюцца далоў. Казім падыходзіць да Драгуна збоку і пашіханьку выцягвае з кішэні капшук з табакай. Ён міргае Доўнару, каб той ішоў перакурыць. Павярнуўшы галаву, Драгун заўважае прапажу і, убачыўшы ўсмешку Казіма, сам смяецца і ідзе да хлапцоў.

— Ах ты, жулік,—кідае ён Казіму і лагодна круціць яму вуха.

XXVI

Далёка, далёка з-за лесу вышла і паплыла пясняй высі невялікая хмара. Яна была чорнай і густой, і здавалася, вось-вось рассыплецца і паляціць на зямлю буйным дажджом ці градам. І хлапцы, каб захінуцца ад небяспекі, падаліся бліжэй да сасонніку. Ціхі вецер павольна гойдаў красаваўшае жыта, і манатонна шумелі старыя сосны. Леташнія шышкі, ігліцы мулялі пад бокам, і Казім лянівай рукой даставаў іх і кідаў. Ён ляжаў дагары і глядзеў на чорную хмару і далёкае спакойнае сіняе неба. Ён глядзеў на тоўсты сасновы сук-

які густыми лапками засланяў ускрай хмары. Крыху далей, дабротна разваліўшыся, ляжаў і дыхаў шырокімі сваімі грудзямі Кізіла. Ён глядзеў на прасторы жыта, якое танула ў красе, на просінь жытніх васількоў, і здавалася яму, чуў, як гудзе, пераліваецца шматструнны, стракаты і пахучы зялёны луг. Яму здавалася, што роіцца вялікая неабсяжная зямля і ляціць, гудзе і радуецца неабсяжнаму сонцу. Шчабяталі над полем і лугам і птушкі і гулі, гулі над нівай пчолы, спакойна і дзіўна злівалася і цягнулася іх мелодыя.

І раптам выскачыла з лесу на дарогу грузавая машына. Зараўла гудам сваім моцным і гучным і падняла на дарозе пыл і хутка знікла за бліжэйшым узгоркам. Кізіла ад нечаканасці здрыгануўся. Казім зірнуў на яго, потым зноў перавёў погляд на калматы сасновы сук. І вось, калі ён глядзеў, вецер прайшоўся між ігліц, закалыхалася голле і сарвалася з дрэва ды павольна паляцела леташняя сухая невялічкая шышка. Яна ляцела, круцілася ў паветры і звалілася недзе ў жыце. Дрэва-ж, па-ранейшаму магутнае і стройнае, шумела і павольна ківала густыми лапками. У высі, убок ад сонца, плыла адзінокая хмара. А луг і поле, лес і далеч безупынна гулі сваім радасным гудам. І сонца залівала зямлю цеплынёй і светам. Казім зірнуў на дружбака,—той спаў на поўныя грудзі...

Вечарэла, і хлапцы ішлі дамоў. Сонца садзілася над лесам, і з чыгункі даносіліся перазвонныя гудкі. Было так цёпла і хораша.

— Ты, Федзя, кахаў калі-небудзь?—запытаўся Казім.

— Так, і нават моцна.. А чаму пытаеш?

— Сябе выверыць хачу.

— Разумею... Толькі мне цяпер усё гэта смешным здаецца.

— Чаму?

— Сам не ведаю. Я цяпер так кахаць, як ты кахаеш, не магу.

— Дзіўна.

— Нічога дзіўнага. Той, хто кахаў раз, у другі раз кахаць не можа.

— Адкуль ты гэта ўзяў?

— Сам перажыў. Ты, Казім, не дзівіся, я за цябе старэй і жыццё бачыў. Ты на заводзе другі год, а я шосты. А да завода колькі я па людзях паходзіў.

— Ты да мельніцы кароў пасвіў?

— Даводзілася. Я парабкам быў, а гэта, вядома, рэч такая, будзеш рабіць тое, што загадаюць.

— Што, там і пакахаў?

— Ну, так, там. Думаў, што звар'яцею. Але, не выгарала.

— Гэта ў цябе таму, што ты ў кулачку.

— Ды, не, не ў тым рэч, бабы—яны ўсе роўныя.

— Кінь, як гэта роўныя?

— А так што роўныя.

— Я цябе не разумею.

— Ды тут і разумець нечага. Кожная з іх перад табой вунь якой добрай выстаўляе сябе. Уся твая, хоць ты яе ў вушка кладзі, а як даверыўся, дык і лічы прапаў.

— Ой, брат, і злы-ж ты чалавек. Во, далася табе ў знакі тая кулачка.

— Ты не радуйся чужой бядзе, твая Рэнька і цябе падкуе. Ты, брат, памятуй, што бабскае сэрца ў коле створана, і праўды ў ім—як у рэшаце вады.

— А, кінь ты плесці. Адразу відаць, што цябе на гэтым месцы вельмі шыбанулі.

Вечар быў цёмны. Пачынаўся горад. У цьмяныя агні апранулася ўскраіна. Даносіўся шум і грукат цэнтра. У целе хлапцоў адчувалася прыемная стома дзённага адпачынку. Казіму вельмі хацелася спаць. Кізілу рупіла перакусіць і даведацца, ці прышоў ад бацькі ліст. Развіталіся за мастом на скрыжаванні дарог. Дома іх чакала кожнага свая радасць.

Калі Казім прышоў дамоў, маці падала яму ліст ад брата. Брат пісаў, што скончыў палкавую школу і думае застацца на зверхтэрміновую службу. Казім узгоднена ківаў галавой.

— Так яно і лепш,—казаў ён маці.—Няхай паслужыць, а там можа і вышэй у якую школу.

Маці моўчкі выцірала з воч слёзы. Ёй усё-ткі хацелася б бачыць сына дома. Казім узяў газету і доўга блукаў па старонках, перачытваючы дзе якую мясціну. Раптам ён спыніўся і голасна прачытаў:

„ХРОНІКА

ЦСПС для ўзмацнення
работы аблСПС накіраваў
у г. Смаленск т. М. І. Каравай“.

Казім прачытаў, пасядзеў, яшчэ раз пачытаў і, падумаўшы, узяў кавалак паперы і пачаў пісаць.

У той самы час Кізіла распячатваў бацькаўскі ліст. Гэта быў звычайны і разам з тым незвычайны ліст. Кізіла радаваўся і колькі раз перачытваў радкі: „Яшчэ кланяецца табе дарагі дзядзька Антось і дарагая цётка Аўгеня і шле сваё пачценне дачка іх Мальвіна Антосева“. Так, яна ўсё чакае яго, такая добрая і шчырая панна Мальвіна. Яна прагне і марнее недзе там, пад Маладзечаным, між фальваркаўскіх жаніхоў. Яна чакае? „Ну, чакай, чакай любая, сядзіць і думае Адольф,—мы хутка сустрэнемся“. І вось зноў паўстаюць перад ім далёкія бацькаўскія мясціны, родная хата і вяселле сястры. Яно было багатым і па радыё перадавалася па ўсёй краіне. Як шкода, што не ведаў ён, у які-то вечар было. Ён напэўна навёў-бы свой прыёмнік і слухаў-бы, слухаў, як пяюць сваці, як разліваюцца галасы прыданных, як плача скрыпка... Ён падняў бы разам свой келіх за здароўе заручаных, ён паслаў-бы сваё братняе пажаданне... Эх, вырываецца з болем з глыбіні нутра Кізілы... У дзверы стукае гаспадыня. Яна нясе гарбату і з цікавасцю распытвае, аб чым добрым пішуць з вёскі, як жывуць маці з бацькам.

— Так сабе. Просяць, каб на адпачынак прыехаў.

— І трэба, Хвёдар Прахоравіч, трэба паехаць да родных.

— Так, думаю паехаць, хочацца паглядзець на родныя куткі.

І ён радасна смяецца і павольна п'е гарбату.

Бясконцым ланцугом цягнуцца ўскраем неба хмары. Яны завалаклі цемню высь і заступілі сонца. Захмарыла над зямлёй, і вецер закурадымеў па дарозе. Прайшоўся ён і па заводскаму двару. Недзе сарваў бляху са страхі і ляскаў ёй, барабаніў так, што ў вушах рэзала. У зборачным гэты вецер-буян так прычыніў акно, што некалькі шыб з бразгам высыпаліся на зямлю.

— Во халера-б цябе хапіла,—вылаяўся Драгун і зашчапіў раму на кручок.

— Ты-б шапкаю заткнуў,—пажартаваў Кізіла.

— Можа-б і языком чым-небудзь не шкодзіла...

Кізіла змоўчыў, а Драгун выцер з ілба густы пот і пайшоў шукаць кавалак фанеры, каб заладзіць дзіркі. Казім ладганяў падшыпнікі для барабаннага валіка. Кізіла збіраў барабан. А за імі ішлі ўдоўж усяго корпуса, гудзелі і сквірчэлі варштаты, і рупныя людзі былі заняты кожны сваёй справай. Вось Доўнар свідраваў у падкладках дзіркі і пасвістываў сабе пад нос. Анісенка дапамагаў Драгуну. Ён апіліваў бакавыя лапкі трускоў. Кізіла, абапёршыся на барабан, старанна апільваў заклёпкі. Так іх счышчаў, што пры невялікім націску ў час працяжнай работы барабан абавязкова рассыпаўся-б на кавалкі. А ён апіліваў і ўсміхаўся. Яму прыемна было бачыць і адчуваць сваю работу. Уласна яго паслалі не для таго, каб ён рабіў гэта. Яму сурова наказалі рабіць сумленна, каб на рабоце ніякіх прыкмет не было.

Яму загадалі выконваць работу шчыра, без ніякіх заган. Яго абавязалі даваць толькі інфармацыю, кароткую інфармацыю аб заводзе, аб горадзе, і па магчымасці, па магчымасці аб усёй краіне. Ён выконваў гэты наказ, і кожны дзень, кожную хвіліну чакаў, што вось-вось уздымецца навальніца і зрушыць, змяце гэты чужы яму свет. Ён марыў аб канцы для гэтых людзей, для гэтай работы. Але канец не надыходзіў і адчай уласнай знямогі ўсё мацней і мацней грыз яго нутро. Яму рабілася балюча і сумна, крыўдна і горка. Лісты да „бацькі“ рабіліся дакучлівымі, а адказы не рочылі ніякіх змен. І вось, поўны нутраной кіпучай злосці час ад часу ён парываўся нешта зрабіць. Карыстаючыся даверлівасцю, ён часам скрадзе вельмі патрэбны кавалак метала і выкіне яго, як непатрэбнае, ці ў рэчку ці проста на сметнік. А то неўпрыкмет падменіць часткі ў сабранай брыгаднікам машыне і тады доўга ўнутры рагоча над людской даверлівасцю. Што-ж, ён мае добрыя рукі, ён мае майстэрства добрага слесара, ён лічыцца немалым рабочым, ён нават ударнік і на сходзе ходзіць у скрыпучых бацінках „скарэход“, якія атрымаў у парадку прэміі. Але яму надакучыла дваіцца, яму хочацца канца, ён часта марыць аб сваёй айчыне, дзе ён скіне гэтую надворную чужую для яго скуру і з форсам пройдзе перад сётнямі такіх самых, як ён, падняўшы высока галаву ў чыстым мундзіры пана паручыка. І будучь глядзець на яго з такой павагай і ветлівасцю,

будуць схіляць перад ім галовы, дарыць цёплыя ўсмешкі і рукі ціснуць моцна і сардэчна. Цалаваць яго будуць у самыя вусны і прасіць, каб ён раскажаў, паведаў аб гэтай варварскай краіне. Будуць радавацца яго кожнаму радку ў газетах і часопісах, маляваць яго партрэты і радавацца яму. А ён напіша цэлыя кнігі, напіша томы аб гэтых людзях, аб гэтай краіне. Ён высмее іх так, як яшчэ ніхто і ніколі не высмейваў людзей. Ён ведае гэтую краіну і гэтых людзей. Ён пабачыў усё, адчуў усё і зможа расказаць... І раптам.

— Федзя, ты мусіць хворы?—Чыясьці рука моцна сціснула яго за локаць.

— А... Казім...

— Ты перапіліў барабанную планку.

— Што, што ты кажаш?!!

— Ты папсуў барабан. Ты хворы, Кізіла?

— Так, так, я хворы, я вельмі хворы.

Яго твар меў жудасны выгляд. Крывёю налітыя вочы глядзелі некуды ўдалеч, цела ўздрыгвала. Потым вочы зачыніліся, і з рота пачала валіць пена. Твар зрабіўся белым і страшэнным. Усё цела выцягнулася і нервова дрыжэла...

— Падучка,— сказаў нехта.—Гэты чалавек відаць шмат перацёрпеў,—дадаў другі.

Кізіла адчыніў вочы. Ён спакойна паглядзеў навокал і запытаўся:

— Скажыце, што здарылася?

— З вамі быў лёгкі прыпадак,—адказаў доктар.

Навокал сабралася багата людзей. Драгун трымаў

кварту вады, яго рука дрыжэла. Казім нахілюся і дапамог Кізілу ўстаць. Той устаў і зняможаны, хілы абапёрся на барабан. Ён паглядзеў на доктара, зірнуў навокал і ціха, не звяртаючы ні на каго ўвагі, сказаў:

— Упершыню гэта са мной здарылася, калі яшчэ быў парабкам. На млыне як працаваў здароўе паправілі—гаспадар такі быў, што душу выме з чалавека.

Ён папрасіў у Драгуна вады і, падзякваўшы, прысеў. Людзі разыходзіліся. А за акном бясконцым ланцугом цягнуліся густыя і чорныя хмары.

XXVIII

Праз колькі дзён Казім запытаўся ў Драгуна:

— Ну, што ты на гэта скажаш?

— А тое самае, што і да гэтага казаў.

— Як гэта?—абурывся Казім.—Няўжо ты не бачыш, што чалавек шчыра працуе, няўжо...

— У тым то і рэч, што я бачу. Бачу... Хвароба—хваробай, а барабан сапсуты. І справа, як ведаеш, не толькі ў гэтай адной планцы.

— Так, гэта я бачыў... Але-ж ты сам казаў, што чалавек імкнуўся зрабіць, як найлепш. Работа чыстая.

— Во, во, сапраўды работа чыстая... Ты вось што, Казім, кінь дзяцініцца, зірні шырэй на рэчы.

— Я не ведаю, хто з нас дзяцініцца. На маю думку, ты ўжо проста праз меру. Я проста абураны.

— Абурайся сабе, але я са свайго не саступлю.

Узрушаны і абураны, Казім пасля работы быў у Юркаўца і Ліскавенкі.

— Я не магу з такім чалавекам працаваць. Ён літаральна ў кожным з нас ворага бачыць.

— А чаго ты абураешся?—уласна запытаў Юркавец.

— Таго, што мне з гэтымі ўсімі людзьмі працаваць патрэбна. Брыгада-ж павінна існаваць. А тут вазьмі, сёння Драгун зноў сказаў на Кізілу тое самае, што і раней. Як быццам Кізіла такі чалавек, што нічога не заўважае. Сёння Кізіла мне заявіў: „пры такіх адносінах да мяне я выйду з брыгады“.

— А што п-твойму, Казім, каля Кізілы на цыпачках трэба хадзіць? Раз дрэнна працуе, значыць, трэба грэць. Памятаеш, як мы на бюро ўсыпалі Драгуну за той выпадак з машынкай? А чаму, скажы, Кізіла нарабіў столькі промахаў, і вы нават на брыгадзе не пагаварылі аб гэтым?—Ліскавенка падумаў.—Навошта вы з ім цацкаецеся? Ты думаеш, калі будзеш змазваць памылкі і брак членаў сваёй брыгады, дык гэтым багата выйграеш? Ніколькі. Вось што, брат, сабяры брыгаду, абгаварыце ўсё падрабязна, усе памылкі і ўсе промахі Кізілы, Анісенкі. І я табе кажу—людзі пачнуць працаваць за маліну, калі яны толькі хочуць працаваць.

Казім стаяў і ў знак згоды ківаў галавой. Потым ён пацёр далонню аб рог стала і сказаў:

— Добра, паставім. Толькі я вельмі буду прасіць, каб і вы, таварыш Юркавец, і вы, таварыш Ліска-

венка, папрысутнічалі на нашым сходзе.

— Гэта можна.

І ўсё-ткі незадаволены і ўзрушаны ён накіраваўся дамоў. Багата што было для яго незразумела. Сумны, ён пайшоў увечары да Рэнькі і, як заўсёды, сустрэў яе радаснай, здаволенай і вясёлай. Яны сядзелі каля рэчкі і час ад часу перакідаліся словамі. З-за густых туманаў і хмар выплыла светлая і чыстая луна. Яна павольна сунулася па неабсяжнай высі і праз серабрыстае вецце залівала святлом горад і купалася ў Свіслачы. Заспакоены гэтым вечарам і сяброўскай рукой Рэнькі, Казім на час было забыўся пра турботы мінуўшага дня. Але калі пачалася гутарка пра заводскія справы, ён успомніў пра тое, што заўтра трэба будзе склікаць брыгадны сход.

— Слухай, Рэнька, ну вось ты комсамолка.

— А ты што, запамятаў гэта?

— Ды я не к таму, ты вось комсамолка і добра-сумленна працуеш, але ў тваёй брыгадзе вось такія факты...

І Казім упершыню расказаў ёй усе брыгадныя справы. Яна сядзела і слухала. А калі ён скончыў, то так абыякава запытала:

— А што гэта за Кізіла?

— Чалавек, добры слесар.

— Ды я не тое, ён стары ці малады?

— І не стары, і не малады. Чаму ты пытаеш?

— А таму што ў нашай мясцовасці багата Кізілаў.

— А ты хіба з-за Лепля?

- Ну, канешне, хіба я табе не казала?
- Дык Кізіла таксама адтуль. З Гушчавай Гары, у яго бацька партызан,—выпаліў Казім.
- Чакай, чакай, з Гушчавай Гары і партызан нават?
- Ну, так, а ты чаго дзівішся?
- А таму, што ты проста блытаеш. Бо я шэсць ці пяць вёрст ад Гушчавай Гары жыла і добра ведаю, ніколі там партызанаў не было.
- Ды не там партызаны, ён у другім месцы партызанам зрабіўся.
- Я табе кажу, Казім, што там ніякіх партызанаў няма, я-ж з Судзілавіч.
- Дык можа бацьку Хвёдаравага ведаеш?
- Можа і ведаю. Як яго завуць?
- Здаецца Прахор. Я яго бачыў, ён такі прысадзісты дзед.
- Во, во, во, прысадзісты, гэта ён, Прахор Кацялок. Толькі, Казімка, у Кацялка ніколі дзяцей не было.
- Ну, дык гэта значыць не той. Ён-жа не Кацялок, адкуль ты ўзяла?
- Можа і не той. Ён не лупаты, выпадкова?
- Лупаты.
- І картавіць, калі гаворыць, праўда?
- Так, крыху картавіць.
- Ну, дык гэта тады той, гэта Прахор Кацялок. Казім задумаўся і развёў рукамі. Праз момант ён ціха пераказаў Рэнцы:
- Як-жа ён, калі ты кажаш, што ў яго і дзяцей не было?

— Ну, павер мне, што я ведаю, у Прахора ніколі дзяцей не было. Усе-ж ведаюць, што Кацялчыха бяздзетная. Нават за палякамі яшчэ ездзіла па знахарках, каб дзіцё мець.

— Адкуль-жа тады Хвёдар?

— Не ведаю.

— А што стары партызан, то я сам чуў, калі ён расказваў, як чырвоных у тыл белым завёў.

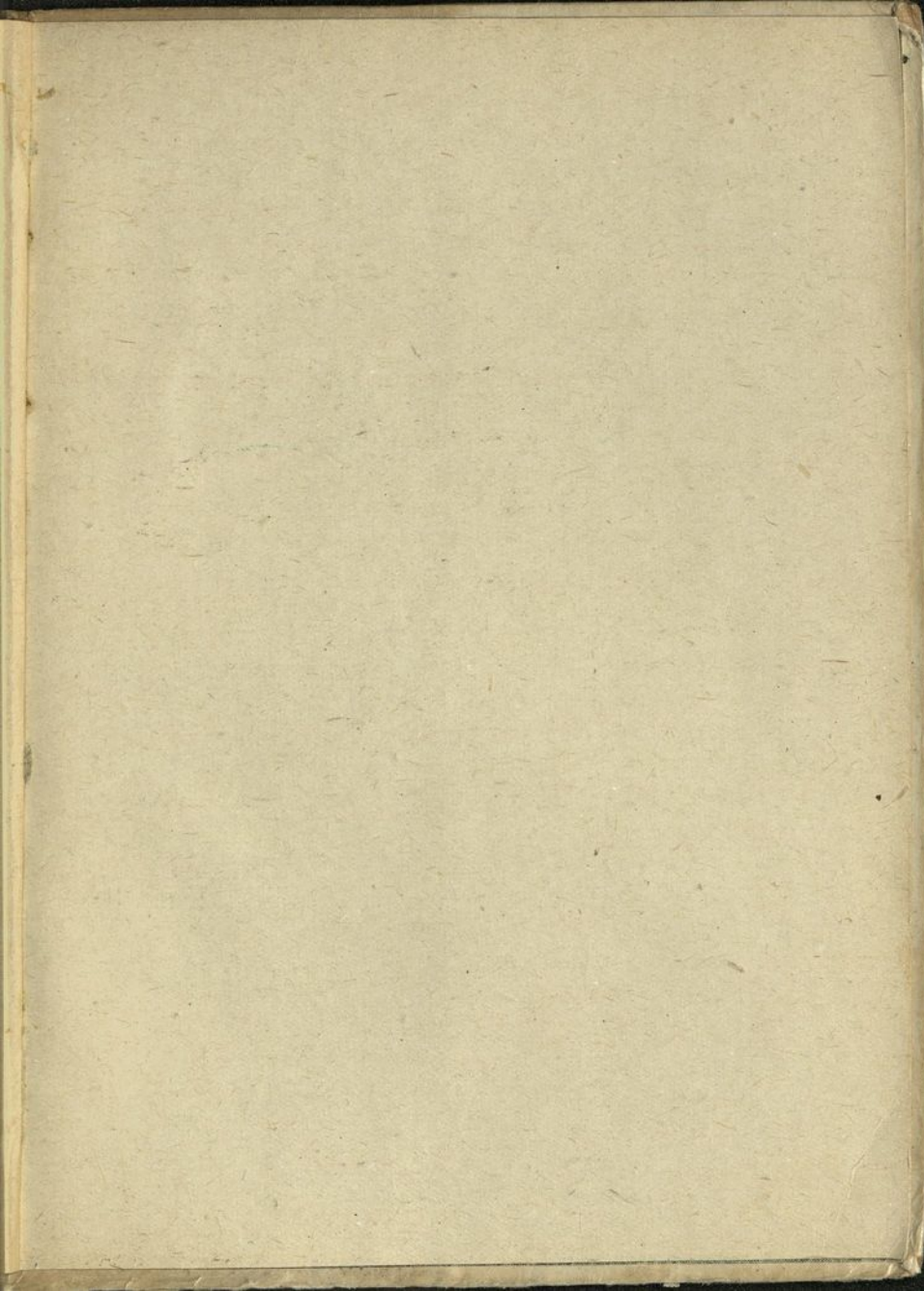
— Ды не, Казімка, няпраўда. Гушчане, усе яшчэ за тыдзень да прыходу чырвоных пачалі з Кубліч камендатуру ў Дошчыцы перавозіць... Яны ў згодзе жылі з жаўнерамі. Багатыя яны вельмі. Усе на хутарах. Да іх, бывала, як паедзе жаўнер, дык ужо прыедзе ў нашу вёску п'яны як туз...

Казім зірнуў на Рэньку, потым павярнуў галаву і правёў поглядам па вадзе, а праз момант зноў вачыма ўставіўся ў твар Рэнькі. І забытаная здагадка мільганула ў яго галаве. Прайшло колькі хвілін. Ён маўчаў і ўсё думаў. Рэнька таксама маўчала. І вось Казіму ўсё ясней і ясней пачало рабіцца, перад ім рыска за рыскай выступаў акрэслены малюнак.

— Дык вось яно што!—сказаў ён урэшце.

З-за густых туманаў і хмар над высокімі дрэвамі выплыла і стала над горадам такая чыстая, свеглая і вялікая луна.

ЦАНА 2 р.
Пераплёт 30 к.

В0000003 1 15438

На белорусском языке
Сергей Знаемый
БИОГРАФИЯ МОЕГО ГЕРОЯ
Государственное
Издательство Белоруссии
Минск—1985

146

85 waf.
20

48 2.000 / 3 8/8 / 20 / 500 / 900 / 0.000

Op/ten
st.